T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

“EL-MENAR” VE “EL-MİZAN” TEFSİRLERİNDE MUHKEM VE MÜTEŞABİHAT
-KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME-

Yüksek Lisans Tezi

Maadh AWLA

Ankara-2019

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

"EL-MENAR" VE "EL-MİZAN" TEFSİRLERİNDE MUHKEM VE MÜTEŞABİHAT
-KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME-

Yüksek Lisans Tezi

Maadh AWLA

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

Ankara-2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **i**
KISALTMALAR ..... **iii**
ÖNSÖZ ..... **iv**
GİRİŞ **1**
A. Araştırmanın Konusu 1
B. Araştırmanın Amacı 2
C. Araştırmanın Yöntemi 3
D. Kaynak Değerlendirmesi 3

BİRİNCİ BÖLÜM
"EL-MENAR" VE "EL-MİZAN" TEFSİRLERİ VE MÜELLİFLERİ

1.1. Reşid Rıza'nın Hayatı ve Eserleri 5
1.1.1. Doğumu 5
1.1.2. Eğitimi 6
1.1.3. Eserleri 6
1.1.4. Vefatı 8
1.2. el-Menar Tefsiri "Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim" 9
1.2.1. el-Menar Tefsirinin Yazılışı 9
1.2.2. el-Menar Tefsirinin Metodu 11
1.2.3. el-Menar Tefsirinin Özellikleri 14
1.3. Tabatabai'nin Hayatı ve Eserleri 17
1.3.1. Doğumu 17
1.3.2. Eğitimi 17
1.3.3. Eserleri 18
1.3.4.Vefatı 20
1.4. el-Mizan Tefsiri "el-Mizan Fi Tefsiri'l-Kur'an" 20
1.4.1. el-Mizan Tefsirinin Metodu 20
1.4.2. Tabatabaiye Göre Müfessirlerin Sınıflandırması 24
1.4.3. el-Mizan Tefsirinin Özellikleri 25

İKİNCİ BÖLÜM

"EL-MENAR" VE "EL-MİZAN" MÜELLİFLERİ'NİN MUHKEM VE MÜTEŞABİHATLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

2.1. Muhammed Abduh ve Reşit Rıza'ye Göre Muhkem ve Müteşabihat 27
2.1.1. Muhkem ve Müteşabih'in Manası 27
2.1.2. Müteşabih Hakkında Derinleşmiş Alimlerin Bilgisi 30
2.1.3. Kur'an'da Müteşabih Ayetlerin Bulunmasının Hikmetleri 34
2.1.4. Te'ville İlgili Görüşleri 37
2.2. Tabatabai'ye Göre Muhkem ve Müteşabihat 41
2.2.1. Muhkem ve Müteşabih'in Manası 41
2.2.2. Alimlerin Görüşleriyle İlgili Tabatabai'nin Tenkit ve Değerlendirmesi 43
2.2.3. Muhkem ve Müteşabihle İlgili Ehl-i Beyt İmamlarının Yöntemi 50
2.2.4. Te'vilin Manası 52
2.2.5. Müteşabih Ayetler Hakkında Derinleşmiş Alimlerin Bilgisi 55
2.2.6. Kur'an'da Müteşabih Ayetlerin Bulunmasının Hikmetleri 58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

"EL-MENAR" VE "EL-MİZAN"IN MUHKEM VE MÜTEŞABİHAT AÇISINDAN MUKAYESESİ

3.1. Allah'ın Zat, Sıfat ve Fiillerine Yaklaşımları 61
3.2. Bazı Gaybi Konulara Yaklaşımları 75
3.2.1. Melekler ve Cinler 75
3.2.2. Mizan Meselesi 84
3.2.3. Cennet ve Cehennem 90
3.3. Hurufu Mukatta'ya Yaklaşımları 92
3.4. Bölüm Değerlendirmesi 92
SONUÇ 99
BİBLİYOGRAFYA 103
ÖZET 106
ABSTRACT 107

KISALTMALAR

(a.s) **:** Aleyhi Selam

(c.c) **:** Celle Celaluhu

(s.a.v) **:** Sallallahu Aleyhi ve Sellem

a.g.e **:** Adı geçen eser

b. **:** İbn

c. **:** Cilt

H./h. **:** Hicri

M./m. **:** Miladi

ö. **:** Ölüm

r.a **:** Radiyallahu Anhu

s. **:** Sayfa

terc. **:** Tercemesi

vb. **:** Ve benzeri

vs. **:** Ve saire

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Reşid Rıza ve Tabatabai tefsirlerinde müfessirlerin muhkem ve müteşabihe yaklaşımlarını tesbit ederek bunları mukayese etmektedir. Muhkem ve müteşabih meselesinin, ele aldığımız bu iki müfessirin eserlerinde nasıl yer aldığını tesbit etmek, günümüzde bu konuyla ilgili gelinen son noktanın daha net bir şekilde anlaşılması açısından önemlidir.

Çalışmamızda adı geçen bu iki müfessirin yaşadıkları çağ ve çevrede, içinde bulundukları zaman ve mekan şartlarına göre Kur'an-ı Kerim'deki muhkem ve müteşabih konusunu nasıl anlayıp yorumladıklarını, tefsirlerine dayalı olarak ve karşılaştırmalı bir şekilde tesbit etmeye çalıştık.

Çalışmamızda Sünni ve Şii mezheplerinde ortaya çıkan yenilikçi düşünceler 20.yüzyılda modern tefsir çalışmaları yapan Reşid Rıza ve Tabatabai'nın tefsirlerini muhkem ve müteşabih konusu ele alınarak değerlerlendirilmiştir. Bu çalışma üç altbaşlık altında ele alınmıştır:

I. el-Menar ve el-Mizan Tefsirleri ve Müellifleri

II. el-Menar ve el-Mizan Müellifleri'nin Muhkem ve Müteşabihatla İlgili Görüşleri

III. el-Menar ve el-Mizan'ın Muhkem ve Müteşabihat Açısından Mukayesesi

Birinci bölümde müfessirlerin hayatlarını ve ilmi şahsiyetlerini anlattıktan sonra tefsirlerin mukaddimelerini inceleyip hangi yöntemi kullandıklarını ve kısaca her iki tefsirin özellikleri ele alınmıştır.

İkinci bölümde muhkem ve müteşabihle ilgili müelliflerin görüşleri şu başlıklar altında incelenmiştir. Muhkem ve müteşabih'in manası, müteşabih hakkında derinleşmiş alimlerin bilgisi, Kur'an'da müteşabih ayetlerin bulunmasının hikmetleri, te'ville ilgili görüşler, müfessirlerin sınflandırılması ve Ehl-i Beyt'in yöntemleri. Bu konuları

incelerken, müelliflerin sadece tefsir kitaplarını değil onların konuyla ilgili yazdığı diğer eserleri de göz önünde bulundurarak bu konular incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Reşid Rıza ve Tabatabai'nin ikinci bölümdeki muhkem ve müteşabihle ilgili incelediğimiz görüşlerine göre bazı konu ve ayetleri ele alıp her iki müfessirin bu konuları nasıl açıkladıkları karşılaştırılmıştır. Bu bölümde gaybi konular, Allah'ın zatı, sıfat ve fiilleriyle ilgili ayetler üzerinde durularak konu incelenmiştir.

Tezi hazırlarken her aşamada bana yardım ve rehberlik eden Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ danışman hocama ve emeği geçen tüm hocalarıma, beni her zaman destekleyen aileme ve akrabalarıma, arkadaşlarıma ve Yurdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na teşekkürlerimi sunuyorum.

Maadh AWLA

Ankara-2019

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu

Müslümanlar, Kur'an-ı Kerim'in son ilahi vahiy olduğuna ve tüm alemleri doğru yola ilettiğine inanmasına rağmen, "Kur'an-ı Kerim'i nasıl anlamalı ve nasıl yorumlamalı?" sorularını sürekli sormuşlardır. Alimler, Kur'an'ın anlaşılması ile ilgili muhkem ve müteşabih meselesi üzerinde durarak bu soruya cevap vermişlerdir. Muhkem ve müteşabih meselesi tefsir araştırmalarında en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu mesele sadece tefsir alanında değil; Felsefe, Kelam, Usul-u Fıkıh alanlarında da tartışılan bir konudur.

Bu çalışma, Reşid Rıza'nın, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim* (*el-Menar*) ve Tabatabai'nin *el-Mizan Fi Tefsiri'l-Kur'an* (*el-Mizan*) tefsirlerini merkeze alarak müfessirlerin muhkem ve müteşabih meselesine yaklaşımlarını konu edinmektedir. Çalışmada her iki müfessirin muhkem ve müteşabih meselesine dair görüşleri teorik ve pratik yönleriyle ele alınmaktadır.

Çağdaş tefsir eserleri, müslümanların bu dünyadaki günlük faaliyetleri, adalet ve sosyal güvenliği ile ilgilenmektedir. Bu kategoriye ait tefsir eserleri modern bilim ile Kur'an arasında herhangi bir çatışmayı kabul etmezler. Bu yaklaşımın en önemli örneği Sünni anlayışa sahip Reşid Rıza'nın *el-Menar* tefsiridir. Bu tefsir yaklaşımının Şii mezhebindeki örneği ise Tabatabi'nin *el-Mizan* tefsiridir.

Bu iki tefsirde, Kur'an'ın temel konularının belirlenmesine çalışılmaktadır. Bu yaklaşım, günümüz hayat şartlarında insanlara Kur'ani bilgilere daha hızlı ulaşma imkanı sağlamaktadır.

Bu tür tefsir yaklaşımının Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri yönteminin en fazla uygulandığı yaklaşım olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımı uygulayan müfessirler, Kur'an

surelerini bir araya getiren bir üst mantığın var olması gerektiği varsayımı ile bütün Kur'an'ın ana mantığının ne olduğunu belirlemeye çalışmaktadırlar.

B. Araştırmanın Amacı

İslam alimleri, özellikle müfessirler, Kur'an-ı Kerim'i anlamaya, anlatmaya ve yorumlamaya yönelik eserler telif etmişlerdir. Onların yaptıkları çalışmalar ve yazdıkları eserleri araştırıp incelemeden değişmez hakikat olarak kabul etmek doğru değildir. Çünkü o eserlerin yazıldığı tarihi, kültürel ve sosyal ortamı araştırıldığında, onlara bazı hususlarda ihtiyatla yaklaşmamız gerektiği kaçınılmaz olacaktır. Bu açıdan bizim çalışmamızda konunun iki tefsir arasında karşılaştırmalı olarak araştırılması ve müfessirlerin görüşlerinin Şii ve Sünni anlayışa göre *el-Menar* ve *el-Mizan* tefsirlerinde muhkem ve müteşabih meselesi karşılaştırılarak incelenmesi amaçlanmaktadır.

İslam aleminin farklı bölgelerinde yaşayan ve farklı mezheplere mensup olan Müslümanların, birbirlerinin düşünce ve inançlarını, temel kaynaklar vastasıyla tanımalarını sağlamak ve böylelikle birbirlerini daha iyi tanıyarak İslami birlik ve kardeşliğin güçlenmesi açısından *el-Mizan* ve *el-Menar* gibi önem kazanmaktadır. Kanaatimizce, bunun gibi çalışmalar son derece önemlidir. Zira bu çalışmalar, Ehl-i Sünnet ile Şia'yı birbirine yaklaştırmak gibi çok önemli bir amacı gerçekleştirebilir. Her iki tefsirin İslam dunyasında farklı baskılarıyla yaygın olmaları, yakınlaşmalarında etkisi büyük olmuştur. Bunun yanı sıra ikisi de kendi çağındaki ihtiyaçlara göre soruların cevaplarını verirken kendi görüşlerini ve ictihadlarını ortaya koymaktadırlar. Ancak cehalet her iki medreseyi birbirinden uzaklaştırmaya neden olamaktadır.

C. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada ağırlıklı olarak kavramsal analiz yöntemi takip edilmiştir. İki farklı ekole mensup müfessirin tefsir usulü kavramlarına nasıl yaklaştıkları ve müteşabihat konusundaki görüşleri karşılaştırılarak konu tasbit edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılmılştır. *el-Menar* ve *el-Mizan* Tefsirlerinde Muhkem ve Müteşabihat-Karşılaştırmalı Bir İnceleme-" isimli yüksek lisans tezimizde; öncelikli olarak *el-Menar* ve *el-Mizan* müelliflerini kısaca tanıtarak tefsirlerinin metotları ve özellikleri ortaya konulacaktır. Bir sonraki kısımda muhkem ve müteşabih kelimelerinin lafzi ve anlamsal boyutuyla hangi anlamlara tekabül ettikleri her iki müfessire göre ortaya konularak Kur'an'daki muhkem ve müteşabih lafızlarının geçtiği ayetler incelenecektir. Ayrıca te'vil konusunda derinleşmiş alimlerin bilgisi hakında her iki müfessirin görüşleri zikredilecektir. Son kısımda ise müteşabih ayetlerin üzerinde durulacak ve mukayeseli olarak Sünni ve Şii mezheplerinin *el-Menar* ve *el-Mizan* tefsirleri üzerinden konuyla ilgili görüşlerine yer verilecek ve değerlendirilecektir.

D. Kaynak Değerlendirmesi

Çalışmanın temel kaynakları Reşid Rıza'nın *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim* (*el-Menar*) ve Tabatabai'nin *el-Mizan Fi Tefsiri'l-Kur'an* (*el-Mizan*)dır. Çalışmamızda her iki tefsirin Arapça baskılarını esas aldık. Ancak zaman zaman Türkçeleri ile de karşılaştırarak yararlandık.

Çalışma boyunca Sünni kaynaklarla ilgili olarak, Muhammed Hüseyin Ez-Zehebi'nin, *et-Tefsir vel-Müfessirun,* Ragıb el-İsfahani'nin, *el-Müfredat fi Garibi'l Kur'an,* Muhammed bin Abdurrahman El-Meğravi'nin, *El-Müfessirun beyne et-Te'vily ve'l-İsbat fi Ayat es-Sıfat*, Muhammed Salih el-Merakişi'nin, *Tefkiru Reşid Rıza*, Fahreddin Razi'nin, *Mefatihü'l Gayb (et-Tefsiru'l-Kebir),* es-Seyyid Muhammed Reşid

Rıza'nın, *İslam'da Birlik ve Fıkhi Mezhepler*, *Vahiy Muhammedi*, Hayreddin Karaman'ın *Gerçek İslamda Birlik*, Özgür Kavak'ın, *Moderin İslam Hukuku*, Resul Bozyel'in *M. Reşid Rıza -Dopdolu Bir Yaşamın Tarihi*, makalesi, Mustafa Öztürk'ün, *Reşid Rıza'nın Kur'an ve Yorum Anlayışı Üzerine*, isimli makalesi ile *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, eserlerine başvurduk.

Şia kaynaklarıyla ilgili olarak Allame Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabai'nin, *İslam'da Şia (Şia der İslam)* ve *Tevhid Risaleleri (Resail-i Tevhidi)*, Hüseyin Mahir'in, *Dr. İbrahimi Dinani'nin dilinden Allame Tabatabai-1*, makalesi, Ali el-Evsi'nin, *et-Tabatabai ve menhecuhu fi et-Tefsir*, es-seyid Kemal el-Haydery'nin, *Usulu't-Tefsir ve't-Te'vil*, Ağabuzurg et-Tahrani'nin , *Tabakat A'lam eş-Şia*, eserlerine başvurduk.

Ayrıca, İslami İlimler Araştırma Vakfı, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, Alekber Muradov'un, *Elmalılı ve Tabatabai tefsirlerinde siyasal içerikli ayetler ve yorumları*, Yüksek Lisans Tezi, Yasin Apaydın'ın, *Muhammed Hüseyin Tabatabai'de varlık kavramı*, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Şentürk'ün, *Kur'an'ın Sünni ve Şii yorumu –İbn Atıyye ve Tabresi Örneği*, isimli eserlerinden de yararlandık.

Ayrıca Tabatabai ve Reşid Rıza ile ilgili yapılan sempozyum ve tefsir metotları üzerine gerek Türkçe gerek Arapça elde edebildiğimiz kadarıyla çalışmalara başvurduk.

Bu çalışmada geçen ayet mealleri için, *Diyanet Vakfı Meali*, ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın, *Hak Dini Kur'an Dili*, meallerinden yararlandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

"EL-MENAR" VE "EL-MİZAN" TEFSİRLERİ VE MÜELLİFLERİ

Çalışmamızda Şii ve Sünni anlayışları arasındaki Muhkem ve Müteşabih konusunu Muhammed Reşid Rıza'nın *el-Menar* (*Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim*) ve Muhammed Hüseyin et-Tabatabai'nin *el-Mizan* (*el-Mizan Fi Tefsiri'l-Kur'an*) tefsirlerini ele alarak bu konuyu inceleyeceğiz. Bu konuyu ele alırken bu bölümde müfessirlerin hayatlarını ve ilmi şahsiyetlerini anlattıktan sonra tefsirlerin mukaddimelerini inceleyip hangi yöntemi kullandıklarını ve kısaca her iki tefsirin özelliklerini ele alacağız.

1.1. Reşid Rıza'nın Hayatı ve Eserleri

1.1.1. Doğumu

Reşid Rıza'nın tam ismi: "es-Seyyid Muhammed Reşid b. es-Seyyid Ali Rıza b. es-Seyyid Muhammed Şemsüddin b. es-Seyyid Muhammed Bahaüddin b. es-Seyyid Menla Ali Halifetü'l-Bağdadi'dir."[1] M.22 Ağustos 1865/h.27 Cemadül-ula 1282 tarihinde Suriye'ye bağlı Trablusşam'ın Kalemun isimli Sahil köyünde dünyaya geldi. Ailesi Hz. Hüseyin sülalesinden gelmektedir.[2]

---

1 Özgür Kavak, *Modern İslam Hukuk Düşüncesi*, (Birinci baskı, 2011) s.39; Hayreddin Karaman, *Gerçek İslamda Birlik*, (İz yayıncılık, İstanbul, 2003) s.147.

2 Reşid Rıza, *İslam'da Birlik ve Fıkhi Mezhepler*, (Ankara, 1971) s.4; Hayreddin Karaman, a.g.e, s.147.

1.1.2. Eğitimi

"İlk eğitimini Trablus'ta Medresetü'l-İbtidaiyye'de yaptı. Daha sonra Hüseyin el-Cisr'in Beyrut'ta 1883 yılından beri yönetiminde olan el-Medrese-tü'l-Vataniyyetü'l-İslamiyye'de öğrenimini sürdürdü. Reşid Rıza 1896 yılında dini ilimlerde icazet aldı. Bunun ardından Hüseyin el-Cisr'in sahibi olduğu Trablus gazetesinde kısa makaleler yazdı. Camilerde ve değişik yerlerde vaaz ve irşad faaliyetlerinde bulundu. Yine bu dönemde Reşid Rıza, Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh'un Paris'te çıkardıkları *Urvetu'l-Vuska* dergisiyle tanıştı. Bu dergide okuduğu yazılar onda çok büyük değişiklikler meydana getirdi."[3]

1.1.3. Eserleri

Muhammed Reşid Rıza tefsir, tarih, hadis, edebiyat, ve siyaset alanlarında müteaddit eserler kaleme aldı. Bunlardan bazıları:

1. *Tefsiru'l-Menar (Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hakim)*: Reşid Rıza, Üstat Muhammed Abduh'un Menar dergisinde yayımlanan tefsir notlarını bıraktığı yerden başlayıp Yusuf suresine kadar devam etmiştir. İlk baskısı 1928 yılında 12 cilt halinde yayınlandı; beşinci cildine kadar Muhammed Abduh'undur diğer ciltler ise Reşid Rıza'nın tefsiridir. Bu tefsirin Türkçe çevirisi bir heyet tarafından yapılmıştır.

2. *Mecelletu'l-Menar* (*Menar Dergisi*): Bu dergi Mısır'ın başkenti olan Kahire'de 15 mart 1898 yılında çıkmaya başlamıştır. Dergi, m.1900 yılına kadar sekiz sayfalık, haftalık bir dergi iken, 1901 yılında on beş günlük bir dergi olmuştur.1906-1935 yılları arasında da aylık olarak neşredilmiştir. Dergininin zamanla sabitleşen

[3] Muhammed Salih Merakişi, *Tefkiru Reşid Rıza*, (Tunus, 1985) s.10.

bölümleri; tefsir, fetvalar, makaleler, haberler, yorumlar, eğitim öğretim ve kitap tanıtımıdır.[4]

3. *Tercemetü'l-Kur'an ve mafiha minel-mefasid ve münafati'l-İslam*: Türkiye'de Kur'an-ı Kerim'in tercüme edildiğini duyunca bu eseri telif etmiştir.

4. *Tarihu'l-Üstazi'l-İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh*: Müellif, 1905 yılında üstadının vefatı üzerine başlamış, Muhammed Abduh'un hayatını, eserlerini ve düşüncesini anlatmıştır.

5. *Akidetü's-Salbi ve'l-Fida*: Reşid Rıza, bu eserde Hz. İsa'nın öldürülme meselesini ele alıp İslama göre açıklamış ve Hiristiyanların iddialarını çürültmüştür.

6. *El-Müslimun ve'l-Kıbt ve'l-Mu'temeru'l-Mısri*: Müellif, Müslümanlar ve Mısır'da yaşayan Kıptiler arasındaki ilişkileri ele alıp dini ve siyasi ihtilafların sebeplerini tahlil etmiştir.

7. *El-Hilafe ve'l-İmametu'l-Uzma*: Reşid Rıza, 1922 yılında hilafet kaldırıldıktan sonra bu eseri yazmıştır. İlk baskısı 1923 yılında yapılmıştır. Reşid Rıza bu eserde çağın uygulanabilecek bir hilafet anlayışı hususunda fikirlerini kaleme almıştır.

8. *Es-Sünne ve'ş-Şia (el-Vehhabiyye ve'r-Rafida)*: Müellif, Sünni mezhep olarak kabul ettiği Vahabilik ile Şii Caferi mezheblerini karşılaştırmış ve her iki mezhebin özelliklerini ve karşıt hükümlerini açıklamıştır.

9. *El-Menar ve'l-Ezher*: Bu eser Reşid Rıza'nın en son yazdığı eseridir. İlk baskısı 1934 yılında 210 sayfa halinde Kahire'de basılmıştır. Yazar birinci bölümü Ezher şeyhleri ve dergileriyle ilişkisine ve Muhammed Abduh ile gerçekleştirmeye çalıştıkları, Ezher'in ıslahı çalışmalarına ayırmıştır. İkinci bölümde ise başlangıçtan hareketin liderliğine geliş tarihine kadar ki hayatını anlatmıştır.[5]

---

4 Hayreddin Karaman, a.g.e, s.160.

5 Hayreddin Karaman, *a.g.e*, s.160.

10. *Nidaun li'l-Cinsi'l-Latif*: İslam'da kadınların haklarını, kadınların yerini ve değerini ve bu konularla ilgili ileri sürülen asılsız ve abartılı iddiaların cevaplarını yazmıştır.

11. *El-Vahdetu'l-İslamiyye ve'l-Uhuvvetü'd-Diniyye*: İlk baskısı 148 sayfa olarak 1928 yılında yayınlandı. Yazar, daha sonraki tarihlerde bu kitaba bazı konular ekleyip genişletti ve birkaç defa basıldı.

12. *El-Vahyu'l-Muhammedi*: Bu eser birçok dile çevrilmesinin yanında Türkçe'ye de çevrilmiştir. Reşid Rıza, İslam'ı özellikle yabancılara anlatmak amacıyla on ayrı başlığı Vahiy, Kur'an-ı Kerim'in eşsizliği ve ve onların hidayete kavuşmalarına yardımcı olmak için yazmıştır.

13. *El-Fetava*: Reşid Rıza Menar dergisinde (Babu's-sual ve'l fetva) ve (feta-ve'l-Menar) başlığı altında 1903 yılından 1935 vefatına kadar aralıksız olarak fetvalarını neşretmiştir. Vefatından sonra Menar'ın bütün fetvaları tarih sırasına göre altı büyük cilt halinde neşredilmiştir.

14. *Muhaveratü'l-Muslih ve'l-Mukallid*: İlk baskısı 1908 yılında yapılmıştır. Bu eser Ahmed Hamdi Akseki tarafından, *Mezahibin Telfiki ve İslam'ın Bir Noktaya Cem'i,* adıyla tercüme edilmiştir. Hayreddin Karaman tarafından sadeleştirilerek yeniden yayınlanmıştır.[6]

1.1.4. Vefatı

Yol arkadaşlarının anlatıklarına göre, otobüsle Kahire'ye dönerken (23-Cemadul-ula-1354/22.Ağustos.1935) yolda Kur'an-ı Kerimi okurken vefat etmiştir.[7]

---

6 Hayreddin Karaman, *a.g.e*, s.160-166; Resul Bozyel, *M. Reşid Rıza -Dopdolu Bir Yaşamın Tarihi-*, (Hak Söz Dergisi, Sayı: 33, Aralık 93).

7 Hayreddin Karaman, *a.g.e*, s.158.

1.2. “el-Menar” Tefsiri (Tefsiru’l-Kur’ani’l-Hakim)

1.2.1. “el-Menar” Tefsirinin Yazılışı

Reşid Rıza, (h.1315/m.1898) yılında Kahire’deki ilk buluşmada Muhammed Abduh’a, *el-Urvetü’l-Vüska’*da yazdığı makalelerin ruhuyla bir Kur’an tefsiri yazmasını önerdi. Reşid Rıza, bu tefsirinde reforumcu yenilik kimliğini de ortaya koymasını istedi. Ancak Muhammed Abduh bu öneriye, “Kur’an’ın baştan sona tefsir edilmesine ihtiyaç yoktur. Nitekim bugün birçok tefsir mevcut olup bunlardan bir kısmı diğerinin eksiğini tamamlar niteliktedir. En acil ihtiyaç bazı ayetlerin tefsir edilmesidir. Kaldı ki Kur’an’ın tümünü içeren bir tefsirin telifine ömür yetmez.” şeklinde cevap verince; Reşid Rıza daha sonra başka bir öneride bulunarak çağa uygun eski tefsirleri bir yana bırakarak daha önce yapılmamış sınırlı bir tefsir yazmasını ister. Ancak Abduh bunu da reddeder ve “kör kalıplara kitapların faydası yoktur” diyerek aralarındaki tartışma böyle devam ettirir. Abduh, el-Ezher’de h.1317/m.1899 tarihinden başlayarak h.1323/m.1905 tarihine kadar tefsir dersleri vermiştir. Muhammed Abduh derslerinde Kur’an-ı Kerim’e baştan başlayarak Nisa suresinin “**وكان الله بكلّ شيءٍ محيطاً**” “*ve Allah her şeyi kuşatmıştır.*”[8] ayetine kadar devam etmiştir. Muhammed Abduh’un Ezher’de ve değişik yerlerde verdiği tefsir dersleri, öğrencisi Reşid Rıza tarafından kaleme alınarak *el-Menar* dergisinde yayınlanmıştır. [9]

“Muhammed Abduh müslümanların taklidin kör edici bağlarından kurtarılması için çalışıyordu ve İslam’ın ve müslümanların tekrar Asr-ı Saadet dönemine dönmesinin ancak içtihad kapısının açılmasıyla mümkün olacağını vurguluyordu ve müslümanların kaybettikleri dini hidayet ve dünyevi hakimiyetlerine kavuşmasının yolunun dininin

---

8 4/Nisa:126.

9 Reşid Rıza, es-Seyyid Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Menar (Tefsiru’l Kur’an’il Hakim),* (el-Heyetu el-Mısriyye el-amme lil-kitap,1990) c.I, s.12,13.

rehberliği ile dünya hayatının ihtiyaç ve zaruretini te'lif etmekten geçtiğini savunuyordu."[10]

Reşid Rıza hocasının derslerindeki önemli notları tuttuktan sonra el-Menar dergisinin üçüncü cildinde, h.1318/m.1900 yılında yayınlamaya başlar. Reşid Rıza, hocası hayattayken sadece ondan aldığı notlarla, fikir ve görüşlerini yazmakla yetinmemiş birçok yerde bazı şeyler söylemiş ve kendi söylediklerini "ben söylüyorum" ya da "üstad söylemiş" diyerek ayırt etmiştir.[11] H.1323/m.1905 yılında Muhemmed Abduh'un ölümünden sonra Reşid Rıza tefsirine tek başına devam etmeye karar verir. Bu tefsiri, Nisa Suresi'nin 125. ayetine kadar Muhammed Abduh yazmıştı. Reşid Rıza, Abduh'un bıraktığı yerden başlayıp Yusuf Suresi'nin[12] **" ربِّ قد آتَيتَني من المُلك وعلَّمتني من تأويلِ الأحاديثِ فاطِرَ السمواتِ والأرضِ أنتَ وليِّ في الدُّنيا والآخرةِ توفَّني مُسلِماً وأَلحِقني بالصالحينَ"** ayetine kadar sürdürdü. Reşid Rıza, tıpkı hocası Muhammed Abduh gibi, "Kur'an hayatı doğru yaşamanın kılavuzudur" ifadesini her fırsatta tekrar eder. Bu çerçevede Kur'an'ın hidayet vazifesinin on temel maksadın tahakkukuna matuf olduğunu söyler ve bu maksatları şöyle sıralar: "Dinin tevhid, ölümden sonra diriliş, hesap ve amel-i salihten oluşan rükunlarını beyan etmek. Nübüvvet, risalet ve rasullerin görevlerini beyan etmek. İslam'ın selim fıtrat, akıl, fikir, ilim, hikmet, fıkh, burhan, hüccet, vicdan, özgürlük ve bağımsızlık dini olduğunu beyan etmek. Beşeri, ictimai ve siyasi ıslahı beyan etmek. Emir ve yasaklarla ilgili olarak İslam'ın genel özelliklerini beyan etmek. İslam'da devlet ve siyasetin temel esaslarını beyan etmek. Ekonomik ıslahı beyan etmek. Savaş nizamını ıslah etmek, savaşın felsefesini çürütmek. Kadına beşeri, dini ve

---

[10] Mustafa Öztürk, *Reşid Rıza'nın Kur'an ve Yorum Anlayışı Üzerine*, *Ç.Ü.İ.F.D*, (Cilt 4, Sayı 2, Temmuz, Aralık 2004).

[11] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.I, s.13.

[12] 12/Yusuf:101.

medeni haklarının tümünü vermek. Köleyi özgürleştirme hususunda İslami çözüm yolunu göstermek."[13]

Reşid Rıza'ya göre Kur'an-ı Kerim bu on maksadın sonucu iki temel gaye üzerine nazil olmuştur. "İlk Allah'a, kainata ve insana ilişkin doğru bir tasavvurun nasıllığını beyan etmek; ikincisi ise bu ilahi beyan çerçevesinde Allah'ın ezelde kendisi için belirlemiş olduğu değişmez ilkeleri (sünnetullah) bilmek ve hayatın her alanını Kur'an'ın kılavuzluğunda tanzim etmek."[14]

Reşid Rıza yaptığı çalışmanın her on iki cildinin sonunda da Allah'a dua ederek bu işi tamamlayı diler, ancak onu da ölüm yakalar ve işi yarım kalır. Tefsir 12 cilt halinde basılmıştır.

1.2.2. "el-Menar" Tefsirinin Metodu

Muhammed Abduh'un metodunu şöyle özetleyebiliriz: Müfessirlerin görmedikleri ya da hakkını vermedikleri ayetlerde daha fazla konuşmuş ve kelime anlamı, irab, belagat, ayetlerin tefsirinde hiçbir katkısı olmayan rivayetlerde az konuşmuştur. Tüm bunları yaparken "*el-Celaleyn"* tefsirini esas almıştır. Tefsirin kabul ettiklerini söyler, eleştiri gereken yerleri eleştirir, daha sonra Allah'ın ona verdiği hidayetle ayetin anlamlarını çıkartma çabasını sarfeder ve ayetlerdeki ibretler hakkında konuşmuştur.

Reşid Rıza, Kur'an-ı Kerim'i tefsirinde önce Kur'an-ı Kerim'den faydalanır ve Kur'an-ı bir bütün olarak tefsir eder. Şüphesiz ki Kur'an kendi kendini tefsir eder, yani bazı ayetler diğer ayetleri açıklar; "Biz Kur'an-ı Kerim'i bir bütün olarak almışız"[15]

---

13 Reşid Rıza, *Vahiy Muhammedi*, terc. Salih Özer (Ankara 1991), s.159-361.

14 Mustafa Öztürk, *Reşid Rıza'nın Kur'an ve Yorum Anlayışı Üzerine, Ç.Ü.İ.F.D*, (Cilt 4, Sayı 2, Temmuz, Aralık 2004).

15 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.II, s.207.

demiştir. Kur'an-ın Kur'an'la tefsir edilmesi hususunda alimler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Reşid Rıza'nın tefsirinde bu yönteme önem verildiği önsözünde ifade edilmiştir. Onu inceleyen, Kur'an-ı Kerim'i nazil olduğu dönemde kullanılan anlamda tefsir etmesi gerekir ve Kur'an'daki lafzların anlamlarını da Kur'an'ın kendisinden çıkarması gerekmektedir.[16]

Reşid Rıza'ya göre Kur'an, Kur'an'la tefsir edilir ve kelimenin gerçek anlamını bulmak için en iyi (karine)delil, daha önceki anlamlarla örtüşmesi ve anlamın Kur'an-ı Kerim'in bütünüyle uyum içinde olarak genel maksatlarıyla uyuşmasıdır. Ona göre, birçok alimin hataya düşmesi Kur'an-ı Kur'an'la tefsir etmemelerinden ve birbirine uygun ayetleri karşılaştırmamalarından kaynaklanmıştır. Bunun yerine mezhep alimlerinin koydukları kurallara ve görüşlere dayanmışlardır.[17]

Bilindiği gibi, *el-Menar* tefsiri Muhammed Abduh'un ve öğrencisi Muhammed Reşid Rıza'nın görüşlerini temsil eder. Aralarında az veya çok farık olsa da onların esas aldıkları husus, Peygamber Efendimizin hadislerini eleştirel ve tenkitçi bir gözle bakıp ele almaktır. Onlar, bazen Buhari'de yer alan bazı hadisleri bile kabul etmemişlerdir.[18]

---

16 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.I, s.20. Reşid Rıza'nın ifadesi şöyledir:

"فعلى المدقق أن يفسر القرآن بحسب المعاني التي كانت مستعملة في عصر نزوله، والأحسن أن يفهم اللفظ من القرآن نفسه بأن يجمع ما تكرر في مواضع منه وينظر فيه، ويحقق كيف يتفق معناه مع جملة معنى الآية فيعرف المعنى المطلوب من بين معانيه، وقد قالوا: إن القرآن يفسر بعضه ببعض، وإن أفضل قرينة تقوم على حقيقة معنى اللفظ موافقته لما سبق من القول، واتفاقه مع جملة المعنى، وائتلافه مع القصد الذي جاء له الكتاب بجملته"

17 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.V, s.87. Reşid Rıza'nın ifadesi şöyledir:

"والقرآن يفسر بعضه بعضا ويؤيد بعضه بعضا، وما أخطأ كثير من العلماء في فهم كثير من الآيات إلا لذهولهم عن مقارنة الآيات المتناسبة بعضها ببعض، واستبدالهم بذلك تحكيم الاصطلاحات والقواعد التي وضعها علماء مذاهبهم، وإرجاع الآيات إليها وحملها عليه"

18 Dr. Muhammed Hüseyin ez-Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun* (Mektebetu'l-Vehbe, Kahire), c.II, s.420.

Kısaca Kur'an'ın zahiri anlamı ve akılla az veya çok çelişik olmayan hadisleri kabul ederler. Yani Peygamber Efendimizin sözleri sahih olsa bile iki şartla hüccet olarak kabul edilir: 1. Aklı sarih ile muhalif olmayan hadisler; 2. Kur'an'ın zahiri anlamıyla çelişkili olmayan hadislerdir. Ancak Reşid Rıza hocasının ölümünden sonra daha geniş bir şekilde hadisleri tefsirinde özellikle ahkam ayetlerinde kullanarak eski metodunu genişletmiştir.[19]

Reşid Rıza, hadisle ilgili olarak metin eleştirisine ravi eleştirisinden daha fazla önem vermiştir. "Kur'an'ın zahiriyle çelişen bir hadis ne kadar sağlam yollarla gelmiş olursa olsun metni sahih değildir." Reşid Rıza'ya göre "kötü niyetli olduğu halde dış görünüşüne aldanılarak güven duyulan birçok ravi vardır. Eğer senedleri açısından tenkid edildiği kadar metinleri açısından da tenkid edilseler birçok hadis çürüğe çıkacaktır."[20]

Ona göre, Peygamber Kur'an'ın açıklayıcısıdır. "Bu açıklama söz ve fiil şeklinde olur. Ancak ne şekilde olursa olsun Kur'ani bir hükmü iptal ya da Kur'ani bir haberi nakzetmeye muktedir değildir. Sünnet Kur'an'ı nesh edemez. Dinin temel dayanağı Allah'ın Kitabı'dır. Ameli sünnet ise ikinci derecede yer alır."[21]

Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'ya göre, itikatta zanni haberlere güvenilemeyeceğini ve haberlerin delaleti kat'i ve subuti bir nass olması gerekmektedir. "İnancın yalnız Kur'an tarafından oluşturulduğunu, bunun dışında kimsenin itikad belirleme yetkisinin olmadığını açıklıkla vurgular."[22] Örneğin "Hz. İsa'nın nüzulü ve Deccal'in zuhur etmesiyle ilgili rivayetlerin Hıristiyan ve Yahudiler'den geçtiğini belirtir. Ona göre Hıristiyanlar İslam'ın nüzulünden beri bu akideyi Müslümanlar arasında yaymaya çalışmışlardır. Bu uğurda uğraşıp Kur'an

---

19 Muhammed Hüseyin ez-Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, c.II, s.421,422.

20 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.X, s.501.

21 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.II, s.112.

22 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.IV, s.334.

tefsirlerinin hurafelerle bulandırılması için uğraşanlardan biri de Vehb b. Münebbih'tir."[23]

Sahabe ve Tabii'lerin sözlerine gelince, bazı tefsirlerde şüpheli rivayetler bulunması ya da Ehl-i Kitaptan alınan bilgilerin tefsirlerde bulunması sebebiyle reddetmişlerdir.

Tüm bunlara dayanarak diyebiliriz ki hem Muhammed Abduh hem de Reşit Rıza, tefsirlerinde Sahabi ve Tabilerin sözlerine önem vermişlerdir. Çünkü onlar Kur'an-ı Kerim'in nüzulü ve Peygamber Efendimizle yakın zamanda yaşamışlardır. Fakat onların bireysel olarak söyledikleri kanıt ve hüccet olarak alınmak zorunda değildir.

1.2.3. "el-Menar" Tefsirinin Özellikleri

1. Reşid Rıza, *Tefsiru'l Menar*'da yazdığı mukaddimesinde ilk olarak Kur'an'ın öğüt, hidayet, uyarı ve doğruyu yanlıştan ayırt etme ölçütü olarak nazil olduğunu bildiren ayetleri sıraladıktan sonra şöyle demiştir: "Şimdi, ey müslümanlar Allah, kitabını size bir hidayet ve ışık olarak inzal etti. Böylelikle ilahi mesajı ve hikmeti size öğretmeyi, sizi manevi kirlerden arındırmayı, bizzat kendisinin vaad etmiş olduğu dünya ve ahiret mutluluğuna erişmenizi murad etti. Allah Kur'an-ı kanun koyucuların ürettikleri bir yasa metni olarak inzal etmedi. Onu, hastalıkları tedavi edici bir tıp kitabı olarak da vahyetmedi. Geçmiş dönemlerde vuku bulan olayları anlatan bir tarih kitabı olarak da indirmedi. İyi bir meslek sahibi olmanın ve çok para kazanmanın yolunu gösteren bir kılavuz olarak da göndermedi."[24]

2. Reşid Rıza'nın hakkında konuştuğu en önemli konulardan birisi "Kur'an'ın Müslümanlarca tekrar hayat rehberi haline getirilmesidir. Müslümanlar uzun bir dönem

[23] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.IX, s.407-423.

[24] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.I, s.10.

taklid hastalığına tutuldular ve Kur'an'dan uzaklaştılar. Reşid Rıza, Müslümanların taklidin kör edici bağlarından kurtarılması için çalışıyordu; İslam'ın ve müslümanların tekrar Asr-ı Saadet dönemine dönmelerinin ancak içtihad kapısının açılmasıyla mümkün olacağını vurguluyordu ve Müslümanların kaybettikleri dini hidayet ve dünyevi hakimiyetlerine kavuşma yolunun dininin rehberliği ile dünya hayatının ihtiyaç ve zaruretini te'lif etmekten geçtiğini savunuyordu."[25]

3. Kendisinden önceki tefsirlerden farklı olarak sureler ve ayetler numaralıdır. Ayetler kendi içlerindeki bütünlüğü korumak suretiyle bölümler halinde açıklamıştır. Tefsirde sosyal yaşamın bütün problemleriyle ayetlerin münasebeti kurulmaya çalışılır. Bu yönüyle *Menar Tefsiri* kendsinden sonra yazılan birçok tefsire kaynaklık etmiştir.

4. Reşid Rıza tefsirde kendi görüşünü ve Abduh'un görüşünü belirtmiştir. Abduh'a göre, Kur'an Kur'an'la anlaşılmalıdır. Kur'an tarafından açıklanmadan bırakılan bir şeyi açıklamak yanlıştır ve Kur'an'ın amacını gölgelemektedir. Muhammed Abduh, daha önceki tefsirlerde olduğu gibi İsrailiyyat ve Hiristiyan kökenli rivayetlere ve pragmatik tahlillere yer vermez. Ancak Reşid Rıza, görüşlerini destekleyecek gramer tahlilleri ve rivayetlere tefsirinde yer verir. Reşid Rıza, 20. yüzyıl bilimsel bulgularının tamamen Kur'an'da geçtiğini ispatlamaya uğraşan çabalara karşıdır.

5. Reşit Rıza, ayetler grubunu tefsir ettiği zaman daha önceki ayetler grubuyla mantıklı bir şekilde bağlmaya çalışmıştır; ya da o ayetler grubunu surelerin ana maksatlarıyla bağlamıştır. Böylece Kur'an'ın siyakı ve surelerin konu birliğine vurgu yapmıştır.

[25] Mustafa Öztürk, *Reşid Rıza'nın Kur'an ve Yorum Anlayışı Üzerine, Ç.Ü.İ.F.D*, (Cilt 4, Sayı 2, Temmuz, Aralık 2004).

6. Belirli konuları tefsir ederken açıklama maksadıyla konuyla ilgili tüm ayetleri ele almış ve Kur'an-ı Kur'an'la tefsir etmiştir. Dolayısıyla Muhammed Abduh ve Reşid Rıza çağdaş tefsirin gidişatını belirleyen müelliflerdendir.

7. Reşid Rıza ayetlerin iniş sebeplerini araştırmış ve hakkındaki rivayetlerden de emin olmaya çalışmıştır. Ayrıca yeri geldiği zaman farklı okunuşlara da yer vermiştir. Bunlarla birlikte bu ayetler hakkında söylenen hadislere de yer vermiş fakat iyice rivayetleri araştırıp kaynaklarını göstermiş ve bazı yerlerde rivayetleri eleştirmiştir. [26]

8. Bu tefsirde dil ve belagat alimlerinin i'rab ve belagat konularına yer verilmemiştir. Sadece gerekli yerlerde Kur'an-ı Kerim'in üslübuna ve tabirlerin güzelliğine kısaca değinilmiş ve bunlara fazla yer verilmemiştir. Bunun da sebebi okuyucunun Kur'an'ın ana maksatları dışında başka şeylerle meşgul olmadan dini faydasını daha çabuk almasıdır.[27]

9. Ayetlerin tefsiri her zaman müslümanların hayatı, sosyal ve siyasi sorunlarına bağlanmıştır. Ayrıca insanları uyarmak için tefsiri bir araç olarak kullanmıştır. İşte bu yüzden çoğu zaman geleneksel alimleri ve kendi çağındaki taklide dayanan alimleri eleştirir, çünkü onlar, ictihattan uzak durup Müslümanları uyarmamışlar ve hayatlarını Kur'an'ı Kerime ve sahih hadislere bağlamamışlardır.[28]

10. Her surenin tefsirinin sonunda ahkam, kurallar ve amaçları için genel bir özet sunar.[29] Böylece diyebiliriz ki Kur'an-ı Kerim'deki milletlerin işlerine ve insanların toplumsal yaşamalarına yer verilmiştir.

---

[26] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.I, s.167, c.III, s.247.

[27] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.X, s.524.

[28] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.IV, 98-318.

[29] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.IX, s.559-585.

1.3. Tabatabai'nin Hayatı ve Eserleri

1.3.1. Doğumu

Allame Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabai, "(h.1321/ m.1902)yılında Tebriz şehrinde ilim ve irfan ocağı olan bir ailede dünyaya geldi. Hem anne tarafından hem de baba tarafından soyu Peygamber Efendimizden (s.a.v)gelmiştir. Büyük babasından kendi babasına kadar bütün babaları Tebriz'in meşhur bilginlerindendi. Büyük babalarından olan Siracuddin Abdulvahap, İran'la Osmanlı arasında gerçekleşen kanlı savaşın bitmesine sebep olmuştur."[30]

1.3.2. Eğitimi

Allame Tabatabai "İlk eğtimini kendi doğum yeri olan Tebriz'de yapmiştir. Tahsilinin ilk aşamasını geride bıraktıktan sonra, o dönemin İslami ilimler merkezi olan Necef şehrine gidip orada İslami ilimlerin çeşitli dallarında on yıl eğitim görmüştür. Fıkıh ve usul-ü fıkıh ilimlerini merhum Naini ve İsfahani gibi meşhur üstadlardan ders alarak okudu. Felsefeyi Seyyid Hüseyin Badkubi'den, matematiği Seyyid Ebu'l-Kasım Hansari'den, ahlak dersini ise hikmet ve irfanda büyük bir makama sahip olan Hacı Mirza Ali Kazi'den aldı. Daha sonra 1925 yılında maddi sıkıntılardan dolayı doğum yeri olan Tebriz'e geri dönmeye karar vermiştir. Tabatabai sadece tefsir dalında değil, sarf, nahiv, Arap edebiyatı, fıkıh ve usul-ü fıkıh, matematik, felsefe, kelam, irfan dallarında da ihtisas sahibi olacak derecede derin bir tahsil görmüştür."[31]

---

[30] Ağabuzurg et-Tahrani, *Tabakatu A'lam eş-Şia*, c.I, s.645; Ali el-Evsi, *el-Tabatabai ve menhecuhu fi el-Mizan*, (Birinci baskı, Sebher yayın evi, Tahran, İran,1985), s.45.

[31] Ağabuzurg et-Tahrani, *Tabakatu A'lam eş-Şia*, c.I, 645; Ali el-Evsi, *el-Tabatabai ve menhecuhu fi el-Mizan*, s.45-51.

Üstad Dinani, Tabatabai hakkında şöyle demiştir: "Merhum Allame Tabatabai, çok geniş kapsamlı bir insandı. Filozoftu, kelâmcıydı, büyük bir müfessir, büyük bir fakih, usulcüydü ve büyük bir edebiyatçıydı. Arap edebiyatında da çok eşsiz biriydi."[32]

1.3.3. Eserleri

1. *El-Mizan Tefsiri* (*El-Mizan Fi Tefsir-il Kur'an*): Allamenin en önemli eseridir. Arapça olarak yazmıştır. Yirmi ciltlik çok nefis bir Kur'an tefsiridir. Tabatabai'nin bu eseri, çağımızın en büyük tefsirlerindendir. Eski büyük tefsirlerin kendi zamanlarındaki Kur'an anlayışına yönelik ilim ve felsefe anlayışını göz önünde bulundurarak yapmış olduğu hizmeti günümüz nesli için de büyük rol olmuştur. Bu eser Farsçaya eksiksiz olarak ve Türkçeye 10. Cildine kadar çevirilmiştir.

2. *Prof. Corbin ile söyleşiler*: Şia'nın itikad, ibadet ve siyaset kayıtlarına dair Allame Tabatabai ile batılı felsefeci Prof. Corbin'nin arasında geçen ilmi tartışmalarında oluşan bir kitaptır.[33]

3. *İslami Hükümet hakkında risale*

4. *Realizm felsefesi usulü*

5. *Sadruddin-i Şirazi'nin Esafar'ına haşiye*

6. *İslam'da Kuran*

7. *İslam'da Şia*

8. *Haşiye-i Kifaye*

9. *Risale der Kuvve ve Fiil*

---

[32] Hüseyin Mahir, Medyasafak, "*Dr. İbrahimi Dinani'nin dilinden Allame Tabatabai-1*"(http://medyasafak.net/haber/2479/dr-ibrahimi-dinaninin-dilinden-allame-tabatabai-1)

[33] Ali el-Evsi, *el-Tabatabai ve menhecuhu fi el-Mizan*, s.45.

10. *Risale der İsbat-ı Zat*

11. *Risale der Sıfat*

12. *Risale der Ef'al*

13. *Risale der Vesait*

14. *El-İnsan kable'd-Dünya*

15. *El-İnsan fid-Dünya*

16. *El-İnsan be'de'd-Dünya*

17. *Risale der Nübüvvet*

18. *Risale der Velayet*

19. *Risale der Müştakkat*

20. *Risale der Burhan*

21. *Risale der Müğalata*

22. *Risale der Tahlil*

23. *Risale der Terkib*

24. *Risale der İtibarat*

25. *Risale der Nübüvvet ve Menamat*

26. *Manzume der Resm-i Hatt-ı Nestalik*

27. *Aliyyün vel Felsefet-ül İlahiyye*

İlk yedi eserinin isimlerini Türkçe'ye tercüme edilmiş isimleryle yzdık geri kalanı orjinal adlarıyla yazdık. Bu eserlerin yanı sıra Allame Tabatabai'nin, *Mekteb-i Teşeyyü, İslam Mektebesinden Dersler* ve *Kitap Kılavuzu* gibi dergilerde birçok makaleleri de yayınlanmıştır.[34]

[34] Ali el-Evsi, *el-Tabatabai ve menhecuhu fi el-Mizan*, s.45.

1.3.4.Vefatı

Her insanın bu fani dünyadan ebedi dünyaya göç ettiği gibi, allame Tabatabai de 81 yıllık bereketli ömürünün sonunda 15 Kasım 1981 yılında vefat etti.

1.4. "el-Mizan" Tefsiri (*el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*)

1.4.1. "el-Mizan" Tefsirinin Metodu

Kur'an-ı Kerimi Kur'an'la tefsir etmek: Tabatabai'ye göre "Kur'an-ı Kerim'i bir bütün olarak göz önünde tutarak ilgili ayete anlam kazandırmak gerekir. Ayetler arasında inceleme konusu ayetle ilgili tefsiri doğrulayan veya kanıtlayan ayetler varsa nazar-ı dikkate alınmalı, aksi takdirde başka ayetlerin anlamlarıyla çelişki oluşturmayacak biçimde tefsir edilmelidir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de hiçbir şekilde ihtilaf ve çelişki bulunamaz." "*Eğer Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şeyler bulurlardı."*[35] "Kur'an'da, kendisinden başka kaynakla bilmemizi gerektirecek müphem, kapalı hiçbir konu yoktur. Işık ancak ışığın kendisiyle görülebilir. Zatı itibariyle mübeyyen, açık olan Kur'an, ancak kendisiyle bilinebilen ve başka şeyler onun aracılığıyla açıklanabilir."[36] Öyleyse Kur'an-ı, Kur'an'ın kendisiyle bilmek gerekir. Kur'an-ı Kerim'in apaçık ayetlerinden birine göre, onun saklı ve gizli bilgilerinin derinlik ve yüceliklerini, *temizlenmiş olanlardan başkası*,[37] kavrayamaz. Temizlenmişleri ise Kur'an'ın kendisi açıkça tanıtmıştır. Kur'an-ı Kerim'in apaçık ayetlerinin bir diğerinde de, "*Peygamber size ne verdiyse onu alın; size neyi*

---

35 4/Nisa:82.

36 Tabatabai, *el-Mizan Fi Tefsiri'l-Kur'an,* Ayetullah Cevadi Amuli, Allame Tabatabai ve Tefsirdeki Metodu, c.I, s.17,18.

37 33/Ahzab:33.

yasakladıysa ondan sakının."[38] buyurmuştur. Tabatabai tefsirinin mukaddimesinde Kur'an-ı Kerim'in yapı ve anlamını kendi kendini tefsir etme gücüne sahip olduğunu söylemiştir. "Kur'an-ı Kerim kendini şöyle tanımlanmıştır: *"Alemlere hidayet olan, aydınlatıcı ve güçlü bir delil, her şeyin apaçık bir beyanı."*[39] Buna göre alemlere hidayet, aydınlatıcı ve güçlü bir delildir. Bu sözlerine delil olarak Kur'an-ı Kerim'in kolay anlaşılır olduğunu söyler. Çünkü Arapça yazılmış; Araplar için kolay olması Arap olmayanlar için de Arapçayı bilmeleri Kur'an-ı Kerim'i anlamaları için yeterli olacaktır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in binlerce ayetleri arasında anlamı zor ve karmaşık olan bir ayet bile yoktur. Arapça yazılan en fasih yazısıdır. İşte bu yüzden anlamanın zor olması mümkün değildir.[40]

Tabatabai, Kur'an-ı Kerim'in genel ayetleri olan, 'Amı, Has olan ayetleriyle tefsir etmiştir. Kur'an-ı Kerim'i bir bütün olarak görmüştür. Kur'an-ın Kur'an'la tefsir yöntemini kullanmıştır. Ona göre bazı ayetlerin anlamını çıkarmak için diğerlerine ihtiyaç vardır. Bu yöntem, müfessirler için yeni bir yöntem değildir. Çoğu Alimler, Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmek için bunun ilk yöntem olduğunu söylemişlerdir. Peygamber Efendimiz başta olmak üzere çoğu alimler bu yöntemi kullanmışlardır. Örneğin Peygamber Efendimiz(s.a.v), "**وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ**" *"İmanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar."*[41] ayetini, imanlarını herhangi bir zulümle kirletmeyenler olarak yani, zulüm kelimesini şirk kelimesiyle tefsir etmiştir ve "**إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ**" *"şirk, büyük bir zulümdür."*[42] ayetini delil olarak göstermiştir. Bu yöntem daha sonraki dönemlere de yansımıştır. Örneğin Hz. Ali b. Ebi Talip "**وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ**" *"Sütten*

---

38 59/Haşr:7.

39 5/Maida: 15.

40 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.I, s.8,9.

41 6/En'am: 82.

42 31/Lokman: 13.

ayrılması da iki yıl içinde olur."[43] ayetini açıklamak için **"وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَٰثُونَ شَهْرًا"** "*Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ayı sürer."*[44] ayetine bakarak en kısa hamilelik dönemini altı ay olarak göstermiştir. Hz. Ali Kur'an-ı Kerim hakkında şöyle demiştir: "**القرآن ينطق بعضه ببعض ويشهد بعضه على بعض**" bazı ayetler diğer ayetlerle konuşur ve bazısı bazısına şahitlik eder. Bu yöntemin esası Kuran'ın kendisidir. **"هُوَالَّذِي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ"** "*Sana Kıtab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı ayetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşabihtir."*[45] Muhkem olan asıl ve esastır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim aşamalarla nazil olduğu için onda Nasih ve Mensüh, Mutlak ve Mukayyed, Mucmel ve Mubeyyen vardır. Bunların var oluşlarının en önemli sebebi çağrı ve üslubuna bağlıdır. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim'in bazısı diğerlerini tefsir eder. İşte Tabatabai de bu üslubun uzağında kalmamış, el-Mizan tefsirini yazarken çok güzel bir şekilde Kur'an'la Kur'an'ı tefsir yöntemini kullanmıştır. [46]

Kur'an-ı Kerim'i Sünnet ile tefsir etmek: Tabatabai, Peygamber Efendimizin sözlerini kabul etmesine rağmen Şii kültüründe de olsa Sünnide de olsa pek çok rivayetlerde karışıklık olduğu için rivayetleri eleştirmiş ve şöyle demiştir: "Rivayetlerde karşıklık olduğu için rivayetlere dayanmak uygun değildir."[47] Şii'lerin diğer kaynaklarında olduğu gibi *el-Mizan*'da bu konuda eleştirel bir yöntemin izlenme zorunluluğundan söz etmiştir. Tabatabai, Mütevatir olanlar hariç Sünni rivayetlerin bazılarını reddeder bazılarını da kabul eder. İster Peygamber Efendimizden ister Ehl-i Beyt İmamlerinden olsun, çünkü rivayetlerde kat'i bir kanıt olmadığını ve kat'i

---

43 31/Lokman: 14.

44 46/Ahkaf: 15.

45 3/Ali-İmran: 7.

46 Ali el-Evsi, *el-Tabatabai ve menhecuhu fi el-Mizan*, s.125.

47 Tabatabai, *el-Kur'an-u fil-İslam(İslam'da Kur'an)*, (Tercemesi, Ahmet Erdinç, İstanbul 1988), s.60.

olanların sadece Mütevatir rivayetler olduğunu savunmuştur. (Ahad) güvenilir tek haberleri ise sadece şeriat ve pratik hükümlerde kabul etmiştir. [48]

Böylece Tabatabai rivayetleri içinde kayıt edildiği zamana ve Kur'an'ın aslıyla uyum sağlamasına göre hadisleri kabul eder. Bu ayeti kerimenin tefsirinde,

"بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ"

"*Apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'an'ı indirdik.*"[49]

(الذّكر المنزّل)dan maksat Kur'an-ı Kerimdir ve **(ما نزّل اليهم)**den maksat şeriat ve ahkamların vs. anlamlarıdır. Buna Efendimizin Kur'an-ı Kerim tefsirinde söylediklerini huccet olarak gösterir.

Sahabi ve Tabiilerin sözlerine gelince, Tabatabai'ye göre, onların sözleri Kur'an-ı Kerimin tefsirinde kabul edilmez; sadece bu sözlerin Pegamber Efendimizin sözü olduğu zaman kabul edilir. *İslam'da Ku'ran* adlı kitabında diyor ki "Sahabelerden nakl edilen tüm rivayetleri hadis olarak kabul etmek mümkün değildir. Ayrıca onların tefsirlerinde kendi görüşlerini yansıtmadıkları da kesin değildir. Aynı zamanda bir konuda bir sahabeye isnad edilen çeşitli görüşler de vardır. İşte buna dayanarak Şii dünyası Sahabelerin sözleri diğer müslumanlar gibidir; eğer hadis olduğu kanıtlanmamışsa kanıt olarak Kabul edilmez".[50] Tabatabai, *el-Mizan tefsiri*'de Sahabelerin sözlerini kanıt olarak kullanmamış fakat metnin anlamını bulmak için birçok Sahabe sözlerine yer vermiştir. Buna benzer bazı önemli Şii müfessirler de Sahabenin sözlerine kanıt olarak değil ayetlerin anlamını bulmak için yer vermişlerdir. Örneğin Ebu Cafer et-Tusi *et-Tibyan* adlı tefsirinde ve et-Tabresi *Mecme'ul Beyan* tefsirinde Sahabe ve Tabilerin sözlerine yer verip faydalanmışlar; ancak tartışmaya açık

---

48 Ali el-Evsi, *el-Tabatabai ve menhecuhu fi el-Mizan*, s.125.

49 16/Nahıl: 44.

50 Tabatabai, *İslamda Kur'an*, s.60.

bırakmışlardır. Aynı zamanda onların sözlerine tefsirlerinde önem vermişlerdir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu döneme yakın ve Efendimizin çağında yaşamışlardır.[51]

Tüm bunlara dayanarak diyebiliriz ki Allame Tabatabai Sahabi ve Tabii'lerin sözlerini red etmemiş ancak aynı zamanda tartışmaya açık olduğunu belirterek kanıt olarak görmemiştir.

1.4.2. Tabatabaiye Göre Müfessirlerin Sınıflandırması

Tabatabai, tefsirinde Şii kültüründen faydalanmıştır. Tefsir yaparken, kendisinden önceki Şii alimlerin sözlerinden faydalanmıştır. Şii mezhebine göre Peygamber Efendimizin sözleri ve masum imamların dedikleri tefsir yapmak için bir malzeme değil genel anlamda vahyin tecellisi demektir. Tabatabai Şii müfessirlerin tefsir sınıflandırmasını esas almıştır. İşte bu esasa dayanarak tefsirin mukaddimesinde sadece birinci sınıf(Tabaka) olan öncü sınıfa işaret etmiştir. "Birinci sınıf Müslüman müfessirler Hazreti Ali ve oğulları hariç sahabilerdir"[52] demiştir. Tabatabai *(İslam'da Kur'an)* adlı eserinde kalan sınıflardan söz etmiş ve Şii ile Sünni arasındaki sınıflandırmalara da işaret etmiştir. Sahabileri birinci sınıf, Tabileri ikinci sınıf, Tabilerin tabilerini üçüncü sınıf saymıştır. Dördüncü sınıfta da ilk müfessirler vardır. Bu sınıflandırma Sünni mezheplere göredir. Fakat Şiilerin sınıflandırmasında Sahabiler ve Tabiilerin hiçbir ayrımı yoktur; sadece eğer onların dedikleri gerçekten Peygamber Efendimiz'in(s.a.v) sözleri ise alınır.[53]

Böylece Tabatabai de diğer Şii müfessirler gibi (es-suhbe) Sahabilik makamını (el-imamet) İmamlık makamından ayırmıştır. Böylece Ali'yi bu sınıflardan ayırmıştır,

---

51 Ali, el-Eusi, *el-Tabatabai ve menhecuhu fi'l-Mizan*, s.125.

52 Tabatabai, Allame Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabai, *el-Mizan Fi Tefsiri'l Kur'an*, (Müessesetu'l-Alemi lil-matbuat, Bayrut, Lubnan 1997), c.I, s.4.

53 Tababtabai, *İslam'da kur'an*, s.60.

çünkü Hz.Ali'nin sözleri sahabilerin içtihadına benzemez. Onun sözleri bir tür Vahiy ve Kur'an anlamında masumiyet derecesine ulaşmıştır. Böylece Tabatabai, Şii müfessirlerin birinci sınıfı olan sahabi sınıfına Hz. Ali, oğulları ve torunlarını almamıştır.

1.4.3. "el-Mizan" Tefsirinin Özellikleri

1. *el-Mizan* tefsirinin en önemli özelliklerinden biri Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmektir. Tabatabai, tefsirinde Kur'an-ı Kerim'in kendisinden faydalanmiştir. Ayrıca müfessirlerin görüşleri arasından çoğu müfessirlerin aksine bir görüşü tercih etmiş ve hangisinin daha önemli olduğunu göstermeye çalışmıştır.[54]

2. Bir diğer özelliği ise objektif olup taasub/yanlılık ve taklitten uzaklaşmasıdır. Tabatabai bilimsel farkı tefsirlerde ele alıp bilimsel bir şekilde tartışmıştır. Tefsir, hadis ve tarih konularında sadece Şii'lerin kaynaklarını değil birçok Sünni kaynakları da kullanmıştır. Bu da objektif ve bilimsel olduğunun bir göstergesidir.

3. Bir başka özelliği ise tefsirde gerekli olmayan konuları terk etmesidr. Örneğin isnadın tümünü değil çoğu zaman sadece kaynağını aktarmıştır. Ayrıca surelerin faziletlerine önem vermemiş ve ahkam ayetlerini kısaca anlatmıştır. Çünkü bunlar fakihlerin işi olup fıkıh kitaplarında ele alınmaktadır.

4. Bir başka özelliği de israiliyyattan uzak durmuş ve israiliyyatı kullanan tefsirleri eleştirmiştir. Pek çok müfessir Kur'an-ı Kerim'de geçen kıssaları İsrailiyyata dayanarak açıklamışlardır. Bunların bir kısmı mantıksız olup Kur'an-ın Muhkem kısımıyla da çelişmektedir. Tabatabai'ye göre müfessirlerin İsrailiyyattan etkilenmesine kıssaların tabiatı sebeb olmuştur.

---

[54] es-Seyid Kemal el-Haydery, *Usulu't-Tefsir ve't-Te'vil*, (Müesesetu'l-İmam el-Cevad li'l-Fikri ve's-Sekafe, 2.baskı 2006), c.I, s. 97,98.

5. Başka özellikler de saymak gerekirse Kur'an-ı Kerim'deki mucizeler, Peygamberlerin kıssaları, ruh ve nefs, dua, tevbe, rızk, bereket, cihad, ibadat ve benzeri konuları da açıklığa kavuşturmak için konuyla alakalı başka ayetleri delil getirmiştir. Bu tefsirdeki uslup başka tefsirlerde görülmeyen bir özelliktir.

6. Bir diğer özelliği ise Peygamberlerin kıssalarıyla ilgili tüm ayetleri ve ona bağlı tüm ayetleri bir araya getirerek tefsir etmiştir, ve her ayeti kendi yeri sırasında da kısaca anlatmıştır. Ayrıca bu hikayeleri anlatırken en önemli ve ana kaynaklara da başvurmuştur. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'deki hikayelerin anlatımına ve aynı hikayelerin Tevrat ve İncildeki hikayelerine de bakmış ve aralarındaki benzer ve farklı noktaları da göstermiştir.

7. Bir diğer özelliği ise İslam'a karşı olan ve şübühatları getiren kimselere karşı durmuş ve mantıklı ve ilmi bir şekilde cevaplar vermiştir. Bu konuyu eliştirel bir şekilde ve analiz ederek ele almış ve İslam'ın zaman ve mekan değişiklikleriyle birlikte uyumlu olacağını ifade etmiştir. Ayrıca bilimsel, felsefi ve kelami araştırmaları da ele almıştır.[55]

Şeyh Muhammed Cevad Muğniye *el-Mizan* hakkında şöyle demiştir: Mizan tefsiri elimize geçirdikten sonra kütüphanemi bıraktım ki masamda sadece o kitap vardı ve bu tefsirdeki özellikleri ne klasik ne de çağdaş tefsirlerde birlikte bulunmaz.[56]

el-Tahrani de şöyle dmiştir: Elimde olan otuzdan fazla Şii ve Sünni tefsirler vardır. En önemli olan el-Mizan tefsiridir, ancak *el-Mizan*'dan daha güzel ve tatlısını bulamadım ve ondan daha çekici ve kapsamlı bulamadım, sanki *el-Mizan* tefsiri diğerlerini bir kenara itmiş ve unutulmaya mahküm etmiştir.[57]

---

55 es-Seyid Kemal el-Haydery, *Usulu't-Tefsir ve't-Te'vil,* (Müesesetu'l-İmam el-Cevad li'l-Fikri ve's-Sekafe, 2.baskı 2006), c.I, s. 95.

56 es-Seyid Kemal el-Haydery, a.g.e, c.I, s. 95.

57 es-Seyid Kemal el-Haydery, a.g.e, c.I, s. 97.

İKİNCİ BÖLÜM

"EL-MENAR" VE "EL-MİZAN" MÜELLİFLERİ'NİN MUHKEM VE MÜTEŞABİHATLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Bu bölümde mukem ve müteşabihle ilgili müelliflerin görüşlerini ayrı ayrı şu başlıklar altında ele alacağız. Muhkem ve müteşabih'in manası, müteşabih, hakkında derinleşmiş alimlerin bilgisi, Kur'an'da müteşabih ayetlerin bulunmasının hikmetleri ve te'ville ilgili görüşler. Müellifllerin bu konularla ilgili hem kendi görüşlerini hem de onların diğer alimlerden naklettiği görüşleri ve eleştirdikleri yerleri ele alacağız. Bu konuyu incelerken müelliflerin sadece tefsir kitaplarını değil onların tefsir kitaplarının yanında konuyla ilgili yazdığı diğer eserleri de göz önünde bulunduracağız.

2.1. Muhammed Abduh ve Reşit Rıza'ye Göre Muhkem ve Müteşabihat

2.1.1. Muhkem ve Müteşabih'in Manası

Reşid Rıza'ye göre "Muhkem, bir şeye güven getirmek, onu sağlam bir yere oturtmak, bir şeyi tahkim etmek, ona güç ve kuvvet kazandırmak demektir; aynı zamanda o şeyin dışındakini men etmek, engellemek demektir. Çünkü her muhkem olan şey, aynı zamanda ortaya koyduğu hükümleri gereği, kendisine veya kendisi dışında bir başkasına bir halel gelmesine engel olur. Zaten hüküm, hikmet, feraset sahibi olma hikmeti ve inceliği de bu kelimenin içeriğinde yer alan bir manadır."[58]

"Müteşabih ise, öyle bir takım tekil şeylere veya parçalara bağlı tutulur ki o tekil şeyler veya parçalar birbirlerine benzerlik gösterir. Aynı zamanda işi birbirine karıştırmak işin içinden çıkamamak gibi bir mana ifade eder. *el-Esas* adlı eserde: İki şey

[58] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.135.

birbirine müteşabih oldu ve her ikisi de birbirine benzerlik gösterdiler. Onu, ona teşbih ettim, onu yalnızca ona benzettim, ona benzer gibi yaptım, işler birbirine karıştı ve böylece birbirlerine benzerlik gösterdi, ifadesi yer alır ki kök itibariyle bu kelime benzer olan şeylerin bazısı diğer bazısına karıştı, manasına gelir, denilecek kelimenin anlamı üzerinde durulmaktadır."[59]

Yine dilbilimcilere göre "teşabüh" kelimesi, kolayca içinden çıkılamayan zor iş, problem demektir. Burda söz konusu olan iltibas "benzeşim" işin içinden çıkmama meselesi, o şeyin başka şeye benzerlik göstermesi nedeniyledir. Daha sonra bu kelime, her ne kadar aslolan zahiri ilk manası ise de, bundan böyle içinden çıkılmayan her karışık şey için mutlak manada mecazi olarak kullanılır olmuştur. Zaten bu yönüyle de her iki mana da burada hakikattir. Kelime gerçek olarak her iki manayı da içermektedir.[60]

Reşid Rıza, Kur'an-ı Kerim'de geçen muhkem ve müteşabihle ilgili ayetleri şöyle açıklamıştır: Hud suresinin ilk ayetinde Kur'an-ı Kerim kendisini mutlak manada (إحكام) ihkam kelimesiyle nitelenmekte ve şöyle denemektedir. "**كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ**" "*Bu, ayetleri muhkem kılınmış, sağlamlaştırılmış bir kitaptır.*[61] Bu nizamlarının sağlamlığı ve kesinliği manasında olan anlamında bir muhkemlik ve sağlamlıktır ya da bu hikmet ifadesinden alınmadır ki tüm ayetlerin bu manada Muhkemliğini, sağlam ve kesinliğini ifade eder. Bu manasıyla Kur'an-ı Kerim baştan sona kadar muhkemdir demektir. Zümer suresinde ise Kur'an-ın tamamı müteşabih olarak nitelenmiştir. Allah-u Teala şöyle buyuruyor: "**اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا**" "*Allah, sözün en güzelini, müteşabih bir kitap olarak indirdi.*"[62] Yani hidayeti, belagati, çelişkiden, düzensizlikten ve tutarsızlıktan sağlam oluşu bakımından birbirine benzer bir kitap olarak indirdi.[63]

---

59 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.135.

60 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.135.

61 11/Hud: 1.

62 39/Zümer: 23.

Reşid Rıza'nın görüşünü özetlersek şöyle diyebiliriz, Kur'an-ı Kerim, bu anlamda baştan sona kadar hem muhkemdir hem de müteşabihtir. Çünkü Kur'an açısından hem kesinlik (اتقان) vardır hem de (التشابه) Kur'an-ın bazısı diğer bazısına benzerlik gösterir. Al-i İmran'daki ayete gelince, Reşid Rıza'ya göre, muhkem ve muteşabihin her birisi özel bir manada kullanılmıştır ve bu özel manalarda kullanılır olması nedeniyle de müfessirler farklı değerlendirmeler ileri sürmüşlerdir.

Muhammed Abduh, müteşabihin manasını açıklarken şöyle demiştir: "(التشابه) Benzeşme ancak iki ve daha çok şey arasında olabilir; müfessir Celal'in de söylediği gibi, o da mutlak olarak mananın anlaşılmaması gibi bir şey ifade etmez. Bu ayetteki teşabüh, benzeşme vasfı manaları itibariyle ayetler içindir. Yani bu ayetler düşünüldüğünde, lafız açısından onların anlamında bir benzerlik görünebilir ama zihin bunlardan birini diğerine tercih edemez. Ancak muhkem olanlar, onun temelidir, direğidir ve onun belkemiğidir. Bu oldukça açıktır, bunun manası, insanların kendisine davet olunduğu esastır. Bu nedenle insanların onu anlamaları mümkündür. Onunla doğruyu bulabilirler. Onun sayesinde başkalarından ayrılırlar ve dönüş de orayadır. Eğer biz bir konuda, herhangi bir şeyde çıkmaza girersek kararsız olursak, şöyle mi yoksa böyle mi olacak diye tereddüde kapılırsak, o meseleyi muhkem olanlara götürürüz. Burada "meseleyi ona götürürüz" demekle, onu tevil eder, yorumlarız, demek değildir. Aksine biz, onun Allah'tan geldiğine ve onun muhkem olana asla aykırı düşmeyeceğine iman ederiz. Çünkü o, "Ümmül-Kitabtır" dinin esasıdır. Zaten Allah de bize, başka hiçbir manaya ve yoruma ihtimali bulunmayan onun zahiri ile amel etmemizi emir buyurmuştur. Bu tür müteşabihlerin örnekleri: "**الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى**" "*Rahman Arş'a istiva etmiştir.*"[64] ve "**يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ**" "*Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir.*"[65] *Ve* "**إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ**" "*O, Allah'ın Meryeme*

---

63 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.135.

64 20/Taha: 5.

65 48/Fetih: 10.

ulaştırdığı ol (kün) kelimesinin eseridir. Ondan bir ruhtur."[66] Bu müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Bunlar arasından büyük bir kısmı da, Kur'an'da, ahiretin sıfatları ve onun nimet ve azabı ile ilgili durumları bildirenler dışında müteşabih ayet olmadığını ileriye sürmüşlerdir.[67]

2.1.2. Müteşabih Hakkında Derinleşmiş Alimlerin Bilgisi

Muhammed Abduh, müteşabih ayetlerin manasının bilinmesi hakkında alimlerin görüşlerini değerlendirerek kendi görüşünü belirtmiştir. Bu konudaki ihtilaf sebebini de zikretmiştir.

Bazı Selef'ler "**وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ**" *"ve ilimde derinleşmiş olanlar."* cümlesinin istinaf cümlesi olduğunu söylemişlerdir. Allah lafzı üzerinde vakfeyi dikkate alarak ondan sonra gelen cümleyi de yeni bir giriş cümlesi kabul ederler. Bunların dayandıkları delillerden birisi şu ayettir:

"أَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ"

"*Yüce Allah, tevil yoluna gidenleri yermektedir."*[68] onlara göre, Allah(c.c) te'vil yoluna gidenleri zemmetmiştir. Başka bir delil de, "**يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا**" *"Ona inandık; hepsi Rabbimizin katındandır, derler."*[69] Ayetin zahirinde, anlaşılan mana, Allah'a salt teslimiyet vardır.

Diğer bazılarına göre de "**وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ**" "*İlimde derinleşmiş olanlar"* cümlesi istinaf değil atıf cümlesidir. Bu görüşü savunanlar, birinci görüşe şöyle cevap vermişlerdir: Bir şeyi bilip öğrenen ve onu anlayıp kavrayan kimse, salt teslimiyeti buna delil göstermez. Bu, Übey b. Ka'b ve Hz. Aişe gibi birçok sahabelerinin görüşüdür. İbn

---

66 4/Nisa: 171.

67 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.137.

68 3/Ali İmran: 7.

69 3/Ali İmran: 7.

Abbas ve sahabenin çoğu ikinci görüşü benimsemişlerdir. Abdullah b. Abbas: "*ben, ilimde yüksek payeye erenlerdenim, onun tevilini ben bilirim"* demiştir. Derinleşmiş alimler yakin ehli, kesin iman sahibi kimselerdir. Te'vil yoluna giden fitne çıkartmak maksadıyla olanlar gibi değiller. Onlarda sapma olmadığı gibi sarsılma da yoktur. İşte onlar, Allah'ın kendilerine muhkemle uyuşan müteşabihi anlama kavramını ihsan ettiği kimselerdir.[70]

Abduh'a göre, müteşabih, Allah'ın kendi ilminde sakladığı şeyler, ahiret hayatıyla ilgili olarak veya murad olunan lafzına aykırı olan ise Kur'an'da müteşabihi, birinci görüşün manasında gelişi zaruridir. Çünkü vahyin amaçlarından ve dinin rükünlerinde de ahiretle ilgili durumlara ilişkin haber vermesidir. Peygamber Efendimizin (s.a.v) gayb ile ilgili bize verdiği habere ve bilgilere iman etmemiz farzdır. Meleklere ve cinlere nasıl iman ediyorsak onlara da iman etmemiz gereklidir. Ancak burda müteşabih olan lafızların hakiki manasını bilemeyiz. Sadece Allah bilir. İlmde derinleşenler ve başkaları bu konuda eşittirler. Bu durumda ayetteki lafzi celal üzerinde durmak gereklidir.[71]

Müteşabihin diğer manası ise sadece ahiret durumlarına has olmadığı ve onun dışında Allah'ın sıfatları ve bu kabilden peygamberlerin sıfatlarını da kapsadığıdır.

"إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ" [72]

"*O, Allah'ın Meryeme ulaştırdığı ol(kün)kelimesinin eseridir. Ondan bir ruhtur*." ayeti kerimesi bu kabiledendir. Çünkü bu akli ve nakli delilin, ayetin zahirine yorumlanmasına engel olan ayetlerdendir. İhtilaf noktası burasıdır. İhtilaf edenlerden bu gibi ayetlerin te'vilini derinleşmiş alimlerin bilmeyeceğini söyleyenler, müteşabih ayet karşısında teslimiyetin ve işi Allah'a havale etmenin, sırf bu bilgilere özel kılınmasının hikmetini, onların bu iki durumu birbirinden ayrılmalarına ve bunlardan her birine

---

70 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.138.

71 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.139.

72 4/Nisa: 171.

hükmünü vermelerine bağlıyorlar. Buna karşılık, Allah'ın sıfatlarına veya paygameberlerin niteliklerine dair zahiri müteşabih olan ayetleri, muhkem ayetlere havale ederek müteşabih ayetlerin anlamları anlaşılır. Böylece onların, müteşabih ayetlerin te'vilini bileceklerini söyleyenler, diyorlar ki; ilimde derinleşenlerin, bu ilme özel kılınmaları, başkalarının bu te'vil işine dalmalarına engel olmak içindir.[73]

Reşid Rıza, bu konudaki yaklaşımların en doğru gözükeninin Muhammed Abduh'un görüşü olduğunu ifade dettikten sonra müteşabihin anlaşılmasıyla ilgili, İbn Teymiye'nin görüşüne başvurarak şöyle diyor: İbn Teymiye (ö.727/1327) öyle bir beyanda bulunmuş ki onun üzerine başka beyana gerek yoktur. İbn Teymiye o açıklamada diyor ki: "Kur'an-ı Kerimde anlaşılmayan hiç bir kelam yoktur. Kur'an-ı anlaması zayıf olan bir kimse bu ifadenin anlamını anlamayıp karıştıracak olsa da, ilimde ileri gitmiş kimseler aynı duruma düşmezler. Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği te'vil ise gerçekte Allah'ın sıfatlarının tam anlamıyla (keyfiyeti) kavrayabilmesi, cennet ve cehennemden oluşan gayb aleminin keyfiyeti, Allah'tan başka kimse bilmez. Allah'ın (c.c) Arş'ın üzerinde nasıl istiva ettiğini, cehennem ehline azabın nasıl verileceğini, cennet ehline verilecek nimetlerin nasıl olacağını hiç kimse tam bir vukufiyetle bilmez."[74]

İbn Teymiye'ye göre, Allah'u Teala'nın anlaşılmaz söz indirmesi mümkün değildir. Kur'an'daki bazı kelimelerin anlamını bilmemeleri de mümkün değildir. Bizim yanımızda Kur'an'dan, Sünnet'ten, selef alimlerinin görüşlerinden olmak üzere "Kur'an'ın tümünün bilinmesi, anlaşılması ve üzerinde düşünülmesi mümkündür" şeklindeki görüşü destekleyen birçok delilmiz vardır. İşte bu kesinlikle bilinmesi gereken hususlardandır. Elimizde, ilimde derinleşenlerin müteşabih ayetlerin tefsirini bilmediklerine dair hiç bir kesin delil yoktur. Çünkü Selef alimlerin birçoğu kendilerinin

---

73 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.139.

74 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.142.

Kur'an'ın te'vilini bildiklerini ifade etmişlerdir. Örneğin Mücahid b. Cebir, Rabi b. Enes, Muhammed b. Cafer b. ez- Zubeyr. Aynı görüş İbn Abbastan da naklederler. "Ben Kur'an'ın te'vilini bilen rasihun'denim" demiştir.[75]

İmam Ahmed zındıklara ve Cehmiyye'ye cevap verirken Cehmiyye'nin üç müteşabih ayeti te'vil ettiklerini ifade eder. Sonra bu ayetlerin manalarından söz eder. İmam Ahmed'in bu ifader ona göre müteşabih ayetlerin manalarını alimlerin bileceğine delildir.[76]

Reşid Rıza, müteşabih ayetlerin anlaşılabileceği ve anlaşılamayacağı görüşlerini savunanların her birinin delillerini ele alıp değerlendirmiştir. Bu tartışmanın sonucunda şöyle demiştir: "gerek selef gerek halef bütün Müslümanlar, çeşitli te'villere muhtemel olan Kur'an ayetlerinin anlamları üzerinde görüş beyan etmişlerdir. İlimde derinleşenler, müteşabihin manasını bilmez diyen müfessirler ise (kendileriyle çelişerek) bu konuda en çok fikir yüreten kimseler olmuşlardır. İmam Şafii, İmam Ahmed ve onlardan önce yaşayan bütün imamlar birkaç manaya muhtemel ayetler üzerinde görüş beyan etmişlerdir. İlkelerde ve ayrıntılarda, ilmin bütün meseleleri hakkında görüşleri birbirine tercih ederken bu tercihlerini delillere dayanarak yapmışlardır. Müslüman alimlerden hiçbiri herhangi bir meselede karşıtına delil olarak "bu nassın manasını hiç kimse bilmez onun için bununla temellendirilmez" ya da "şu alimin esas aldığı nass muhkemdir manası bilinmektedir, diğerinin dayandığı nass ise müteşabihtir manasını hiç kimse anlamamaktadır" dedikleri bilinmemektedir."[77]

---

75 *R*eşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.145.

76 *R*eşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.145.

77 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.157.

2.1.3. Kur'an'da Müteşabih Ayetlerin Bulunmasının Hikmetleri

Kur'an-ı Kerim'de niçin manasını ancak Allah'ın bileceği ya da o ilimde derinleşmiş alimlerin bilecekleri müteşabih ayetler vardır? Kur'an bir hidayet kitabı olarak indirilmiş olduğuna göre, niçin Kur'an'ın tamamı herkesin eşit biçimde manasını anlayabileceği muhkem ayetlerden değildir? İşte bu konuda alimler Kur'an'da müteşabih ayetlerin bulunmasına ilişkin çeşitli izahlarda bulunmuşlardır. Muhammed Abduh buhususta, Fahreddin Razi'den nakilde bulunmuş ve ardından kendi görüşünü de belirtmiştir.

1. Kur'an-ı Kerim'de müteşabihat olduğunda hakka ulaşmak zor olur. Zorluk fazla sevap gerektirir. Yüce Allah şöyle buyurmuştur:

"أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ" [78]

"yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?."

2. Kur'an-ı Kerim tamamıyla muhkem ayetlerden oluşsaydı sadece tek görüş ve tek mezhebe uygun olurdu; onun dışında bütün görüşler ve mezhepler batıl olurdu. Kur'an-ı Kerim'den yararlanma, ancak muhkem ve müteşabih ayetleri ihtiva ettiğinde mümkündür. O zaman her mezheb sahibi bu kitapta delilini güçlendirip kendi görüşlerini tercih edecektir. Burda aşırı gittiklerinde muhkem ayetlere başvurarak müteşabih ayetleri tefsir eder. Bu yolla batılı savunan batıldan kurtulur ve hakka ulaşırlar.[79]

3. Kur'an'da muhkem ve müteşabih olduğunda hakka ulaşmak için akli delile muhtaç olunur. İşte o zaman insanlar taklidin karanlığından kurtulurlar. Kendi görüşünü bir delil ile temellendirmenin ve beyyine'nin aydınlığına kavuşurlar.

---

78 3/Ali İmran:142.

79 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.140.

4. Kur'an-ı Kerim muhkem ve müteşabih ayetleri ihtiva edince, görüş sahibleri te'vil yollarını öğrenme ve bunları birbirine tercih etme ihtiyacı duyarlar. Bunu öğrenme ise dil, nahiv ve usul-ı fıkıh gibi birçok bilimleri öğrenme ihtiyacını doğurur.

5. Bu konuda en güçlü sebeplerden biri şudur: Kur'an-ı Kerim hem seçkinlere(has) hem de (avam)sade insanlara çağrıda bulunur. Sade olanlar, herhangi bir kimse, cismi olmayan, her hangi bir mekandan münezzeh olan ve işaretle gösterilmeyen bir varlığın var olduğunun ispat edildiğini duyduğunda, bu varlığın yok olduğunu ve mevcut olmadığını zanneder. Şu halde bu takım insanlar için hayal ettikleri şeylere uygun olan, delalet eden lafızları seçmektir. Böylece onlara yapılan hitap, sarih ve hakka delalet eden lafızlarla karışık seçilmiş olur. Birinci kısmı, avama ilk başta kendisi ile hitap edilen ayetler müteşabih, ikincisi yani sonunda kendilerine maksadı ortaya koyan ayetler ise muhkemat kabildendir.[80]

Reşid Rıza'ye göre, Fehrddin Razi (ö.606/1209) alimlerin görüşlerini güzel bir şekilde anlatmamış ve aydınlatıcı bir şey getirmemiştir. Bu konudaki en anlamsız ve çirkin noktalardan birincisi "Kur'an-ı Kerim müteşabih ayetleri mezhep ehlini üzerine düşünmeye sevketmek için getirmiştir" ifadesini kulaanmayı aklı nasıl caiz görebiliyor ve bununla hakka giden yol nasıl söyleyebiliyor anlayamadım. Diğer yandan Kur'an'ın indiği zaman bu mezhepler nerdeydiler? demiştir.

[80] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.140; Fahreddin Razi, *Mefatihü'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebir)*, (Dar'ul İhya et-Turas el-Arabi, Bayrut, h.1420), c.VII, s.142.

Konuyla ilgili Muhammed Abduh'un kendi görüşüne gelince, şöyle demiştir.

1. Allah (c.c) kalıplerimizi Kur'an'a inandırmak ve bizi imtihan etmek için müteşabih ayetleri indirmiştir. Gerçek şu ki Kur'an-ı Kerim'de olan bütün ayetler aklın anlaşılabilir, zeki ve zeki olmayan bütün herkes nezdinde hiç kuşku duyulmayacak kadar açık olsaydı imanın Allah'ın emrine boyun eğme özelliği ortaya çıkmazdı ve onun peygamberine teslimiyet sağlanmazdı olmazdı.[81]

2. Yüce Allah Kur'an'ı Kerim'de müteşabih ayetleri mü'minlerin akıllarını korumak ve çalıştırmak için getirmiştir, ta ki mü'minin aklı zayıflamasın. Çünkü çok açık ve kolay olan bir ibarede insan aklının yapacağı hiçbir şey yoktur. Din insanlar için en kıymetli şeydir. İnsan din konusunda araştırmaya değer bir şey bulmazsa ölür. Ölünce de başkasının yardımıyla canlı olmaz. Akıl herhangi bir konuda güçlendiğinde herhangi bir hususta zaafa uğradığında her şeyde zaafa uğrar. Allah bu ayeti kerimede "**وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ**" "*dinde yüksek payeye erişenler"* yerine "*ilimde yüksek payeye erişenler"*[82] buyuyor. Çünkü ilim daha genel ve daha kuşatıcıdır. Yüce Allah'ın Kur'an'da birçok ayette insan aklının dini konularda araştırma yapması için bir alan açması, O'nun insanlara olan rahmetindendir. İnsan müteşabih ayetleri diğerlerinden ayırmak için araştırma yapar. Bu araştırmada, insan müteşabih ayetleri anlayabilsin ve onun te'viline yol bulabilsin diye kevni deliler, akli burhanlar, hitap yolları ve delalet şekilleri üzerinde araştırma yapmayı gerektirir. Bu yol ancak ve ancak "**وَالرَّاسِخُونَ**" kelimesinin Allah lafzı üzerine atfedilmesi halinde mümkündür ki maksat hasıl olsun.[83]

3. Gerek sade gerek seçkin bütün insanlara Peygamberler gönderilmiştir. Onların gönderilmeleri geçmiş Peygamberler gibi ister kendi kavimlerine olsun, ister Peygamber efendimiz gibi bütün insanlara olsun fark etmez; dine çağrı, alim, cahil, zeki, sade, kadın ve erkek bütün herkese yönelik olduğuna göre Kur'an'dan öyle

---

81 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.141.

82 3/Ali-İmran: 7.

83 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.141.

manalar vardır ki bütün herkesin anlayacağı şekilde hakikatini ortaya koyan mahiyetini açıklayan bir şeyle ifade etmek mümkün değildir. Bu konuda seçkinler, kinaye ve ta'riz yoluyla bile olsa anlayacaklar. Avam insanların ise o konuda işi Allah'a havale etmeleri ve sadece muhkem ayetlerin sınırlarında kalmaları emiredilmiş ve böylece bütün herkes kendi düzey ve yeteneği oranında kendi nasibini almış olur. Bunun örneği Kur'an'ı Kerim'de Hz. İsa için mutlak olarak **"وروحٌ من الله" "كلمةالله"** Allah'ın kelimesi ve Allah'tan bir ruh deyimlerinin kullanılmış olmasıdır. Seçkin olanlar bu deyimlerden sıradan insanların anladıkları manayı anlamazlar; bundan dolayıdır ki Hıristiyanlar bu gibi ifadeler nedeniyle fitneye düşmüşlerdir. Çünkü onlar muhkem ayetlerin sınırında durmamışlardır. Muhkem ayetlerin sınırı Allah'ı tenzih etmek, O'nun bir cins veya anne ya da çocuk olmasının imkansız olduğunu kabul etmektir. Bu konudaki muhkem ayet bizim kitabımızda şu ayettir:

"إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ ءَادَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ" [84]

"*Allah nezdinde İsa'nın durumu Adem'in durumu gibidir.*" Abduh'a göre, Kur'an-ı Kerim'e müteşabih ayetleri içinde bulundurması nedeniyle itiraz etmek mümkün değildir. "Kur'an-ı Kerim'deki namaz vakitlerinin müphem bırakılması gibi müteşabihler de Yüce Allah'ın en büyük nimetlerindendir" çünkü ilimde derinleşenler (rasihun) akılları açısından Kur'an hükümlerinin her mekana uygun olarak çıkarılması kolaylığını getirmiştir.[85]

2.1.4. Te'ville İlgili Görüşler

Reşid Rıza'ya göre, bazı müfessirler, Al-i İmran ayetinde yer alan te'vil kelimesinin ne anlama geldiği noktasında hata etmişlerdir. Çünkü onlar, te'vil kelimesini istılahi (terim) olarak kullanmışlardır. Kur'an-ı Kerim'in kelimelerini terim

---

84 3/Al-i İmran: 59.

85 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.141,142.

olarak taşıdıkları anlamlara göre tefsir etmek sayılmaycak kadar çok hataların doğmasına sebep olur. Te'vil, Kur'an-ı Kerim'de yedi surede geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de geçen te'vil kelimesine baktığımız zaman bütün ayetlerde az çok birbirlerine yakın anlamlar taşımaktadır. Bunlardan te'vil kelimesi tefsir ya da söz zahirinde başka anlama çevirme anlamlarına kesinlikle gelmemiştir. Örneğin Nisa suresi:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا"

"Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ülülemre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inaniyorsanız onu Allh'a ve Resul'e götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı ve hem de netice bakımından daha güzeldir."[86] ayetindeki te'vil kelimesini Mücahid (ö.104/722) ve Katade (ö.118/736) "sevab ve ceza" kelimeleri ile tefsir etmişlerdir. Süddi(ö.128/745), İbn-i Zeyd (ö.870/1465), Zeccac (ö.311/923) ve İbn Kuteybe (ö.276/899) ise "akıbet" ile tefsir etmişlerdir. Bu ikisi de "**المآل**" yani akıbet, sonuç anlamındadır. Başka bir ayeti daha örnek olarak göstermek gerekirse, te'vil ile ilgili A'raf suresinde geçen şu ayet verilebilir:

"هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ"

"(Fakat onlar), onun te'vilinden başka bir şey beklemiyorlar. Te'vili geldiği (haber verdiği şeyler ortaya çıktığı) gün." [87] İbn Abbas (ö.68/687) bu ayette geçen te'vil kelimesini "Allah'tan vaadini tasdik" şeklinde tefsir etmiştir. Katade "sevab", Mücahid "ceza", Süddi "akıbet", İbn Zeyd, "hakikat" ile tefsir etmişlerdir. Müfessirler bu ayette geçen te'vili bundan önceki anlamlara benzer şekilde tefsir etmişlerdir. Başka bir ifadeyle, te'vilden maksat"onların akıbetlerinin Kur'an'ın doğruluğunun ortaya çıkması, verdiği haberin gerçekleşmesi, sonuçlanması" şeklinde olduğunu vurgulamışlardır.

[86] 4/Nisa: 59.

[87] 7/Araf: 53.

Bunlardan önce yaşayanlar arasında yalanlayan kimselerin akıbetleri helak olmak olunca, onun te'vili bunların akıbetlerinin de daha önce yaşayanların akıbeti gibi olduğu anlaşılır.

Reşid Rıza'ya göre te'vil haber vermek sözle değil fiili olarak gerçekleşecek olayları demektir. Yukardaki örnek ayetlerden ortaya çıkan, te'vil sözcüğünün Kur'an-ı Kerim'de sadece ilerde gerçekleşecek ameli bir durum anlamında kullanıldığıdır. Bu fiili durum, ya bir haberi veya bir rüyayı ya da kendisi ile gelecekte bir şeyin kastedildiği üstü kapalı bir ameli doğrulamak için meydana gelecektir. O halde Al-i İmran suresindeki te'ville ilgili ayeti de bu şekilde tefsir etmek gerekir. Al-i İmran'daki te'vil kelimesi eski müfessirlerin kullandıkları manada yorumlanması caiz değildir. Çünkü onlar İbn Cerir et-Taberi'nin(ö.310/922) ifade ettiği gibi tefsir manasında ifade etmişlerdir.[88]

Reşid Rıza, müteşabih ve te'vil konusunda yaklaşımların en doğrusunun Muhammed Abduhun görüşü olduğunu söyledikten sonra konuyla ilgili şeyhülislam İbn Teymiye'nin ifadesine başvurmuştur. Ona göre İbn Teymiye bu konuda öyle bir beyanda bulunmuş ki; onun üzerine başka bir beyana gerek yoktur. İbn-i Teymiye o açıklamasında ortaya koymuştur ki "Kur'an-ı Kerim'de anlamı anlaşılmayan hiçbir kelam yoktur. Kur'an-ı anlaması zayıf olan bir kimse bir ifadenin anlamını anlayamayıp karıştıracak olsa da ilimde derinleşmiş kimseler aynı duruma düşmezler. Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği te'vili ise gerçekten Allah'ın sıfatlarının tam anlamıyla kavranabilmesi, cennet ve cehennemdem oluşan gayb aleminin keyfiyeti, cennet ve cehennemde olanlar gibi gerçekte ayetlerin te'villeri ve açıklamaları, Allah'tan başka hiç kimse, O'nun kudretinin tam anlamıyla nasıl algılanabildiğini, bu kudretin ön tasarımı olmadan yoktan var etmeye, ya da yok etmeye nasıl taalluk ettiğini, Yüce Allah'ın Arşı kendisinin yarattığı ve kendi kudretiyle ayakta durduğu halde üzerinde

[88] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.144.

nasıl istiva ettiğini, Cehennem ehline azabın nasıl verileceğini, Cennet ehline verilecek nimetlerin nasıl olacağını hiç kimse tam bir vukufiyetle bilemez".[89]Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor:

"فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ"

"*Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilmez.*" [90]

Şu halde ahiretin ateşi dünyada algıladığımız, bildiğimiz ateş gibi değildir; ahiretin ateşi başka bir şeydir. cennetin meyveleri, sütü, balı bizim bu dünyada bildiğimiz cinsten meyve, süt ve bal değildir. Bunlar o aleme uygun olan başka şeylerdir.[91]

Reşid Rıza'ya göre, Batıniler Kur'an'daki te'vil kelimesini terim manasında kullanarak kendi iddialarını savunmuşlardır. Çünkü onlar demişler ki: Kur'an-ı Kerim'i ne indiği dönemde ne de daha sonra hiç kimse anlamamıştır. Yüce Allah bunun te'vilini (gizlenen gerçek anlamını) vaat etmektedir. Şu halde Allah'ın(c.c) bu te'vil ile birlikte gönderecek olduğu kişiyi beklemek şarttır. Batini bir grup olarak ortaya çıkan Babiler bu vaat edilen şeyin lideri Bab olduğunu iddia etmişlerdir. Yine bunların içerisinden çıkan Bahai'ler ise vaat edilenin Baha olduğu kanaatindedirler.[92]

---

89 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.142.

90 32/Secde: 17.

91 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.143.

92 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.144.

2.2. Tabatabai'ye Göre Muhkem ve Müteşabihat

2.2.1. Muhkem ve Müteşabih'in Manası

Kur'an-ı Kerim'de muhkem ve müteşabih lafızları birkaç ayette geçmektedir. Tabatabai, hem *İslam'da Kur'an* adlı eserinde hem de *el-Mizan fi Tefsir-il Kur'an*'da Al-i İmran suresi 7. ayetin tefsirini yaparak muhkem ve müteşabih kelimelerin anlamları detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Bu ayetteki muhkem ve müteşabih kavramları kullanılan anlamları bizim konumuzdur.

Muhkem kelimesi: "(**حكم**)(h,k,m) maddesinin temeli, bir şeyin kendisini ifsad eden, bölen ya da bozan şeyleri engelleyici bir durumda olmasını ifade eder. (**الإحكام والتَّحكيم**) sağlamlaştırma, (**الحُكم**) karar verme ve yargı anlamına gelen, (**الحِكمة**) tam bilgi kesin ve faydalı ilim demek, (**الحَكمة**) atın dizgini anlamında kullanılan kelimeler burdan gelir. Görüldüğü gibi bu kökten türeyen kelimelerin tamamında önleyicilik ve sağlamlık anlamı esas alınmıştır."[93]

Tabatabai'ye göre, muhkem ayetler hiçbir şüphe ve kuşkuya yer vermeyecek kadar net ve açık olan ayetlerdir. Yani muhkem ayetler denilince içerdikleri anlamı ve delaletleri açık, diğer ifadeyle anlamında benzeşme unsuru bulunmayan ve diğer anlamlarla karışmayacak kadar açık olan ayetlerdir. "Muhkem ayetler, mesajlarını direkt olarak sunarlar; bu nedenle yanlış yorumlanmaya karşı emniyettedirler. Müteşabih ayetler ise bu özelliği yansıtmazlar. Her mü'minin görevi, muhkem ayetlere iman edip bunlarla amel etmesidir."[94]

---

93 Tabatabai, *el-Mizan Fi Tefsiri'l-Kur'an,* (Müessesetu'l-Alemi lil-matbuat, Beyrut, Lübnan 1997), c. III, s.23.

94 Tabatabai, *İslamda Kur'an*, s.35.

Müteşabih kelimesi: "**التشابه**" "Teşabüh, yani benzeşme, birbirinden farklı olan şeylerin bazı nitelik ve keyfiyette birleşmeleri demektir."[95]

Tabatabai'ye göre, müteşabih ayetler içerdikleri anlamı ve delaletleri gizli olan ayetlerdir. "Müteşabih bir ayetin sadece duyulması ile manası dinleyici tarafından anlaşılmaz. Dinleyici, bir o anlam bir bu anlam arasında gidip gelir, ta ki kitabın muhkem olan kısımlarına başvurana kadar. Bununla o ayetlerin anlamı belirginlik kazanır, açıklığa kavuşur. Böylece müteşabih olan bir ayet, muhkem olan bir diğer ayetin aracılığıyla muhkemleşir. Muhkem ayet ise, kendiliğinden muhkemdir." Örneğin: "**الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى**" "*Rahman Arş'a istiva etmiştir.*"[96] ayeti Kerimesi ilk kez duyunca anlamı tam olarak bilinmez, bazı şeylerle karıştırılabilir. Fakat: "**لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ**" "*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.*"[97] "Ayetine başvurduğunda önceki ayetin anlamı, zihninde belirginlik kazanır, anlamı oturur. Bunun, yüce Allah için muhal olan cisim olmanın bir gereği olarak bir mekana yerleşmeksizin ve bir yere dayanmaksızın mülke egemen olma ve bütün varlıkları kuşatma anlamında kullanıldığını kavrar."[98]

"Al-i İmran ayetinde zikredilen muhkemlik ve müteşabihlik kitabın tamamının niteliği olarak zikredilen muhkemlik ve müteşabihlikten farklıdır. Hud suresindeki ayeti kerime bütün Kur'an-ı muhkem olarak tanıtıyor. Elbette ondan Kur'an'ın sağlam olup ona halel gelmeyeceği kast edilmiştir."[99] Tabatabai'ye göre kitabın tamamı için geçerli olan muhkemlik "**الر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ**" "*Elif. Lam. Ra (Bu sana indirilen, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan (Allah) ayetleri sağlamlaştırılmışt sonra da açıklanmış bir kitaptır.*"[100] ayetinde muhkem kılınmışlıktan sonra birer birer

---

95 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.24.

96 20/Taha: 5.

97 42/Şura: 11.

98 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.24.

99 Tabatabai, *İslam'da Kur'an*, s.41.

100 11/Hud: 1.

açıklamaktan bahsediliyor ki, bu muhkem kılınmışlıkla kitabın indirilmeden önceki bir durumunun kastedildiğini göstermektedir. Yine Al-i İmran 7. ayette sözü edilen müteşabihlik "**وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ**" "*diğerleri de müteşabihtir.*"[101] Zümer ayetinde geçen müteşabihlikten farklı olduğunu söylemektedir. Zümer ayetinde " **اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا**" "*Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi.*"[102] "Kesinlikle kitabın ifade tarzının güzelliği ve uslubun sağlamlılığı, gerçekleri ve hikmetleri açıklayıcılığı, apaçık hakka yönelten özellikte olması itibarıyla tam bir uyum göstermeleri ve benzerlik arz etmeleri kastediliyor. Ayette yer alan bazı ifade kayıtları da buna delalet eder. Şu halde ayette geçen müteşabihlik bütün kitap için geçerli bir niteliktir. Tabatabai bu kısımda Kur'an'ın bütünlüğünden bahsedildiğini söylemektedir."[103]

2.2.2. Alimlerin Görüşleriyle İlgili Tabatabai'nin Tenkit ve Değerlendirmesi

Tabatabai'ye göre muhkem ve müteşabih'in manası hususunda alimler büyük ihtilaflara düşmüşlerdir. Tabatabai kendi tefsirinde yirmiye yakın yorum ve tanıma yer vermiştir. "Bunların çoğu karışık, iç içe olan ve az bir farkla birbirinden ayrılan yorumlardır. Bu konu hakkında bazı deyimleri birbirine karıştırmışlardır. Muhkem ve müteşabih konuları te'vil kavramının anlamı üzerine yapılan araştırmaların birbirlerine karıştırılarak gerçekleştirilmesidir. Bu da şaşırtıcı bir karışıklığa neden olmuştur".[104]

1. İbn-i Abbas'a nisbet edilen "Muhkemlerden maksat, En'am suresi, 151.152.153. ayetlerdir. Müteşabihlerden maksat ise surelerin başlarında yer alan

---

101 3/Al-i İmran: 7.

102 39/Zumer: 23.

103 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.23,24; Tabatabai, *İslam'da Kur'an*, s.34,35.

104 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.37.

(الم)Elif, lam, mim, (الر)Elif, Lam, Ra ve (حم)Ha, Mim gibi...” diye bir rivayet gelmiştir.[105] Tabatabai’ye göre muhkem ve müteşabih ayetlerin sadece bunlardan teşhis edilmesinin herhangi bir delili bulunmamaktadır. Ayrıca bu rivayete göre ne muhkem ne de müteşabih olan üçüncü bir kategorisi ayetlere eklenmiştir. Ayetlerde bu ihtimalin yeri bulunmayacaktır.

İbn Abbas’tan gelen diğer bir rivayete göre “**مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ**” “*Ondan bir kısım ayetler muhkemdir.*”[106] ayetiyle ilgili olarak: En’am suresinin “...**قُلْ تَعَالَوْا**” “*De ki: Geliniz...*”[107] diye başlayan ayet ile ondan sonraki iki ayetten oluşan son üç ayet muhkemdir. Tabatabai’ye göre İbn Abbas’tan gelen her iki rivayet muhkem ayetleri örnek olarak zikretmiştir ve sadece bu ayetler muhkemdir denilmemiştir. [108]

2. “Muhkem ayetlerden maksat, huruf-u mukattaadır, müteşabih ayetlerden maksat ise, diğer tüm ayetlerdir.” Bu görüş yukarıdakı görüşün tam tersidir. Tabatabaiye göre bu görüş, kanıtsızdır. “Çünkü bu görüşe göre hurufu mukkataa dışında Kur’an’ın tüm ayetleri müteşabih olur. Oysa yüce Allah müteşabih ayetlere uymayı ve bu davranışı kalplerin kayması olarak nitelendirmiştir. Diğer yandan Kur’an’a uymayı da şöyle nitelemiştir:”

”فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ“

“*Allah’a ve ümmi Peygamber olan Resulüne ki o, Allah’a ve onun sözlerine inanır iman edin ve o’na uyun ki doğru yolu bulasınız.*” [109] Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir.[110]

---

105 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri’l-Kur’an*, c.III, s.38.

106 3/Ali Imran: 7.

107 6/En’am: 151.

108 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri’l-Kur’an*, c.III, s.38.

109 7/A‘raf: 158.

110 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri’l-Kur’an*, c.III, s.39.

3. “Müteşabih ayetler mücmel, muhkem ayetler ise mübeyyendir.” Tabatabaiye göre “Al-i İmran suresi 7. ayetindeki muhkem ve müteşabih ayetlerle ilgili işaret edilen nitelikler, mücmel ve mübeyyen kavramlarıyla örtüşmemektedir. Bu görüşe göre muhkem ve müteşabih bizzat mücmel ve mübeyyen demeklerse eğer, tabi olunan muhkem ayetler değil müteşabih ayetler olmuş olur.”[111]

4. “İbn Abbas ve İbn Mesud ve bazı sahabilerden nakil edilen bir rivayete göre, muhkemlerden maksat nasih’tir; çünkü bunlara hem inanılır, hem de amel edilir. Müteşabihlerden maksat ise mensüh’tür; çünkü onlara inanılır, ancak onlarla amel edilmez.” Tabatabai’ye göre “Bu görüşün doğru olduğu kabul edilse bile, müteşabih kavramının sadece mensüh ayetleri içerdiğine ilişkin bir delil bulunmamaktadır. İbn Abbas bunları örnek olarak zikretmiştir. Diyebiliriz ki nasih ve mensüh ayetleri de muhkem ve müteşabih ayetlerden olduğu kastedilmiştir.”[112]

5. “Muhkemden maksat, Allah’ın birliği, kudreti ve hikmeti gibi delaletleri açık ve net ayetlerdir. Müteşabihten maksat ise, anlaşılması için düşünmeye ve tefekkür etmeye ihtiyaç olan ayetlerdir.” Tabatabai’ye göre “Eğer maksat, ayetin içeriğinin bedihi veya ona yakın bir akli delile sahip olması ise, o zaman ahkam ayetleri ve farzlar müteşabih kategorisinde gerektirmektedir. Eğer bundan maksat, kitabın kendisinden kaynaklanan açık ve parlak bir delile sahip olması ise, kitaptaki tüm ayetler muhkemdir.” Çünkü *“O, ikişerli müteşabih bir kitaptır”*, “*Nurdur. Açık ve açıklayıcıdır”*. “Bu tarz bir yaklaşımın gereği, tüm kitabın muhkem olması ve bunun karşıtı olan müteşabihlik durumunun ortadan kalkmasıdır. Bu ise hem Kur’an’ın nassına, hem de varsayıma aykırıdır, demiştir.”[113]

6. “Muhkemden maksat, belirgin veya örtülü bir kanıt aracılığı ile bilgi edinmeye imkan sağlayan ifadelerdir. Müteşabihten maksat ise, kıyametin kopma

---

111 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri’l-Kur’an*, c.III, s.39,40.

112 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri’l-Kur’an*, c.III, s.40.

113 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri’l-Kur’an*, c.III, s.40.

zamanı gibi bilgi edinmeye hiç bir şekilde imkan olmayan vermeyen ifadelerdir." Tabatabai'ye göre bu görüş diğer ayetlerle uyuşmamaktadır, ona göre "Muhkemlik ve müteşabihlik, kitabın ayeti için kullanılan birer sıfattır. Ayetin anlamı ise, ya kendisinden dolayı anlaşılır ya da başka bir ayetin aracılığı ile anlaşılır. Çünkü Kitabın temel niteliği yol gösterici, hidayet edici, nur ve açık olmasıdır."[114]

7. "Muhkem ayetler ahkam ayetleridir, bunun dışında kalan ayetler ise müteşabihtir." Tabatabai'ye göre, "Eğer burada işaret edilen uyumsuzluk, özelleştirici bir unsur aracılığı ile özelleştirmek ve kayıtlandırıcı unsur aracılığı ile ifadeyi kayıtlı kılmak maksat ise, bu durumda, hükümler içeren ayetler de diğerleri gibi müteşabih olur. Çünkü hükümler içeren ayetlerin bazısı genel ifadeli, bazısı has ifadelidir. Bazısı mutlak, bazısı mukayyettir."[115]

8. "Muhkemden maksat, sadece bir anlama ihtimali olan ayetlerdir. Müteşabihten maksat ise, birçok anlama gelme ihtimali bulunan ayetlerdir. Bu görüş İmam Şafii'ye nispet edilir." Tabatabai'ye göre burada te'vil kavramı tefsir kavramı ile karıştırılmıştır. Bir kelime yerine bir başka kelime kullanılmıştır. "Örneğin Muhkem kelimesinin yerine, (birden fazla anlamı olmayan) ifadesi konulmuştur. Müteşabih ise, birçok anlama gelebilen şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca bu yaklaşım da yanlıştır. Eğer te'vil bizzat tefsir olsaydı, te'vili bilmek sadece yüce Allah'a ya da yüce Allah ile beraber ilimde derinleşenlere özgü kılınmasının bir anlamı olmazdı. Çünkü Kur'an'ın bir kısmı, diğer bir kısmını tefsir etmektedir."[116]

9. "Muhkemden maksat, içinde peygamberlerle ümmetleri arasında geçen olaylara ilişkin haberlerin ayrıntılı ve sağlam kılınmış olarak sunulduğu ifadelerdir. Müteşabihten maksat ise, peygamberlerin kıssalarında, çeşitli surelerde tekrarlanan ifadelerin içindeki benzer ifadelerdir." Tabatabai'ye göre, "Bu tarz bir özgü kılmanın

---

114 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.41.

115 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.42.

116 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.42.

hiç bir kanıtı yoktur. Ayrıca yüce Allah'ın muhkem ve müteşabih ayetlerin özellikleri olarak işaret ettiği hususlar, örneğin müteşabihlere tabi olma bağlamında sözünü ettiği fitne çıkarmayı amaçlamak ve tevillerini yapmayı arzulamak gibi hususlar, bununla bağdaşmamaktadır."[117]

10. "Müteşabih, açıklamayı gerektiren ifadelerdir. Muhkem ise açıklamaya gerek duymayan ifadelerdir. Bu görüş İmam Ahmed'e nispet edilmiştir." Tabatabai'ye göre "Hükümleri içeren ayetler, kesin olarak muhkem oldukları halde, Peygamber Efendimiz (s.a.v) tarafından açıklanması gerekir. Ayrıca mensuh ayetler de müteşabihtirler ve bu tür ayetler açıklanmaya ihtiyaçları yoktur. Çünkü onlar da diğer bazı ahkam ayetler gibidirler."[118]

11. "Muhkemden maksat, inanılan ve amel edilen ifadelerdir. Müteşabihten maksat ise, inanılan, ancak amel edilmeyen ifadelerdir." Bu görüş, İbn Teymiye'nin görüşüdür. Tabatabai'ye göre "Bu yaklaşımdan şu kastedilmiş olsa gerektir: Haber nitelikli ifadeler müteşabihtirler. İnşai ifadeler de muhkemdirler. Bu görüşe göre, hüküm bildirmeyen tüm ayetlerin müteşabih kabul edilmesi gerekir. Bunun bir gereği de, hükümler dışında hiç bir ilahi bilginin algılanamamasıdır. Çünkü bu alanda bir hüküm yoksa herhangi bir amel de söz konusu olmaz, diğer taraftan bilgi edinmek için müteşabihlerin döndürüleceği herhangi bir muhkem ayet de yoktur. Bir diğer husus da mensuh ayetler, inşaidirler; ancak kesinlikle muhkem değildirler."[119]

12. "Müteşabih ayetler Allah'ın sıfatları ile ilgili olan ayetlerdir." Tabatabai'ye göre "Sıfatlarla ilgili ayetlerin müteşabihler kategorisine girdiğini kabul ettiğine rağmen, müteşabihi sırf bunlarla sınırlandırmakta her hangi bir kanıt yoktur."[120]

---

117 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an,* c.III, s.42.

118 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an,* c.III, s.42.

119 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an,* c.III, s.42, 43.

120 Tabatabai, *el-Mizan Fi Tefsiri'l-Kur'an,* c.III, s.43.

13. “Muhkemden maksat aklın kavrayabildiği ifadelerdir. Müteşabihten maksat da bunun tam tersidir.” Tabatabai, “Kur’an ayetleri, aklın kavrayabildiği ve aklın kavrayamadığı şeklinde iki kısma bölünürlerse de, bu, Al-i İmran ayetinde işaret edilen muhkem ve müteşabih ifadeleriyle bu hususların kastedildiği anlamına gelmez” Ona göre bu görüşün herhangi bir kanıtı yoktur.[121]

14. “Muhkemden maksat, ifadenin zahiri kastedilen ayetlerdir. Müteşabihten maksat da, zahirinin aksi kastedilen ayetlerdir.” Tabatabai’ye göre “Te’vil, sözün zahirine ters düşen anlam demektir. Ayette muhkem ve müteşabihlerin nitelikleriyle ilgili olarak işaret edilen hususlar, bununla uyuşmamaktadır. Bunun yanında, Kur’an’da zahiri anlamından farklı, ona ters düşen bir anlam kastedilen herhangi bir ayet yoktur. Bazı ayetlerde ima eden ifadeler varsa, bununla, başka muhkem ayetlerin onlara kazandırdığı anlamlar kastedilmiştir. Çünkü Kur’an’ın bir özelliği, bazı ifadelerinin diğer bazı ifadeler tarafından tefsir edilmesidir, kapalı ifadenin diğer bazı ifadeler aracılığı ile açıklığa kavuşturulmasıdır.”[122]

15. “Muhkemden maksat, te’vili üzerinde görüş birliği sağlanan ayetlerdir. Müteşabihten maksat ise te’vili hakkında ihtilafa düşülen ayetlerdir.” Tabatabai’ye göre “Böyle bir görüş, kitabın tamamının müteşabih olmasını gerektirir ve tefsiri verilen ayetin işaret ettiği taksimle bağdaşmamaktadır. Çünkü Kur’an’da hiçbir ayet yoktur ki, hakkında herhangi bir ihtilaf olmasın. Ya ayetin lafzı veya anlamı ya da anlamının açık veya örtülü olması açısından mutlaka bir takım ihtilaflar söz konusu olmaktadır.”[123]

16. “Müteşabihten maksat, başkası ile aralarında benzerlik bulunmasından dolayı, tefsiri müşkül olan ifadelerdir. Bu zorluğun, müşkülün, lafızla veya anlamla ilgili olması fark etmez.” Bu görüşü Ragıb el-İsfahani ileri sürmüştür. Ragıb “*el-Müfredat*” adlı eserinde, “Kur’an’ın müteşabihinden maksat, başka ayetlerle aralarında

---

121 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri’l-Kur’an*, c.III, s.44.

122 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri’l-Kur’an*, c.III, s.44,45.

123 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri’l-Kur’an*, c.III, s.45.

benzerlik olmasından dolayı tefsiri müşkül olan ayetlerdir, demiştir. Bu benzerliğin lafız veya anlam açısından söz konusu olması fark etmez. Fıkıh bilginleri demişlerdir ki: Müteşabih, zahiri maksadını ulaştırmayan ifadelerdir. Ayetler, birbirleri açısından üç gruba ayrılırlar: Mutlak muhkem, mutlak müteşabih, bir açıdan muhkem, bir açıdan da müteşabih olan ayetler." O halde müteşabihler genel olarak üç kısma ayrılırlar: "Sadece lafız açısından müteşabih olan ayetler, sadece anlam açısından müteşabih olan ayetler ve her iki açıdan da müteşabih olan ayetlerdir."[124]

Tabatabai'ye göre "Ragıb'ın bu değerlendirmesi, müteşabih ile ilgili açıklamaların en kapsamlısıdır. Yukarıda işaret edilen bir çok görüşün bir araya getirildiği görülmektedir." Tabatabai, bu değerlendirmede iki açıdan tutarsızlık olduğunu söylemiştir:

Birincisi; "Onun müteşabih kavramını, sözel benzerlikleri, lafzi gariplik, terkipsel kapalılık, ifadenin genel veya özel oluşu gibi lafızla ilgili tereddütleri kapsayacak şekilde genelleştirmesi, tefsirini sunduğumuz ayetin zahiri ile bağdaşmamaktadır. Çünkü tefsirini sunduğumuz ayet, muhkem ayetleri, müteşabih ayetlerin başvuru kaynağı gibi göstermektedir. Bilindiği gibi, lafzi gariplikler ve benzeri durumlar, muhkem ayetlerin delaletleriyle ortadan kalkacak hususlar değildir. Bu tür düğümler, muhkem ayetlere başvurularak çözülmezler."[125]

İkincisi; "Müteşabihi, bütün insanlar tarafından anlaşılabilen, hiç kimse tarafından anlaşılmayan ve bir kısım tarafından anlaşılabilen, bir kısım tarafından da anlaşılamayan şeklinde tasnif etmesi, te'vil olgusunu sadece müteşabih ifadelere özgü kıldığının göstergesidir. Ki biz bunun böyle olmadığını kanıtladık."[126]

Tabatabai'ye göre asr-ı saadeten şimdiye kadar müfesirler arasında geçerli sayılan ve itimat edilen görüş: "muhkem ayetler, kendilerinden kastedilen manaları

---

124 Ragıb el-İsfahani, *el-Müfredat*, s.443- 445.

125 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.47.

126 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.45-47.

açıkça ve başka manalara karışmayacak bir şekilde anlatan ayetlere denilir. Bu ayetlere inanmak ve onlarla amel etmek farzdır. Müteşebih ayetler ise zahirleri kasd olunmayan ayetlerdir. Onların te'vili olan gerçek maksadlarını ise sadece Allah bilir. Bu ayetlere ise iman etmeli, fakat onları izlemekten ve onlarla amel etmekten sakınılmalıdır. Bu görüş Ehl-i Sünnette meşhurdur; Şia'da da aynısı kabul edilir. Fakat şu farkla: Şia alimlerine göre müteşabih ayetlerin te'vilini Allah'tan başka Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve Ehl-i Beyit imamları da bilmektedirler. Diğer mü'minler, müteşabih ayetlerin te'vilini bilmemekte ve onlar, müteşabih ayetlerin te'vilini Allah'a, Peygambere ve imamlara irca etmeleri gerekmektedir."[127]

2.2.3. Muhkem ve Müteşabihle İlgili Ehl-İ Beyt İmamlarının Yöntemi

Tabatabai *İslam'da Kur'an* adlı eserinde Kur'an'ın muhkem ve müteşabihinin açıklamasında Ehl-i Beyt İmamlarının yöntemini zikretmiştir: "Ehl-i Beyt İmamlarına göre Kur'an-ı Kerim'de hiç bir şekilde hakiki manasının anlaşılır olmadığı anlamında müteşabih bir ayetin mevcut olmadığı anlaşılır. Çünkü eğer bir ayetin anlamı, lafzi anlamıyla açık değilse bile, diğer ayetlere başvurularak anlaşılabilir. Bu işe, müteşabih ayeti muhkem ayete irca etmek denir."[128]

Örneğin: "**الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى**" *"Rahman Arş'a istiva etmiştir."*[129] "**وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا**" "*Melekler sıra sıra olduğu halde Rabb'in geldiği zaman."*[130] ayetlerinin zahiri anlamları Allah-u Teala'nın cismi ve maddi oluşunu verir; fakat bu iki ayet: "**لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ** " *"O'nun benzeri hiç bir şey yoktur."*[131] ayetine başvurulduğunda,

---

127 Tabatabai, *İslam'da Kur'an*, s.35,36.

128 Tabatabai, *İslam'da Kur'an*, s.39.

129 20/Taha: 5.

130 89/Fecr: 22.

131 42/Şura: 11.

Allah'a nisbet edilen "bulunmak ve gelmekten gaye"nin bir mekanı kaplamak ve bir mekandan diğer bir mekana intikal etmek olmadığı ve bundan başka bir mananın kastedildiği anlaşılır.

Peygamber efendimiz (s.a.v) Kur'an-ı Kerim'i tarif ederek şöyle buyurmuştur: "*Doğrusu Kur'an'ın bazısı diğer bazısını tekzip etmek için nazil olmamış, aksine bazısı diğer bazısını doğrulamak için nazil olmuştur. Öyleyse anladığınızı uygulayınız size muteşabih olana ise yalnızca iman ediniz.*"[132]

İmam Ali (r.a) şöyle buyurmuştur: "*Kur'an'ın bazısı diğer bazısına şahadet ediyor ve bazısı diğer bazısı ile anlaşılıyor*."[133]

İmam Cafer-i Sadık da şöyle buyuruyor: "*Muhkem ayet amel olunabilecek ayettir.Müteşabih ayet ise onun manasını bilmeyen kimse için anlamı örtülü olanıdır."*[134]

Tabatabai, bu rivayetlerden sonuç olarak şöyle demiştir: "Muhkem ve müteşabih olan ayetlerin oldukları ve bir ayetin birisine göre muhkem ve diğer birisine göre müteşabih olmasının mümkün olduğu da anlaşılır." İmam Rıza'dan şöyle buyurduğu rivayet edilir: "*Kur'an'ın müteşabihini onun muhkemine çeviren kimse doğru yola hidayet bulmuştur"* ardından şöyle demiştir: *"Bizim hadislerde de Kur'an'ın müteşabihi gibi muteşabih vardır. Öyleyse müteşabihleri muhkemelere irca edin ve muteşabihin kendisine tabi olmayan yoksa sapıtırsınız."* "görüldüğü gibi rivayetlerden ve özellikle son haberden anlaşılıyor ki muteşabih manasının kavranması mümkün olmayan ayet değil; kendi manasını ifade etmede müstakil olmayan muhkem ayetlere irca ettirildikten sonra manası açıklığa kavuşan bir ayettir."[135]

---

132 Tabatabai, *İslam'da Kur'an*, s.40.

133 Tabatabai, *a.g.e*, s.40.

134 Tabatabai, *a.g.e*, s.40.

135 Tabatabai, *İslam'da Kur'an*, s.40,41.

2.2.4. Te'vilin Manası

"Te'vil kelimesi, geri dönmek anlamına gelen (evl) kökünden türemiştir. Bu kökün anlamında belirgin olan unsur dönme anlamıdır. Te'vil, bir ayetin kendisine yöneldiği gerçek anlama işaret eder. Buna göre müteşabih ayetleri tevil etmek, onları dönük oldukları kaynakların döndürmek demektir. Kur'an'ın te'vili de, Kur'an öğretilerinin alındığı asıl kaynaklardır."[136]

Tabatabai, te'vilin manasıyla ilgili ondan fazla görüş bulunduğunu ve te'vil kelimesinin anlamı konusunda büyük görüş ayrılıklara rağmen iki görüşün genel bir kabul görmüş olduğunu söylemiştir.

"Birincisi, ilk nesil alimlerinin te'vil ve tefsir kelimelerinin anlamlarının aynı olduğunu ileri süren görüşüdür. Bu görüşe göre Kur'an'ın ayetlerinin hepsinin bir tevili vardır; ancak, " *Onun tevilini ancak Allah bilir*" ayeti gereğince müteşabih ayetlerin te'vilini Allah'tan başkası bilmez. Bu nedenle bazı ilk nesil alimleri Kur'an'da anlamlarını kimsenin bilmeyeceği ayetlerin yalnızca mukattaa harfleri olduğuna inandıklarından, müteşabih ayetlerin, mukattaa harfleri olduğunu söylemişlerdir. Tabatabai'ye göre bu görüş yanlıştır ve son nesil alemleri de aynı kanaattedirler.

İkinci görüş de son nesil alimlerinin görüşüdür; bu görüşe göre, te'vil, ayetin lafzı anlamından başka bir anlama işaret eder ve her ayetin bir tevili bulunmaz. Yalnızca nihai anlamlarının Allah'ın bildiği müteşabih ayetlerin te'vili vardır. Burada söz konusu olan ayetler, gelmek, gitmek, oturmak, hoşnutluk, kızgınlık, üzüntü gibi insani nitelikleri görünüşte Allah'a atfeden ayetlerdir. Yine masum oldukları halde nebi ve resullere görünüşte günah nispet eden ayetlerde bu sınıftandır."[137]

---

136 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an,* c.III, s.27; Tabatabai, *İslam'da Kur'an,* s.41, 42.

137 Tabatabai, *İslam'da Kur'an,* s.41, 42.

Tabatabai'ye göre te'vil kelimesinin, ayetin lafzi anlamından daha başka bir anlama işaret ettiği görüşü, oldukça yaygınlaşmıştır. Üstelik alimler arasındaki değişik görüşler içinde yorumlama, te'vil adına te'vil denilen bir kanıtın yardımıyla ayetinin anlamının farklı bir anlama aktarılması biçimini anmıştır. Bu görüş de içinde bir çelişkiyi barındırmaktadır. Hem te'vilin anlamını açıklama olmak Kabul etmek hem de onun anlamını Allah'tan başka kimse bilmez demek çelişki olduğundan, bu alimler, bu görüşü bir gerçeklikten ziyade bir hipotez olarak sürdürmüşlerdir. Bu görüş yaygın olmasına rağmen yanlıştır ve Kur'an'ın görüşüne uymaz. Çünkü te'vilin lafzi anlamından başka bir anlama işaret ettiğini ve te'vil kelimesiyle lafzi anlamın amaçlanmadığını gösterebilecek hiçbir delil yoktur. [138]

Tabatabi'ye göre te'vil kelimesi ayetlerde, açık olan şey şudur ki te'vil, lafzi bir anlam taşımıyor. Yusuf suresinde geçen rüyaları anlatmakta kullanılan sözlerin, rüyanın lafzi yorumunu kapsamadığı açıktır. Rüyaların anlamı, yurumla açık olmaktadır.

Tabatabai, te'vil manasıyla ilgili yaptığı açıklamalarda "Bir ayetin döndürüleceği bir tevile sahip olması durumu ile bir ayetin müteşabih olup muhkem bir ayete döndürülmesi durumu birbirinden farklı şeylerdir. Diğer yandan tevil, sırf müteşabih ayetlere özgü bir durum değildir. Bütün Kur'an'ın bir te'vili vardır. Müteşabih bir ayetin tevili olduğu gibi, muhkem bir ayetin de tevili vardır."[139]

"Te'vil, lafızların delalet ettiği anlamlar türünden değildir. Tam tersine tevil, objeler dünyasındaki somut varlıklar türündendir. Ayetleri te'vili bulunmakla nitelemek, onları bizzat kendisiyle ilgili bir vasıfla değil de ayetlerle ilintili olan olgularla bağlantılı bir vasıfla nitelemektir. Ancak te'vil kavramının kullanılıp lafzın zahiri anlamından farklı bir anlamın kastedilmesi şeklindeki anlayış, Kur'an'ın inişinden sonra ortaya çıkmış yeni bir yaklaşımdır. *"Tevilini yapmak için..." "Onun tevilini Allah'tan başkası*

---

138 Tabatabai, *a.g.e*, s.42, 43.

139 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.31.

bilmez…” ayeti ile böyle bir anlamın kastedildiğine ilişkin hiçbir kanıt yoktur. Aynı şekilde, te’vil kavramı ile ilintili olarak ileri sürülen diğer birçok anlamın da bir dayanağı yoktur.”[140]

Tabatabai, müteşabih ve te’ville ilgili yaptığı açıklamalarda sonuç olarak şunları söylemiştir:

1. “Kur’an ayetleri iki kısma ayrılırlar: Muhkem ve müteşabih. Bu husus, bir tek ayetin benzeşen (müteşabih) bir medlul kapsayıp kapsamadığı ile ilgilidir.”

2. “Muhkem ve müteşabih ayetleriyle birlikte Kur’an’ın tümü için bir tevil söz konusudur. Tevil ise, sözel kavramlar türünden bir şey değildir. Tam tersine zihin dışı objektif bir olgudur. Bu olgunun açıklanan bilgiler ve amaçlarla bağlantısı, örneklenenle örnek arasındaki bağlantı gibidir. Buna göre, Kur’an’ın içerdiği tüm bilgiler, Allah katında bulunan teviller için verilen birer örneklerdir.”

3. “Arınmış olanların, yani ilimde derinlik kazananların tevili bilmeleri mümkündür.”

4. “Kur’an’daki açıklamalar, bilgi ve maksat olarak öngördüğü şeyler adına verilmiş örnekler konumundadır.”

5. “Kur’an’ın muhkem ifadeler içermesi bir zorunluluk olduğu gibi müteşabih ifadeler içermesi de bir zorunluluktur.”

6. “Muhkem ifadeler kitabın anasıdır; müteşabih ifadelerin açıklanmak üzere bu muhkem ifadelere döndürülmeleri gerekir.”

7. “Muhkemlik ve benzeşmelik, çeşitli yönlere izafe edilmeleri ve çeşitli yönlerden ayrı olarak algılanmaları mümkün olan sıfatlardır. Bunun anlamı şudur: Herhangi bir ayet, bir açıdan muhkem, bir başka açıdan da müteşabih olabilir. Sözgelimi, bir ayete izafe edilerek değerlendirildiğinde muhkem, bir başka ayetle birlikte düşünüldüğünde de müteşabih niteliğini kazanabilir. Kur’an’da mutlak anlamda

---

[140] Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri’l-Kur’an,* c.III, s.31.

müteşabihin somut bir karşılığı yoktur ve mutlak olarak muhkemin bulunmasına da herhangi bir engel söz konusu değildir."

8. "Kur'an'ın bir kısmının diğer bir kısmını tefsir etmesi, bir zorunluktur."

9. "Kur'an'ın çeşitli anlam dereceleri vardır. Burada uzayıp giden bir derecelenme söz konusudur. Dolayısıyla bütün anlamsal derecelenmeler bir alanda ve enlem halinde değildirler. Bu bakımdan bir lafzın tek kullanımda birden çok anlamda kullanılması gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Ya da mecazi ifadelerin genelliği gibi bir kullanımdan söz edilemez. Bunları bir tek gerektiricinin değişik gerekleri olarak da görmemek gerekir. Tersine, bunlar lafzın delalet ettiği asıl anlamlardır ve sözcük insanların kavrayış düzeylerinin farklılığına göre bunların her birine uyumluluk ilkesi uyarınca delalet etmektedir."[141]

2.2.5. Müteşabih Ayetler Hakkında Derinleşmiş Alimlerin Bilgisi

Tabatabai, "Kur'an'ın te'vilini Allah'tan başkası bilebilir mi?" sorusuna cevab verirken bu meselenin müfessirler arasında en çok ihtilaflı meselelerden biri olduğunu ve bu konudaki ihtilaf nedenlerini de belirtmiştir.

Tabatabai'ye göre "**وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا**" "*Ve ilimde yüksek payeye erişenler ise: ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır derler.*"[142] ifadesinin başındaki (vav) harfinin bağlaç (atıf) ya da yeni bir anlatım (istinaf) edatı olmak kabul edilmesinden dolayı bu ihtilaf ortaya gelmiştir.

"Bazı ilk kuşak müfessirler, Şafiiler ve Şia mezhebine mensup müfessirlerin büyük bir kısmı, (vav) harfinin atıf edatı olduğunu ve ilimde derinleşenlerin müteşabih'in te'vilini bildiklerini söylemişlerdir. İlk kuşak müfessirlerin büyük kısmı

---

141 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.74.

142 3/Al-i İmran: 7.

ve Ehl-i Sünnet'ten Hanefiler, (vav) harfinin istinaf edatı olduğunu ve müteşabih ifadelerin te'villerinin Allah'tan başkası tarafından bilinemeyeceğini" söylemişlerdir.[143]

"وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ" "*Onun te'vilini Allah'tan başkası bilmez.*"[144] ifadesinin zahiri, zamirin **"مَاتَشَابَهَ"** ifadesine dönük olduğunu gösteriyor. "Çünkü zamire en yakın ifade odur. Aynı durum, tevilini yapmak, ifadesi için de geçerlidir. Bu durum, tevilin sırf müteşabihlere özgü olmasını gerektirmediğine işaret eder. "*Ondan müteşabih olanı.*" ifadesindeki zamir gibi, bunun da kitaba dönük olması mümkündür. İfadede gözlemlediğimiz sınırlandırma, tevil bilgisinin sırf yüce Allah'a özgü olduğunu vurgulamaya dönüktür. "*İlimde derinleşenler*" ifadesine gelince, bunun zahiri, (vav) harfinin istinaf edatı olduğunu yani yeni bir anlatım ve cümlenin başladığını göstermektedir."[145]

Tabatabaiye göre, "Ayetin tevili bilmenin sadece Allah'a özgü kılındığını gösterse de, ayetteki genellemeye yönelik bir istisnanın vaki olmayacağı anlamına gelmez. Nitekim bazı ayetlerde gayb bilgisi Allah'a özgü kılınmışken başka ayetlerde, bu genellemede istisnaya gidilmiştir."[146] Şu ayetlerde olduğu gibi: **ظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا"**

"إِلَّا مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا"

"*O, bütün görülmeyenleri bilir. Sırlarına kimseyi muttali kılmaz. Ancak bildirmeyi dilediği peygamber bunun dışındadır. Çünkü O, bunun önünden ve ardından gözcüler salar.*"[147] Kendi gaybını kimseye göstermez. Ancak elçileri içinde izin verdiğinden başka hiç kimse, gaybı bilmez. "Tevil bilgisi bağlamında bizzat ilimde derinleşenlerin istisna edilmeleri ile de çelişmemektedir. Ayetin ortaya koyduğu bu anlam. Çünkü bu ayette, kalplerinde eğrilik olanların karşısında, ilimde derinleşenlerin

---

143 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l Kur'an,* c.III, s.58.

144 3/Al-i İmran: 7.

145 Tabatabai, *İslam'da Kur'an*, s.49,50.

146 Tabatabai, *a.g.e*, s.50.

147 72/ Cin: 26,27.

iman ve teslimini, şüpheyle karşılaştıklarında temkinli davrandıklarına işaret edilmiş olması ile bir başka ayette, onların veya bazılarının Kur'an'ın hakikatını ve ayetlerinin tevilini bilmelerinin vurgulanması arasında herhangi bir çelişki söz konusu değildir. Açıktır ki bu ayetlerde iki yön bulunmaktadır: Birincisi; korunmuş ve saklı olan bir kitap ikincisi ise; insanlar tarafından anlaşılabilir olan indirilmiş bir kitaptır. Burada bizim için önemli olan şey, temizlenmiş olanlar istisnasıdır. Buna göre, biz Ku'ran'ın te'vilinin gerçekliğini anlayabiliriz."[148]

Tabatabaiye göre, insanın, Kur'an-ı anlamak için bir kapasiteye sahip olduğu hakkındaki bu olumlu görüş "*onun te'vilini ancak Allah bilir*" ayetiyle çelişmez. Zira; bu iki ayetin karşılaştırılması, bağımsız ve uyumlu olan bir bütün oluşturmaktadır. Böylece bu gerçeklikleri, yalnız Allah'ın bildiği; insanınsa, izni ve rehberliğiyle bu gerçekliği bilebileceği ortaya çıkar.

Tabatabai bu konuyla ilgili sonuç olark şöyle demiştir: Gaybın bilgisi Allah'a aittir, ondan ve izin verdiğinden başka hiçbir kimse, gaybı bilmez. Bu nedenle insanlar arasında arınmış olanlar, Kur'an'ın gerçekliğine ulaşabilir. Başka bir ayette şöyle buyuruluyor:

"**إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا**"

"*Ey Ehli Beyt, Allah sizden, kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor*." [149]

"Bu ayet özellikle Ehl-i Beyt için inmiştir ve arınmışlardan oldukları içini onların, Kur'an'ı bildiklerini göstermektedir."[150]

---

148 Tabatabai, *İslam'da Kur'an*, s.50.

149 33/Ahzab: 33.

150 Tabatabai, *İslam'da Kur'an*, s.51.

2.2.6. Kur'an'da Müteşabih Ayetlerin Bulunmasının Hikmetleri

Tabatabai'ye göre, Müslümanlar, Kur'an'a yöneltilen, müteşabih ayetlerin içeriğine itirazlara cevap verirken bütün mezhep mensuplarının kendi mezhebini haklı çıkarmak ve Kur'an'dan kendisine kanıt bulabilmek için cevap vermişlerdir. "Bundan dolayı Kur'an'a yöneltilen bu itiraza çeşitli cevaplar verilmiştir. Bunların bir kısmı, hiçbir makul dayanağı olmayan anlamsız ifadelerdir. Örneğin bazıları: Kur'an'da müteşabih ifadelerin bulunması, hakkın algılanmasını zorlaştırıcı, araştırmayı ağırlaştırıcı bir etki bırakır. Bu da yapılan çalışmanın sevabının artmasına sebep olur demişlerdir. Diğer bazıları ise, eğer Kur'an sadece belli bir mezhebin görüşünü destekler mahiyette açık ve anlaşılır ifadelerden başkasını içermeseydi, bu durum, diğer mezheplerin mensuplarının nefretine neden olurdu ve Kur'an'a bakmamalarına sebep olurdu." şeklinde cevap vermişlerdir. [151]

Tabatabai, verilen cevaplar arasından sadece şu üç cevap üzerinde durup araştırma yapmaya değer bulmuştur. Bu üç cevap, Muhammed Abduh'un *Tefsiru'l Menar*'da verdiği cevaplardır. Tabatabai bunları birer birer değerlendirip Abduh'a cevap vermiştir.

1. "Kur'an'ın müteşabih ayetler içermesi kalplerin ona inanması bağlamında arınmaları amacına yöneliktir. Çünkü eğer Kur'an-ı Kerim'de yer alan bütün ifadeler, akıl tarafından bilinebilen, herkesin şüphe etmediği açık türden ve herkes tarafından algılanabilen türden olsalardı, bunlara inanmanın Allah'ın ve peygamberlerin emirlerine boyun eğme ve teslim olma hususunda bi anlamı olmayacaktı." Tabatabai, bu cevapla ilgili değerlendirmelerinde şöyle der: "Boyun eğme, zayıf kimsenin güçlü bir kimse karşısında hissettiği etkilenme ve itaat tepkisidir. İnsan, hem büyüklüğünü algıladığı, hem de azametinden dolayı algılayamadığı şeylere de boyun eğer. Yüce Allah'ın sonsuz

[151] Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.65.

kudreti, azameti ve diğer sıfatlarını insan kavrayamaz, ama bunların etkisi altında kalır ve bu etkilenmenin bir belirtisi olarak itaat eder. İnsan aklı bunlara yöneldiği zaman, tüm boyutlarıyla kavramaktan aciz olarak eli boş döner. Diğer bazı olgular da vardır ki, insan aklı yöneldiği zaman, bunları kavrayamaz, fakat insanlar, bunları kavradıklarını sanırlar veya öyle inanırlar. İşte bu tür şeylere boyun eğmenin bir anlamı yoktur. Aklın yanılıp kavrayamadığı müteşabih ayetler de bu kategoriye girer. Akıl bunları kavrayamadığı halde kendisinin bunları kavradığını sanır."[152]

2. "Kur'an'ın müteşabih ayetler içermesi, aklı araştırmaya ve ayaklanmaya sevk etmek içindir. Ki akıl, hiçbir düşünce eylemi gerçekleştirmeden sürekli algıladığı apaçık ifadelerle uğraşmaktan dolayı ölmesin. Çünkü akıl insanın en değerli varlığıdır. Bu yüzden insanı eğitmenin yanı sıra aklı da eğitmek gerekir." Tabatabai, bu cevabın da doğru olmadığını söylemiştir. Şöyle ki: "Yüce Allah, insanları, iç **(الأنفسية)** ve dış **(الآفاقية)** ayetler üzerinde düşünmeye, aklını kullanmaya ve akla özgü eylemler içinde olmasını genel olarak emretmiştir. Göklerin, yerin, dağların, ağaçların, hayvanların ve insanların yaratılışı, dillerin ve renklerin farklılığı gibi hususlar üzerinde durup düşünülmesini ayrıntılı olarak emretmiştir. Akletmeye, tefekkür etmeye, yeryüzünde dolaşıp geçmiş toplumların akıbetlerini gözlemleyip ibret dersleri çıkarmaya teşvik etmiştir. Aklı ve düşünceyi sürekli tavsiye etmiştir. İlimden büyük bir övgüyle söz etmiştir. İnsan, Kur'an'ın bu direktifleri doğrultusunda hareket ettiği zaman, genelde ayakların kaydığı ve anlayışların çarptığı alanlarda enerjisini boşu boşuna tüketmekten kurtulmuş olur".[153]

3. "Peygamberler, bütün insanlara gönderilmişlerdir. İnsanlar arasında da düşünsel alanda herhangi bir faaliyet olmayan **(عوام)**avam kimseler var, fikri faaliyetleriyle belirginleşen **(خواص)**havas kişiler de var. Zeki insanlar var, zeki

---

152 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri-l-Kur'an,* c.III, s.65,66.

153 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l Kur'an,* c.III, s.66.

olmayanlar da var. Alimler var, cahiller de var. Öyle anlamlar olur ki, bunu herkesin anlayabileceği bir nitelikte ifade etmek mümkün değildir. Bu tür anlamların ifade edilmesi bağlamında havas niteliğine sahip kimselerin anlayabileceği örnekler, kinayeli ve işaretli sözler kullanmak önerilir. Geri kalan insanlarınsa bunlara inanması istenir. Bunlara düşen, söylenen sözlere inanmak ve gerisini Allah'a havale etmektir."[154]

Tabatabai'ye göre bu değerlendirme de yanlıştır. Çünkü: "Kur'an-ı Kerim müteşabih ifadeler içerdiği gibi, muhkem ifadeler de içermektedir. Müteşabihler, onlara döndürülürken anlaşılabilir. Müteşabihlerin, muhkem ifadelerin ortaya çıkardığı anlamlardan fazlasını içermemeleridir. Burada, müteşabih ifadelerin yanında bunların da bulunmalarının hikmeti nedir? Aslında buradaki yanılgının sebebi, tamamen birbirinden farklı iki tür anlamın var olduğunu söylemektir. Bu türlerden birini, havas, avam herkes anlar. Bunlar, muhkem ifadelerin işaret ettikleri anlamlardır. Diğer bazı anlamlar da vardır ki, bunlar yüksek bilgiler ve ince gerçeklerdir. Bu tür anlamlar, ancak havas niteliğine sahip kimseler tarafından algılanabilir. Bu yanılgının sahip kimseler tarafından algılanabilir. Bu yanılgının sonucu, müteşabih ifadelerin muhkem ifadelere döndürülmemesidir. Daha önce, böyle bir değerlendirmenin, Kur'an'ın bazı ayetlerinin diğer bazı ayetleri tarafından tefsir edildiğine net bir şekilde işaret eden ayetlerin içeriğiyle bağdaşmamaktadır."[155]

---

154 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l Kur'an,* c.III, s.66.

155 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l Kur'an,* c.III, s.66,67.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

"EL-MENAR" VE "EL-MİZAN"IN MUHKEM VE MÜTEŞABİHAT AÇISINDAN MUKAYESESİ

Çalışmamızın bu son bölümünde Reşid Rıza ve Tabatabai'nin ikinci bölümde konuyla ilgili incelediğimiz görüşlerine göre bazı ayetleri ele alıp her iki müfessirin onları nasıl açıkladıklarını karşılaştıracağız. Ayetleri ele alırken Huru-u mukatta'a, gaybi konular ve Allah'ın Zatı Sıfatı ve fiilleriyle ilgili ayetler üzerinde durarak konuyu inceleyeceğiz.

el-Menar ve el-Mizan tefsirlerinde herhangi bir konu ele alınırken bir ayeti üzerinde ayrıntılı ve detaylı bir şekilde konu ele alınmıştır. Hem Reşid Rıza hem de Tabatabai aynı konuyu başka ayetlerde sadece gerekli şeylerden söz ederler ve konuyu hangi ayeti üzerinde açıkladıklarını da zikretmişlerdir. Bu iki müfessir, bir konuyu ele alırken bazen aynı ayette, bazan konuyla ilgili farklı ayetlerde açıklamalarını sunmuşlardır.

3.1. Allah'ın Zat, Sıfat ve Fiillerine Yaklaşımları

Reşid Rıza, yüce Allah'ın sıfatlarına dair müteşabih ayet ve hadisler hakkında alimlerin iki mezhebe ayrıldığını söylemiştir. Birincisi Selef mezhebidir. Selef'in gittiği yol, yüce Allah'ı bu nassların zahirinin vermiş olduğu anlamdan tenzih ederek, bunların zahirine iman etmek ve ne anlama geldikleri noktasında işi Allah'a havale etmektir. İkinci yol ise halef alimlerin yoludur. Halef'in yolu bu konuda varid olan nassları mecaz veya kinaye olduklarını söyleyerek te'vil etmektir; ta ki, nakil akılla uyumlu hale gelsin.

Reşid Rıza'ya göre, bazı alimler, bu iki mezhebin arasında bir yol tutmuşlardır. O da şudur: "Müteşabih olup zahiri manasında alındığında sadece bir tek mecazi mananın ortaya çıktığı nasla, birden çok mana çıkma ihtimali olan nassı birbirinden ayırmak ikinci grubu dışarda bırakarak, birinci gruba giren nass'ın te'vilini gerekli görmüşlerdir. Reşid Rıza devamla diyor ki meşhur olan şudur: İnsanlar iki kısımdır: Yüce Allah'ın sıfatlarını "var" kabul edenler ve "yok" sayanlar. Muhaddislerin çoğunluğu ile nakil alimlerinin geneli, Allah'ın sıfatlarını kabul ederler. Buna karşılık kelamcılar sıfatları yok kabul edip te'vil ederler."[156]

Reşid Rıza, alimlerin bu konudaki görüşlerini özetleyerek şöyle demiştir: Yüce Allah'a verilen bütün isimler ve sıfatlar bundan önce yaratıklara da verilmiştir. Çünkü Allah'ın sıfatlarını ifade etmek için özel lafızlar konulsa ve insanlara bu sözcüklerle hitab edilseydi, insanlar bu lafızlardan hiçbir şey anlamazlardı. Reşid Rıza şöyle devam ediyor Allah'ın "Kudret" ve "Rahmet" gibi sıfatlarına, "Yaratma", "Rızık verme", "Arş üzerinde istiva etme" gibi fiillerine, "kendisinin kullarının üzerinde olması" izafete delalet eden lafızların tümünden anlaşılıyor ki, bunların hiçbiri Allah'ın tenzih edilmesine aykırı değildir. Tam tersine bunlara ve delalet ettikleri tenzihe iman etmek gerekir. Onun için şöyle deriz: Yüce Allah'ın "Kudret"i vardır. Ama bizim kudretimiz gibi değildir. "Rahmet"i vardır bizim rahmetimiz gibi değildir. "Yaratma"sı vardır bizim yaratmamız kabilinden değildir. Reşid Rıza'ya göre Selef ve Halef veya nakil alimleri ve kelamcıların tümü Allah'u Teala'nın kendi yarattıkları gibi olmaktan münezzeh olduğuna ve peygamberlerin dilinde Allah'ın vasfına dair gelen haberlerin ve anlatımların tümünün hak olduğuna ittifak etmişlerdir.[157]

Reşid Rıza'ya göre, sıfatlar konusunda aklı ve nakli birleştiren en doğru yaklaşım şudur: "Akıl ve nakil delilleri, Allah'ın eşi ve benzeri olmadığına ittifak

---

156 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, Türkçesi. c.III , s.282,283.

157 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, Türkçesi. c.III , s.288,289.

etmişlerdir. Akla göre kainatın yaratıcısında kamil sıfatların bulunması gereklidir. Peygamberlerin getirdiği vahiy (nakil) Allah'u Teala'nın ilim, kudret, rahmet, sevgi (muhabbet) bütün mahlukatın üstünde olmak (uluvv), arş'ın üstünde olmak (istiva), bütün kainata hakim olmak ve yönetmek (tedbir) sıfatlarının bulunduğunu bildirmiştir. Biz Allah'ın eşi ve benzeri bulunmadığı düsturundan hareket ederek bu ilkeyi, bütün sıfatları doğru anlamada kaide ve ayna kılarız. Buna göre Allah yaratılmışların işitmelerine benzemeyen işitme sıfatı ile işiticidir, görme sıfatlarına benzemeyen bir görme ile görücüdür, bilmelerine benzemeyen bir bilme ile bilicidir, merhametlerine benzemeyen bir merhamet ile esirgeyicidir (rahimdir), sevmelerine benzemeyen bir sevme ile sever, yaratılmışların hükümdarlarının tahtlarına oturmalarına benzemeyen bir istiva ile arş'ın üstündedir, onların hakimiyet ve yönetimlerine benzemeyen bir yönetim ile (tedbir ile) mahlukatı yönetir" Birinci neslin temsil ettikleri Ehl-i sünnet vel cemaat mezhebi budur. Bu mezhebe göre de bazı sıfatlar mecazidir, dil kaideleri ve üslup bunu gerekli kıldığında te'vil edilir. Nitekim Ahmet b. Hanbel maiyyet (beraberlik) sıfatını te'vil etmiştir. Bazı sıfatları te'vil etmek kişiyi Ehl-i Sünnet olmaktan çıkarmaz. Ancak genel olarak selef Ehl-i sünneti sıfatları te'vil etmezler."[158]

Örnek vermemiz gerekirse, **"وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا"** *"Rabbin (emri)geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman (her şey ortaya çıkacaktır)"*[159] ayeti kerimeyi tefsir ederken, bu konu hakkında selef alimlerinin görüşünü şu şekilde verir: "Bu iman ettiğimiz, manasını araştırmak istemeyeceğimiz bir gelmedir. Fakat Allah bize o gündeki heybetini, büyüklüğünü ve ilahi otoritesinin görüntüsünü canlandırmaktadır. Ona göre bu görüş en uygun olanıdır. Halef alimlerinin görüşü ise şu şekildedir: Bu "Rabbin emri geldiği zaman" manasındadır. Yahutta kalplerde ilahi nüfuz tecelli etsin

158 Hayreddin Karaman, *Gerçek İslam'da Birlik*, s.191,192.

159 89/Facr: 22.

diye yapılan bir canlandırma kabilindendir. Tıpkı kralın ordusuna veya alaya geldiği zamanki tecelli eden ihtişamı gibi.[160]

Tabatabai, *İslam'da Şia* adlı eserinde sıfatlarla ilgili açıklamasında diyor ki: "Sıfatlar kemal ve eksik sıfatlar olmak üzere ikiye bölünür. Bu nitelikleri taşayan varlığın var oluşsal değerinin ve eserlerinin çoğalmasına sebep olan isbat yönlü kavramlara kemal sıfatlar denilir. Canlı, bilgili ve güçlü bir varlığı, cansız, bilgisiz ve güçsüz varlıkla karşılaştırdığımızda bu mana açıklığa kavuşur. Eksik sıfatlarsa kemal sıfatların tam tersidir. Cahillik, acizlik, hastalık ve benzeri eksik sıfatlara dikkat edecek olursak kavram açısından olumsuz olduklarını, kemal ve bir nevi var oluşsal değerden yoksunluğu belirtiklerini görürüz. Buna göre eksik sıfatlar olmaması, kemal sıfatların vardığı anlamına gelmektedir. Örneğin cahilliğin ve güçsüzlüğün olmaması güç ve bilginin olması demektir. Kur'an-ı Kerim'in bütün kemal sıfatları vasıtasız olarak Allah'a ispatlaması ve her türlü eksik sıfatı nefy edip, karşıt sıfatlarının ispatlaması da bu yüzdendir." Söz gelimi: *"O'dur bilen, gücü yeten", "O diridir", "ne uyuklamaya kapılır, ne uykuya dalar", "Bilin ki siz Allah'ı Aciz bir hale getiremezsiniz."* "Elbette yüce Allah'ın sınırsız, hadsız ve mutlak varlık olduğunu unutmamak gerekir. Bu yüzden Allah'a isnat edilen her türlü kemal sıfat, O'na sınır getiremez. O, maddi, cismani, zaman ve mekanla sınırlı değildir. Hadis olan (sonradan yaratılan) her türlü hali sıfattan münezzehtir. O'na gerçekten isnat edilen bütün sıfatlar, sınırlılık manasından arındırılmıştır." Nasıl ki, Şura süresinin 11. ayetinde *"O'nun hiç bir benzeri yoktur"* buyuruyor.[161]

Tabatabai, sözlerini şöyle sürdürüyor: "Sıfatlar ayrıca başka bir açıdan, zat sıfatlar ve fiil sıfatlar diye ikiye bölünürler. Şöyle ki bazı niteliker sadece nitelenmişe dayanır ve onun aracılığıyla varlığını gösterir. Örneğin, hayat, ilim ve kudret gibi

---

[160] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, Türkçesi, c.XIV, s.345

[161] Tabatabai, *İslam'da Şia*, s.146,147.

nitelikler diri, bilgili ve güçlü insanla varlığını korur ve insanın diğerleri farz olunmadan bu gibi nitelikleri taşıması düşünülebilir. Ama bazı sıfatlar sadece nitelenmişe dayalı olmakla kalmayıp, zatın mezkur sıfatla nitelenmesi için diğer bir şeyin varlığını zorunlu kılar. Örneğin yazıcı ve konuşmacı olmak, istekte bulunmak ve benzeri sıfatlar. Yazıcılıkta mürekkep, kalem, kağıt vb. konuşmacılıkta işitici ve istekte bulunmakta istenilecek bir şeyin olması şarttır. Bu sıfattın gerçekleşmesinde sadece insanı farz etmek, yeterli olmaz. Bu açıklamalardan anlıyoruz ki: Allah'ın hakiki ve zatıyla bir olan sıfatları ancak birinci tür sıfatlardır. Ama sıfatların gerçekleşmesinde başka bir şeyin katkısı olduğu ve yaratıkların yaratılmasıyla Allah'a isnad edilen bütün sıfatların Allah'ın zatıyla bir ve zati sıfatlar olması söylenilmez. Yaratılıştan sonra Allah'a isnad edilen yaratıcı, faal, Rab-besleyici- dirilten, öldüren, rızk veren vb. isimler onun zatıyla bir olmayıp, zat dışı ve fiil sıfatlardır. Fiil sıfat işin yapılmasından sonra zattan değil de fiilden çıkarılan ve takılan sıfatlara denir. Örneğin yaratıcı sıfatı, yaratılışın gerçekleşmesinden sonra yaratılanlardan çıkarılan ve algılanan bir sıfattır. Bu tip sıfatlar Allah'ın zatına değil de yarattıklarına dayalı olduğu için bunun gerçekleşmesiyle O'nun zatı bir halden diğer bir hale değişmez."[162] Tabatabai devamında diyor ki: "Şia irade ve kemal sıfatını bu kelimelerin zahirinden anlaşılan anlamlarına göre (irade, istemek, kelam yani lafz aracılığıyla açıklama) fiil sıfatı bilir. Ama Ehl-i Sünnetin büyük bir kesimi onları ilim manasına alır ve zat sıfatı sayarlar."[163]

Tabatabai, bu konuyla ilgili, *el-Mizan*'da, İmam Rıza'nın sözlerini naklederek tevhid açısından genel olarak insanların üç farklı görüşte olduğunu söylemiştir: "Biri olumsuzlama(النفي), biri teşbih(التشبيه), biri de teşbihsiz olumlamadır. (الإثبات بغير تشبيه)

[162] Tabatabai, *İslam'da Şia*, s.147,148.

[163] Tabatabai, *İslam'da Şia*,s.148,149.

Olumsuzlama ve teşbih mezhepleri caiz değildir. Çünkü yüce Allah'a hiçbir şey benzemez. Doğrusu, üçüncü mezhebin yaklaşımıdır."[164]

Tabatabai, İmam Rıza'nın sözlerini açıklarken şöyle diyor:

(النفي) "Olumsuzlama mezhebinden maksat, sıfatların anlamlarını yüce Allah'tan olumsuzlamaktır. Mutezile mezhebinin yaklaşımını buna örnek gösterebiliriz. Olumlu sıfatların, karşıtlarının olumsuzlanması şeklinde algılanması da bu anlama gelir. Örneğin, Allah'ın kadir olmasının anlamı, O'nun aciz olmamasıdır. Alim olmasının anlamı, cahil olmamasıdır."[165] demek gibi.

(التشبيه) "Teşbih mezhebinden maksat, yüce Allah'ın başkalarına benzetilmesidir. Oysa benzeri hiçbir şey yoktur. Yani bizdeki gibi, anlamları sınırlı, başkalarından bu özellikleriyle ayrılan sıfatların, O'nun açısından da olumlanmasıdır. O'nun kudretinin bizim kudretimiz, O'nun ilminin bizim ilmimiz gibi olmasıdır. Eğer O'nun bizimkine benzer sıfatları olursa, bizimkine benzer ihtiyaçları da olur. O zaman da varlığı zorunlu ilah olamaz. Allah bundan münezzehtir."[166]

(الإثبات بلا تشبيه) "Teşbihsiz olumlamadan maksat , O'nun için asıl anlamlarıyla bazı sıfatların olumlanmasıdır. Bu arada bu sıfatlar açısından, mümkün nitelikli varlıklarda rastlandığı türden sınırlandırıcı özelliklerin olumsuzlanması gerekir. Yani sıfat olumlanmalı, ama sıfatın sınırlılığı olumsuzlanmalıdır."[167]

Tabatabai'ye göre, "Bizim madde alemine olan alışkanlığımızın sonucu, kelimelerin işitilmesi sırasında ilk zihnimize gelen, bunların işaret ettikleri maddi veya maddeyle ilintili anlamları olmaktadır. Çünkü dünyada yaşadığımız sürece bedenlerimiz ve bedenlerimize bağlı gücümüz madde içinde faaliyet gösterir. Dolayısıyla hayat, ilim, kudret, işitme, görme, konuşma, irade, rıza, gazap ve yaratma gibi sözcükleri işittiğimiz

---

164 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.VII, s.42.

165 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.VII, s.43.

166 Tabatabai, *a.g.e*, c.VII, s.43.

167 Tabatabai, *a.g.e*, c.VII, s.43.

zaman, ilk zihnimize gelen, bunların anlamlarının maddi varlıkları, maddi görüntüleri olur. Aynı şekilde gök, yeryüzü, levh, kalem, arş, kürsü, melek ve iki kanadı, şeytan ve kabilesi, süvarileri ve piyadeleri gibi sözler duyduğumuzda derhal bunların doğal örnekleri zihnimizde belirmeye başlar. Allah evreni yarattı. Şöyle yaptı. Şunu bildi. Şunu istedi veya şunu istiyor. Şunu irade etti veya şunu irade ediyor şeklinde bazı ifadeler duyduğumuz zaman, alışageldiğimiz üzere, fiili zaman kavramıyla sınırlandırırız."[168]

"وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ..." *"Bizim katımızda daha fazlası vardır..."*[169] **" لَاتَّخَذْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا..."** *"...kendi katımızdan edinirdik."*[170] **"وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَبْرَارِ"** *"...İyi kişiler için Allah katındaki daha hayırlıdır."*[171] **"ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ"** *"...O'na döndürüleceksiniz."*[172]gibi ifadeleri işittiğimizde, katında olma anlamını meknla sınırlandırırız.

"وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا" *"Bir yerleşim birimini helak etmek istediğimiz zaman, o beldenin şımarık varlıklarına emrederiz..."*[173] **"وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ"** *"...lütufta bulunmak istiyoruz..."*[174] **"يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ"** *"Allah size kolaylık diler..."*[175] "gibi ifadeleri işittiğimiz zaman bütün bunların bir tür iradeyi ifade ettiklerini düşünürüz. Çünkü bizdeki iradede durum böyledir. Buna benzer meseleleri de bu şekilde değerlendirmek mümkündür. Nerede olursa olsun, kullanılan tüm ifadeler karşısındaki konumumuz bundan ibarettir ve bu, bizim doğamızdan kaynaklanan hakkımızdır. Çünkü kelimeleri icat edip kullanmamızı gerektiren şey, anlatmaya ve anlaşmaya yönelik toplumsal ihtiyaçtır. İnsanoğlu, madde ve uzantılarıyla doğrudan bağlantısı bulunan işlerde

---

168 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.I, s.12.

169 5/Kaf: 35.

170 21/Enbiya: 17.

171 3/Al-i İmran:198.

172 2/Bakara: 28.

173 17/İsra:16.

174 28/Kasas: 5.

175 2/Bakara:185.

yeterliliğe ulaşmak için toplumsallığa ilgi duyar. Dolayısıyla kelimeleri, kendilerinden bazı yararlar umduğu veya bazı hedefler güttüğü şeyleri gösteren işaretler olarak icat eder.

Şunu unutmamak gerekir ki, dönüşüm ve tekamül yolunda ihtiyaçların değişmesi oranında ad konulmuş maddi varlıklar değişime ve dönüşüme mahkumdurlar. Söz gelimi (Lamba) insanların kullandıkları bir aydınlatma aracıdır. Bunun ilk şekli şöyleydi: Bir kap içine bir fitil konur, içine bir miktar yağ da döküldükten sonra bu fitil karanlığı aydınlatma amacıyla tutuşturulurdu. Bu araç, sürekli gelişti ve nihayet bugünkü elektrik lambası şeklini aldı. Lamba adı verilen o ilk araçtan bir tek parça geride kalmadı, fakat (Lamba) kavramı hala bu işlevi gören araç için kullanılıyor.

İlk kullanılan ölçüt ile bugün söz gelimi sıcağı ölçmek için kullanılan ölçüt açısından da durum aynıdır. İlk kez silah olarak kullanılan alet ile bugünkü modern silahlar da bu konuya somut bir örnek oluşturmaktadır.

Şu halde, adlandırılan maddi varlıklar sürekli bir değişim yaşayarak geçmişteki özlerini ve niteliklerini yitirdiler; bununla beraber o işlevi gören alete işaret eden isim yerinde kaldı. Bunun bir tek izah tarzı vardır. O da isimlendirmede asıl maksat, bir şeyin işlevidir, amacıdır, şekli ve biçimi değildir. Buna göre, ölçme, aydınlatma ve savunma amaçları varoldukça ölçüt, silah ve lamba isimleri de söz konusu işlevi gören aletlere ad olmaya devam edeceklerdir.

Bu yüzden şu hususa dikkat etmeliyiz ki, bir ismin bir şeye ıtlak olunmasındaki ölçü, o şeyin o isimlendirmeden amaçlanan işlevi görüyor olmasıdır. Dolayısıyla kelimeleri belli biçimleri ifade etmek üzere donduramayız. Fakat ne var ki, buna bir diyeceğimiz olmamakla birlikte gelenekler ve alışkanlıklar bu noktayı algılamamıza engel oluşturuyor. İşte Haşviye ve Mücessime gibi hadisçi ekollerin, tefsirde ayetlerin zahirleri üzerinde donuklaşmalarının altındaki gerekçe budur. Gerçekte onlar, ayetlerin zahirleri üzerinde değil, mısdakların teşhisi noktasında gelenek ve alışkanlığın

kalıplarında donuklaşıp kalmışlar. Halbuki, ayetlerin içinde öyle ayetler var ki, anlamlarını kavrama noktasında alışkanlık ve gelenekleri esas almak, amaç sapmasına ve kavram kargaşasına yol açar."[176] *"...Ona benzer hiçbir şey yoktur."*[177] *"Gözler onu görmez, ama o gözleri görür. O latiftir, her şeyden haberdardır..."*[178] *"...Allah onların nitelendirmelerinden uzaktır."*[179] ifadeleri bu hususta birer örnektir. "Bu yüzden insanlar, ayetlerin anlamlarını kavrama hususunda sırf geleneksel anlayışa ve alışıla gelmiş örneklere göre hareket etmemek zorundadırlar. Nitekim, yanlış yapmaktan ve bilinmeyen sonuçlar elde etmekten kaçınmak için insanlar, bilimsel araştırmaların verilerine sarılma durumunda kalmışlardır. Bundan dolayı, bir araştırmanın Kur'an gerçeklerinin anlaşılması ve yüce hedeflerinin belirlenmesi üzerinde etkin rol oynaması normaldir. Bunun iki şekilde gerçekleşme ihtimali vardır:

Birincisi; incelediğimiz ayetle ilgili olarak ortaya çıkan bir sorunun çözümü amacına yönelik olarak bilimsel, felsefi veya başka türlü bir araştırma yapıp gerçeği buluruz, sonra da ayeti bu araştırmamızın verilerine göre yorumlarız. Bu, teorik araştırmanın onaylayacağı bir yöntemdir. Fakat bilindiği üzere Kur'an-ı Kerim bu tarz bir araştırmayı onaylamaz.

İkincisi; Kur'an'ı Kur'n'la tefsir ederiz. Bizzat Kur'an-ı Kerim'in teşvik ettiği, ayetleri detaylı biçimde inceleme yöntemi ile ele almakta olduğumuz ayeti, benzeri ayetler yardımıyla açıklamaya çalışırız; ayetlerin bildirdiği özellikler ışığında örneklerini teşhis eder, tanırız."[180] Nitekim yüce Allah, "*Biz sana Kitab'ı her şeyin açıklayıcısı olarak indirdik.*"[181] buyuruyor. Her şeyin açıklayıcısı olanın kendi kendini

---

[176] Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.I, s.12-13.

[177] 42/Şura: 11.

[178] 6/En'am: 103.

[179] 23/Mü'minun: 91.

[180] Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.I, s.14.

[181] 16/Nahl: 89.

açıklamaması mantıksızdır. Bir başka ayette de Allah (c.c) şöyle buyuruyor: "*İnsanlara yol gösterici, doğrunun ve hakkı batıldan ayırmanın apaçık delillerini kapsayan...*"[182] Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"ve size apaçık bir nur indirdik."*[183]

Örneğin: "**الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى**" *"Rahman Arş'a istiva etmiştir."*[184] "**وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا**" "*Melekler sıra sıra olduğu halde Rabb'in geldiği zaman."*[185] ayetleriinin zahiri anlamları yüce Allah'ın cismi ve maddi oluşunu verir ancak bu iki ayet: "**لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ** " "*O'nun benzeri hiç bir şey yoktur."*[186] ayetine başvurduğunda, Allah'a nispet edilen bulunmak ve gelmekten gaye'nin bir mekana basmak ve bir mekandan başka bir mekana geçiş yapmak olmadığı ve bundan başka bir mananın kastedildiği anlaşılmaktadır.

Allah'ın Arşı

Reşid Rıza Arş meselesi ile ilgili ayetleri selef mezhebine göre tefsir etmiştir. Diyor ki: "Sahabelerden hiçbiri Yüce Allah'ın beşer ve başka mahlukatın sıfatlarından münezzeh olduğunu bilmelerine rağmen Rabbin Arş'ın üzerine istiva etmesinin ne manaya geldiği noktasında kafa karışıklığına düşmedi. Çünkü onlar, Yüce Allah'ın istivasının göklerin ve yerin mülkiyeti meselesinin doğrudan doğruya kendisine ait olmasından ve bunları idare etmede tek başına bulunmasından ibaret olduğu manasına geldiğini anlıyorlardı. Buna iman etmenin söz konusu idarenin mahiyetini, niteliğini ve nasıl olduğunu bilmeye bağlı olmadığını, hatta Arş'ın varlığında bile olmadığını biliyorlardı. Ne var ki Kitab ve Sünnette Allah'ın Arş'ı olduğu, gökleri ve yeryüzünü yaratmadan onu yarattığı ve Arş'ta görevli bir grup melek olduğu ifade edilmektedir.

182 2/Bakara: 185.

183 3/Nisa: 174.

184 20/Taha: 5.

185 89/Fecr: 22.

186 42/Şura: 11.

Arş dilin de delalet ettiği üzere bütün alemin idare merkezidir. Yüce Allah Hud süresinde şöyle der:

"وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ"

"*O, Arş'ı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır.*"[187] Ne var ki nakil ve akılla sabit olan, Allah'ı kesin olarak mahlukata benzetmekten tenzih inancı, sahabilerin her birini "*Arş üzerine istiva*" deyiminin yaratıcıyı yaratılana benzetme şüphesi taşıdığını düşünmelerine engel oldu. Nasıl olmaz ki! Gerek lafzi ve gerekse manevi bazı zayıf karineler, onların dilinde her lafzı, beşeri manada yorumlamaya engel olurken, mahiyeti aklen anlaşılmayan bir şeyi beşeri manada yorumlamaya neden engel olmasın! Nasıl mani olmaz ki! Bir şeyin üzerine istiva, beşer açısından mecazi ve kinai manada kullanılmaktadır. Yüce Allah'ın kendi nefsine isnad ettiği ve dili de yaratıklar hakkında kullanılan bütün sıfatlar ve fiiller konusunda onların esas aldıkları temel kaide (Rabbi yaratıklarına benzetmekten tenzih ederek) bu sıfat ve fiillerin manasının O'nun açısından kamil olduğuna ve bunlarla tasarruf ettiğine inanmaktır. Dolayısıyla sahabiler şöyle derler: Allah, rahmet ve muhabbet sıfatıyla niteliklidir. "Arş'ı üzerine istiva etmiştir. Ama O'nun rahmeti, kendi nefsimizde gördüğümüz sevgi ve merhemet gibi sonradan olma nefsi bir etkilenme manasında değil, kendisine layık olan bir manadadır. İstivası da bizim hükümdarlığımızdan bildiğimiz manada bir tahta oturma ve idare etme manasında değil, yine kendisine layık olan bir manadadır." Dolayısıyla Yüce Allah'ın (rahmet) ve (muhabbet) sıfatıyla nitelikli olmasından yararlanmak istiyorsak, bu iki sıfatın mahlukatı üzerindeki etkisinden yararlanması, rahmetini dileyip muhabbetini kazandıracak ameller işlemeli ve bunun sonucu olarak vereceği ihsandan yararlanmakla yetinmeliyiz. Arş'ı üzerine istilasından mülkün ve idarenin sadece O'na ait olduğunu anlamalı ve O'ndan başkasına ibadet etmemeliyiz. Bundan dolayı Yüce Allah Yunus suresindeki, " **إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ** "

[187] 11/Hud: 7.

شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ" ayetinin sonunda "*O'nun izni olmadan hiç kimse şefaatçi olmaz.*"[188] Secde suresininde de, " **اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ**" "*Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratan, sonra Arş'a istiva eden Allah'tır ondan başka ne bir dost ne de şefaatçiniz vardır. Artık düşünüp öğüt olmaz mısınız.*"[189] dedi. Bu ayet, ayetin tefsirini yaparken en başta yaptığımız açıklamayı teyit etmektedir. Biz, orada bu ayetin benzeri diğer ayetler gibi Allah'ın Rablığının birliğini ifade ettiğini, öte yandan da O'nun ilahi vahdaniyetini destekleyen bir hüccet olduğunu ve -iddia ettikleri şefaat manasında- O'nunla birlikte Ondan başkasına ibadet etmeyi de görüldüğünü söylemiştik.[190]

Tabatabai ise arş meselesiyle ilgili , Araf suresi 54. ayeti, " **إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ...**" "*Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arşa istiva etti.*"[191] üzerinde arş meselesini açıklarken diyor ki: "Ayette geçen istiva filiinin kökü olan istiva, bir şey üzerinde dengelenmek, istikrar bulmak anlamına gelir. Zaman eşitlenmek anlamına da gelir." Örneğin "استوى زيدٌ وعمروٌ" dediğinde, Zaydi ile Amr'ın eşit olduğu anlatılmak istenir. "**لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ**" *Onlar, Allah'ın katında eşit değildir.*[192] "ayetinde de bu anlamda kullanılmıştır. Arş, hükümdarların üzerinde oturdukları taht demektir. Bu kelime kimi zaman kinaye yoluyla hükümdarlık makamı anlamında da kullanılır." Tabatabai, insanların, bu ayet ile ve buna benzer ayetlerin anlamı hakkında farklı görüşlerin olduğunu söylemiştir.

---

188 10/Yunus: 3.

189 32/Secde: 4.

190 Muhammed bin Abdurrahman el-Meğravi, *el-Müfessirun beyne et-Te'vil ve'l-İsbat fi Ayat es-Sıfat,* (Müsseset er-Risale, birinci baskı, h.1420/m.2000). s.669; Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.VIII, s.401.

191 7/Araf: 54.

192 9/Tevbe: 19.

"Seleflerin çoğu, bu ve benzer ayetlerin müteşabih olduklarını ve bu itibarla bunlara ait bilginin Allaha havale edilmesi gerektiği görüşündedirler. Bunlar dini gerçekleri incelemeyi Kur'an'ın ve sünnetin zahirinin arka planını irdelemeyi bid'at sayarlar."[193]

Tabatabai bu görüşü eleştirerek diyor ki: "Oysa bu konuda akıl onları hatalı gördüğü gibi, Kur'an ve sünnet kendilerini onaylamıyor. Çünkü Kur'an'ın ayetleri akıl yürütmeyi ısrarla teşvik eder. Allah'ı ve ayetlerini yeterli derecede anlamaya çağırır. Bunun için düşünmeyi, değerlendirmeyi, irdelemeyi ve akli delillere başvurmayı özendirir. Mütevatir hadisler de bu ayetlerle aynı paralelde mesajlar verirler."[194]

Tabatabi, ardından araştırmacıların, kelimenin anlamı hakkında üç farklı görüşten zikrederek onları da eleştirmiştir.

1. Müşebbihe'nin görüşü: "Onlar bu kelimeyi zahiri anlamında kabul etmişlerdir. Onlara göre arş, ayakları olan koltuk gibi bir yaratıktır ve yedinci kat göğe yerleştirilmiştir. Yüce Allah -haşa- tıpkı dünya hükümdarlarından biri gibi bu koltuğa oturmuştur. Kur'an, sünnet ve akıl onların bu görüşünü nefiyederler; alemlerin Rabbi olan Allah'ı yaratıklarından birine benzetmekten, zat, sıfat ve fiil açısından yaratıklardan biri gibi olmaktan tenzih ederler."[195]

2. Bazı araştırmacılara göre "Arş dokuzuncu felektir. Bu felek cismani alemi kuşatır. Yönlerin ve yıldızsız atlasın sınırlarını oluşturur. Gündelik hareketi ile zamanı meydana getirir. İç kısmında ona değecek yakınlıkta kürsi bulunur ki, o da sabit yıldızların bulunduğu sekizinci felektir. Bunun da içinde yedi gezegen yıldızın oluşturduğu yedi felek bulunur. Her felek bir sonrakini kuşatır. Bu yedi gezegen sırası ile Zuhal, Müşteri, Merih, Güneş, Zühre, Utarit ve Ay'dr. Bu görüş, gök cisimlerinin hareketlerini düzenlemeyi amaçlayan Batlamyus teorisine dayalı astronominin temelini

---

193 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.VIII, s.156.

194 Tabatabai, *a.g.e*, c.VIII, s.156.

195 Tabatabai, *a.g.e*, c.VIII, s.157.

oluşturur. Bu araştırmacılar bu teoriyi Kur'an'da söz edilen yedi göğe, arş ve kürsi'ye uyarlamışlardır. Teorinin Kur'an'ın zahirine aykırı olmayan hükümlerini ve tabiat ile ilgili bilgilerini kabul etmişler. Buna karşılık teorinin Kur'an'ın zahirine aykırı olan görüşlerini reddetmişler. Tabatabai devamla diyor ki: Bu araştırmacıların Kur'an'da anlatılan bilgilerin eski astronomi alimlerinin söylediklerinden başka şeyler olduğunu anlamalarını sağlayamamıştır. Nihayet astronomi ve tabiat alanındaki gözleme ve deneye dayalı son incelemeler, eski varsayımların kökten geçersiz olduklarını ortaya koyunca, bu araştırmacılar da o uyarlamaları geçersiz sayıp onları bir yana bırakmak zorunda kaldılar."[196]

3. Araştırmacıların bir başka kesimine göre "Arş'ın dış dünyada somut bir karşılığı yoktur." "**ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ**" "*sonra arş kuruldu"*[197] *ve* " **الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى**" *"Rahman Arş'a istiva etmiştir."*[198] gibi ayetler "Yüce Allah'ın yaratıklar alemi üzerindeki egemenliğinin kinayeli bir ifadesidir. Çoğu kere bir şeye kurulmak o şey üzerinde egemen olmak anlamında kullanılır."[199] Şu beyitte olduğu gibi:

"قد استوى بشر على العراق - من غيرسيف ودم مهراق"

"*Bişir Irak üzerine kuruldu - kılıç ve kan dökmeksizin*"[200]

Tabatabai'ye göre "*sonra arşa kuruldu*"[201] "ifadesinin kelime dizisi itibariyle kinayeli bir ifade olduğu gerçek olmakla birlikte bu durum, ortada bu söz dizisinin dayandığı bir gerçeğin olmuş olması ile çelişmez." Tabatabai, sözüne devamla diyor ki: *"Sonra arşa kuruldu"* ifadesi yüce Allah'ın mülkünü kapsayan bir yönetim sistemi olduğunu bildirdiği gibi, sayıca çok ve birbirinden farklı faaliyetlerinin dizginlerinin

196 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.VIII, s.157.

197 10/Yunus: 3.

198 20/Taha: 5.

199 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.VIII, s.158.

200 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.VIII, s.158.

201 10/Yunus: 3.

toplandığı bir makam olan gerçek bir aşamanın varlığını da kanıtlar. Sadece arşın zikredilip Allah'a izafe edildiği başka ayetler de buna delalet eder."[202] Şu ayetler olduğu gibi *"O, yüce arşın Rabbi'dir"*[203] *"arşı taşıyan ile çevresinde olanlar..."*[204] *"O gün onların üstünde sekiz melek Rabbinin arşını taşırlar"*[205] *"Melekler, arşın çevresini sarmış görürsün"*[206]

Tabatabai'ye göre bu ayetler, zahirleri ile arşın dış dünyada somut varlığı olan bir gerçek olduğunu gösterir. Bundan dolayı *"sonra arşa kuruldu"* ifadesinde arşın dış dünyada somut bir varlığı olduğunu söylüyoruz. Bu kavram, Kur'an'da verilen bir çok örnekte olduğu gibi sırf bir örnek vermek için kullanılmış değildir. Mesela Nur suresindeki nur örneklemesine dayanarak Allah'ın dış dünyada somut varlığı olan bir cam fanus, bir zeytin ağacı, bir zeytin yağı vardır demiyoruz; ama Allah'ın bir arşı, bir levhası, bir kalemi, bir yazılmış kitabı vardır diyoruz. Bunu iyi anlamak gerekir.[207]

3.2.Bazı Gaybi Konulara Yaklaşımları

3.2.1. Melekler ve Cinler

Reşid Rıza, Bakara suresi 30. ayeti kerimenin üzerinde durarak bazı gaybi konuları açıklamıştır.

---

202 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an,* c.VIII, s. 159.

203 9/Tevbe: 129.

204 40/Mü'min: 7.

205 69/Hakka: 17.

206 39/Zümer: 75.

207 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an,* c.VIII, s. 159.

"وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ"

"*Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar: Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesad çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun? dediler. Allah da onlara: Sizin bilmeyeceğinizi herhade ben bilirim, dedi.*"[208]

Reşid Rıza, bu ayeti kerimenin müteşabih ayetlerden olmasıyla ilgili diyor ki: Üstadımız Muhammed Abduh bu ayetlerin anlamlarının zahirine göre anlaşılması mümkün olmayan müteşabih ayetlerden olduğu kanaatine varmıştır.[209]

Reşid Rıza, hocasından, İslam alimlerinin Allah'u Teala'nın mahluklara benzemekten münezzeh olduğu noktasında görüş birliği içerisinde olduklarını zikretmiştir. Bu konudaki Selef ve Halef alimlerinin görüşlerini şöyle değerlendirmiştir:

Selefin bu konudaki metodu, yüce Allah'ı tenzih inancıdır. Kur'an-ı Kerim'deki tenzih akidesi ifadesi şu şekilde bulunmaktadır: "**لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ**" "*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.*"[210]

Halefin metodu ise te'vil etme metodudur. Onlar derler ki: İslam dininin kuralları akıl temel alınarak konulmuştur. Şu halde bu kurallardan hiçbiri aklın dışına çıkmaz. Eğer akıl herhangi bir hususta kesin olarak şöyledir diyor, nakilde ise tam tersi yer alıyorsa, o zaman aklın kesin yargısı naklin zahirinin kastedilmediğine bir karine teşkil eder. Şu halde böyle bir naklin akla uygun olarak yorumlanan bir manasının olması şarttır ki, bu te'vil aracılığı ile araştırılır.[211]

Muhammed Abduh diyor ki: "Ben yüce Allah'a, O'nun sıfatlarına ve gayb alemine ilişkin konularda verilen haberleri olduğu gibi kabul etme ve işin gerçek

---

208 2/Bakara: 30.

209 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.I, s.210.

210 42/Şura: 11.

211 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.I, s.210.

yüzünü Cenab-ı Allah'a havale etme noktasında selefin metodu üzereyim. Ama bizler ayetleri anlamada her iki metod üzerine yürüyoruz. Çünkü bir söz söylenmişse, bu sözün aklen yorumlanabilen bir faydası olması gerekir. Zira Allah'u Teala manasından hiçbir şey anlamayacağımız şekilde bize hitab etmez." Reşid Rıza da aynı görüştedir ve diyor ki: "Ben Allah'a hamdolsun selef alimlerinin yolundayım ve onların gittikleri yoldan gitmekteyim bu yol üzere yaşayıp, inşallah bu yol üzere öleceğim."[212]

Muhammed Abduh, melekler hakkında İslam alimlerinin iki görüş ileri sürdüklerini belirtmiştir. Buna göre, Selef alimleri şöyle demişlerdir: "Melekler yaratılmış varlıklar olup Allah varlıklarını ve yaptıkları işlerin bazılarını bize haber vermiştir. Bu nedenle onlara iman etmemiz gerekir. Onlara iman etmemiz varlıklarının mahiyetini bilmemize dayalı değildir. Mahiyetleri konusundaki bilgiyi Allah'a havale ederiz. Allah, kanatlarının bulunduğunu bize haber veriyorsa buna inanırız ancak bu kanatların kuş kanatları gibi tüy ve benzeri şeylerden olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü böyle olsaydılar, onları görürdük. Bitki, deniz vs. gibi madde alemiyle görevli olduklarını söylüyorsa bundan evrende, şu gördüğünüz maddi varlıklardan daha latif varlıkların var olduğu ve bu varlıkların gördüğümüz evrenin nizamı ve yönetimiyle ilgili oldukları sonucunu çıkarırız. Akıl, bunun imkan dışı olduğunu söylemez. Bilakis bunun mümkün ve bunu haber veren vahyin de doğru olduğunu kabul eder." Muhammed Abduh, bu görüşü ekledikten sonra şöyle bir yorum yapmaktadır: "Bazı kimseler meleklerin hakikatini araştırıp öğrenmeye gayret ettiler. Ne var ki Allah'ın, bu sırra muvaffak kıldıklarının sayısı pek azdır. Din ise bütün insanlar için teşri edilmiştir. O halde doğru olan, hakikatini araştırmaksızın gayba iman etmekle yetinmektir. Çünkü insanları bu konuyu araştırıp bilme konusunda sorumlu tutmak, neredeyse güç

[212] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.I, s.211.

yetirilmeyen "teklif ma la yutak" ile sorumlu tutmak olur. Allah her kime daha fazla bilgi vermişse, bu Allah'ın bir fazlıdır ve bunu dilediğine verir." [213]

Muhammed Abduh'a göre, alimlerin melekler hakkında ileri sürdükleri ikinci görüş şöyledir: "Müfessirlerden bazıları melekler konusunda başka bir görüş ileri sürmüşlerdir. Buna göre melekler hakkında varid olan، bitkilerin gelişimi، hayvanların şekillenmeleri, insanların korunması gibi işlerle görevli olmalarına dair nassların tamamında ifadenin zahirinden daha hassas bir özelliğe işaret vardır ki o da، bitkilerdeki bu gelişmenin, yüce Allah'ın tohuma üfürdüğü özel bir ruh ile olduğudur. İşte bu şeyde bitki hayat bulmaktadır. Hayvanlarla insanlarda da durum aynıdır. Buna göre ilahi hikmet'in genel kurallar çerçevesinde oluşmasını dilediği her şey ilahi bir ruh ile var olup ayakta durmaktadır ki, din dilinde buna melek denilmektedir. Vahyin isimlendirilmesine aldırış etmeyenler buna "tabiat kanunları" demektedirler. Muhammed Abduh, vahiy münkirleri buna "tabiat kanunları" demekte ısrar ederken, bu ifadenin din dilinde kullanılmamasından dolayı bazı insanların buna "Melek" demekte ısrar ettiğini, isimlendirme farklı olsa da her iki kesimin de aynı gerçeğe işaret ettiklerini, akıllı olan kimsenin isimlendirmeyi problem haline getirmediğini belirtir." [214]

Reşid Rıza, üstadının görüşünü savunurken, bu görüşle üstadının, melekleri inkar edenlerin akıllarına meleklerin varlığını yaklaştırdığını ve bu sayede birçok münkirin hidayeti bulunduğunu ileri sürmektedir.

Tabatabai ise *Tevhid Risaleleri* adlı eserinde meleklerle ilgili şöyle demiştir: "Melekler, genel olarak üç gruptur: Birinci grup: Sevdalı melekler, bunlar Allah'ın azametine hayran ve ona gark olmuş meleklerdir. İkinci grup: İbadet eden meleklerdir. Üçüncü grup ise alemin idaresi ve işleriyle görevli memur meleklerdir. Bu grup çeşitli tabakalar halindedir. Onların sorumluluğuna verilmiş her işte, emir veren ve emir alan,

---

213 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.I, s.212.

214 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.I, s.223.

reis ve tabi olan düzeni mevcuttur. Bilmek gerekir ki meleklerin bütün grupları, Kur'an'ın ve mütevatir rivayetlerin açıkladığına göre masumdurlar. Tabatabai, sözlerini şöyle sürdürüyor: "Melekler maddi değiller, burada maksadımız, bütün bu grupların gayri maddi varlıklar olduğu noktasını beyan etmektir. Onlardan bazıları misal, diğer bazıları da tam soyut olmaktadırlar."[215]

Tabatabai'ye göre "Melekler özleri itibariyle üstün ve şerefli mahluklardır. Tertemiz, her türlü eksiklik ve ayıptan münezzehtir. Kötü ve bedbaht olma ihtimalleri bulunmayan nurani varlıklardır. Bu özelliklere sahip olmalarından dolayı onlardan fesadın, günahın ve kusurun sadır olma ihtimali yoktur. Meleklerin varlıklarını sürdürdükleri ortamda, imkan ve biçim esasına dayanan, iyilik ve kötülük, itaat ve günahın, mutluluk ve bedbahtlığın topluca mümkün olduğu şu maddi dünyanın hareketlerini yönlendiren düzenin hükmü geçerli değildir."[216]

"الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ"

"*Gökleri ve yeri yaratn, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun. O, yaratmada dilediği arttırmayı yapar. Şüphehesiz Allah, her şeye gücü yetendir.*"[217]

Tabatabai, Fatir suresi 1.ayeti kerimesini açıklarken şöyle demiştir: "Burda bize gösteriyor ki melekler maddi ve cisimden oluşan varlıklarından münezzehtir. Çünkü maddi ve cismi oluşan şeyler değişir, bozulur ve biter." [218]

Tabatabai'ye göre meleklerle ilgili gelmiş rivayetlerde onların durumu, şekilleri ve cismani suretleri; peygamberlerin ve imamların vasıflarıdır. Bu vasıflar insanın tasavvuru ve vasıflarındandır.

---

[215] Tabatabai, *Tevhid Risaleleri*, s. 175-177.

[216] Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l Kur'an*,Türkçesi, c.XII, s.157.

[217] 35/Fatir: 1.

[218] Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.XVII, s.12,13.

Cinler meselesine gelince, Tabatabai, cinleri şöyle tanımlamıştır: "Cinler, doğaları gereği bizim duyularımızca algılanmayan bilinç ve irade sahibi varlıklardır. Kur'an'da sık sık onlardan söz edilir, çok garip davranışlar ve oğalanüstü bir hızla gerçekleştirilen hareketler onlara nisbet edilmiştir. Süleyman peygamberin (a.s) kıssasında onlara nispet edilen hareketleri buna örnek gösterebiliriz. Cinler, ilahi şeriatla yükümlüdürler, ölürler, mahşer günü toplanırlar. Tabatabai'ye göre Kur'an'ın birçok yerinde geçen ayetler bütün bunlara delalet etmektedir."[219]

Reşid Rıza ise cinlerin, gizli ve canlı cisimler mikroskop vasıtası ile görülebilen "mikroplar" olabileceği kanaatindedir. O' bu tür cinlerin birçok hastalığa neden olduğunu da söylemiştir. Reşid Rıza, *el-Menar*'da çağımızda mikroskop vasıtası ile görülebilen ve mikroskop adını alan gizli ve canlı cisimlerin cin adının da verilebileceğini birçok hastalığın nedeni olan bunların cinlerin bir türü olduğunun defalarca söylemiştir. Ona göre, bununla beraber biz müslümanlar ilmin kabul ettiği ve tıp dünyasının tasdik ettiği bir konuda niza çıkarmaya muhtaç olmadığımız gibi bir kısım Ahad rivayetler için ilmi bir delile dayanmayan hususları savunmaya ihtiyacımız yoktur. Allah'a hamdolsun ki Kur'an-ı Kerim bilimin kendisine karşı çıkmasından çok üstün ve münezzehtir. [220]

Reşid Rıza, insanlar üzerinde cinlerin etkisi ile ligili Bakara surasi 275. ayeti kerimesinin,

"الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ"

"Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar."[221] açıklamasında Kadı Beydavi ve Ebu Suud'dan "Araplara göre, şeytan/cin çarptığı için insanlar, epilepsi/saralı oluyor; habt kelimesi (habatu'l-aşva) gibi, düzensiz hareketler sergilemek demektir." ifadesini aktardıktan sonra diyor

---

219 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l Kur'an*, türkçesi c.XII, s.235.

220 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.80,81.

221 2/Bakara: 275.

ki: "ayette sara'nın cinin çarpmasından olup olmadığını gösteren bir değeri yoktur. Bu mesele hakkında alimlerin farklı görüşleri vardır, Mu'tezile ve bir kısım Ehl-i Sünnet alimlerine göre vesveseden başka şeytanın/cinlerin insanlar üzerinde herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Bazı alimlere göre ise sara'nın sebebi şeytanın dokunması/cinin çarpmasıdır. Açık nass olmamakla beraber ayetteki teşbihin zahiri bunu göstermektedir. Çağımızın doktorları nevrolojik/sinirsel bir hastalık olarak bakar ve onu modern tıbbın ön gördüğü ilaçlarla tedavi ederler. Bu hastalığı psikiyatri tedavisi ile tedavi edenler de olmuştur. Fakat modern tıbbın bu yaklaşımı birer cism-i latif olan cinlerin sara hastalığına meyli olan insanlarla ilişki kurmasının imkansızlığını gösteren kesin bir delil değildir. Dolayısıyla bazı vakalarda bu hastalığın sebeplerinden birinin cinler olduğu düşünülebilir.[222]

Tabatabai ise insanlar üzerinde cinlerin etkisi ile ligili bu ayette diyor ki: "Şeytan çarpılmışlarının düzensiz ve dengesiz hareketlerinden maksat, sara esnasındaki ya da sonrasındaki davranışlar değildir. Çünkü bu durum, ayetlerin açıklamayı hedeflediği konu ile de örtüşmüyor." Tabatabai'ye göre, burada kastedilen husus, faizle muamele eden kişinin hayatını sürdürmesinde şeytan çarpmış birinin hayat meselelerinde dengesiz bir tavır içine girmesine benzemesidir.[223]

Tabatabai'ye göre, "**لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ**" "*Şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar*."[224] ifadesindeki teşbih, bazı delirmelerin şeytanın dokunup çarpması sonucunda gerçekleştiğini ima ediyor gibidir. Gerçi ayeti kerime, her deliliğin şeytan çarpması olduğuna delalet etmiyor; ancak, bazı deliliklerin şeytan çarpması sonucunda gerçekleştiklerine de delalet etmiyor değildir.

222 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.81,82.

223 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.416.

224 2/Bakara: 275.

Ayetin işaretlerinde hepsinde olmazsa bile, bazı çarpılma olaylarında cinlerin etkisi vardır.[225]

Tabatabai'ye göre "Deliliğin şeytana nispet edilmesi direkt ve aracısız değildir. Tersine sinirlerin bozulması ya da beyinde bir hasarın meydana gelmesi gibi doğal sebeplerin arkasında yer alır şeytan. Aynı şekilde kerametler de meleklere nispet edilir."[226]

Tabatabai, konuyla ilgili olarak Reşid Rıza'nın değerlendirmesini zikrederek diyor ki: "Faiz yiyenin, şeytan tarafından çarpılmış olan kimsenin ayakta durması ve yaşaması gibi durmasına ve yaşamasına gelince; İbn Atiye bu ifadenin tefsiri bağlamında diyor ki: "Burada kastedilen dünyada faiz yiyen kişinin şeytan çarpmış saralının durumuna benzetilmesidir. Tıpkı değişik ve düzensiz hareketler sergileyen biri için: Falanı cin çarpmıştır." denilmesi gibi. Reşid Rıza, der ki: Benim kanaatime göre, ayette anlatılmak istenen belirgin anlam budur. Ancak müfessirlerin çoğunluğu farklı bir yorum benimsemiştir. Demişler ki: Bu ayette sözü edilen kalkıştan maksat, diriliş günündeki kabirlerden kalkıştır. Yüce Allah, faizle muamele edenlerin ayırıcı vasfını, saralılar gibi dirilmeleri olarak öngörmüştür. Tefsir bilginleri İbn Abbas ve İbn Mes'ud'dan bunu destekleyen açıklamalar rivayet etmişlerdir. Reşid Rıza devamla der ki: Ayet-i kerimeden ilk bakışta algılanan şey, İbn Atiye'nin dediğidir. Çünkü kalkmaktan söz edildiği zaman, hemen bildiğimiz işlere başlama, yapma anlamına çekilir. Bununla ölümden sonra dirilişin kastedildiğine ilişkin bir ipucu da yoktur. Bu ayetin kıyamet günündeki duruma işaret ettiğini belirten rivayetlerin dayanakları kuşkudan uzak değildir. Ayrıca bunlar Kur'an'la birlikte vahiy yoluyla da inmiş değildir. Merfu bir haberin ayetin tefsirinde esas alınması doğru değildir. Böyle olmasaydı, pratik sıhhatini görmeyenlerden başkası, İbn Atiye'nin işaret ettiği anlamın dışında bir yorum getirmezdi. El-Menar müellifi de-

225 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.416.

226 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.417.

vamla şöyle diyor: Hadis uydurmacıları, Kur'an'ın zahiriyle çelişme problemini ortadan kaldırmak için de, ayetleri açıklayıcı rivayetler de uydurmuşlardır. Dolayısıyla tefsirle ilgili rivayetlerin pek azı sahihtir. Müellifin sözleri burada sona erdi."[227]

Tabatabai, Reşid Rıza'nın değerlendirmesini zikrettikten sonra diyor ki, "Reşid Rıza, yukarıdaki değerlendirmelerin yanlışlığını vurgulamada isabet etmiştir; ancak kendisi, ayetteki benzetmenin anlamını belirleme noktasında hataya düşmüştür. Benzetmeyi açıklarken şöyle diyor: İbn Atiye'nin söylediği şey apaçık ve tutarlıdır. Çünkü malın cazibesine kapılan, onun tutsakları haline gelenler, ömürlerini onu toplamakla tüketiyorlar. Onlar için mal, bizatihi amaçtır. Mal kazanmak için, tüm doğal kazanma yollarını bir kenara bırakıyorlar. Bu nedenle, insanların çoğunluğunun sahip olduğu dengelilik onlarda bulunmaz. Bunu onların hareketlerinde ve tüm davranışlarında gözlemlemek mümkündür. Borsada oynayanlarla, kumarbazların hareketleri bunun tipik bir örneğidir. Bu insanlar işlerine öylesine dalıyorlar ki, düzensiz davranışlar sergilediklerinin farkına varmıyorlar. İşte onların hareketleriyle şeytan çarpmış kimsenin hareketleri arasındaki benzerlik buradan geliyor. Çünkü "tehabbut" kelimesi, "habt" kökünden gelir ve bir tür düzensizlik anlamını ifade eder. Kör devenin düzensiz yürüyüşü gibi."[228]

Reşid Rıza, Araf suresi 18. ayetinde

"قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ"

"*Allah buyurdu: haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak ordan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım.*"[229] Cinlerin iki tür olduğunu söylemiştir. "Gaybi ve ruhani olan cin veya cinne cinsi iki tür veya sınıftır. Bir grup melekidir ve bazısı beşerin hakka ve hayra eğilimli olan ruhlarıyla yakın ilişkiye girer ve bu ruhlarda hakkın ve hayrın sesi güçlenir. Bir diğer grup ise şeytani olup beşerin batıl ve kötülüğe eğilimli olan ruhlarıyla yakın ilişkiye girer ve bu ruhlarda

---

227 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l Kur'an,* c.III, s.418.

228 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l Kur'an,* c.III, s.418.

229 7/Araf: 18.

batılın ve kötülüğün sesi güçlenir. Nitekim Peygamber Efendimiz bu gerçeği şöyle Açıklar "*Şeytanın Adem oğluna bir ilhamı vardır. Meleğin de ilhamı vardır. Şeytanın ilhamı kötülüğü vaad etme ve hakkı yalanlama şeklindedir. Meleğin ilhamı ise hayra vaad etme hakkını tasdik etme biçimindedir. Kim bunu kendisinde bulursa bilsin ki o Allah'tandır ve bu ilhama karşılık Allah'a hamdetsin ve her kim kendi nefsinde diğerini bulacak olursa şeytan'dan Allah'a sığınsın*"[230] Peygamber Efendimiz bu ifadesinin ardından "**الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ**" *"şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder"*[231] ayeti kerimesini okudu. Ruhu karekterli "cinne"nin iki türünün insan ruhuyla her biri kendi yapısına uygun olanla ilişkiye girmesi; maddi yapıdaki "cinne"nin insan vücuduyla yakın ilişkiye girmesine ve kendi yapısına uygun olarak insan bünyesine etki etmesine benzer. Bu, doktorların "mikrop" diye isimlendikleri şeydir. Bazı edipler buna "en-nuka'ıyyat" derler. Çünkü bunların içinde hastalık ve veba "cinne"leri "mikrop" vardır. Söz konusu vebalar ve hastalıklar, zayıf düştüğü için, kendilerini kabul eden insan bünyesine etki ederler. Bir de sağlığı takviye eden mikroplar vardır."[232]

3.2.2. Mizan Meselesi

Reşid Rıza mizan meselesiyle ilgili Araf suresin 8.ve 9. ayetleri üzerinde durarak bu meseleyi açıklamıştır. Reşid Rıza diğer gaybi konular gibi ahirette amellerin kesin olarak tartılacağına inanmış ancak biçimini ve nasıllığını Allah'a havale etmiştir.[233]

---

230 Tirmizi, Hadis no:2988.

231 2/Bakara: 268.

232 Reşid Rıza, *Tefsiru'l Menar*, c.VIII, s.304.

233 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.VIII, s.283.

Reşid Rıza, mizanla ilgili açıklamasında diyor ki: "Müslümanlar söz konusu tartı ve teraziler hakkında, bunlar cezanın kendisine göre takdir edildiği amellerin takdiri ve nefisleri ıslah ve arındırmadaki etkisi konusunda tam bir adaletten mi ibarettir? Yoksa, ortada gerçekten bir tartı aleti vardır ve hikmeti, Yüce Allah'ın kulların amellerini bildiğini ve bunların karşılığını vermedeki adaletini ortaya çıkarmaktan ibarettir? şeklinde ihtilaf etmişlerdir. Reşid Rıza sözlerini şöyle sürdürüyor: Selef mufessirlerinden Mücahid, Ameş, Dahhak, Cehmiye ve Mutezile birinci görüşü benimsemişlerdir. Suyuti'nin *ed-Dürrü'l-Mensur*'da yer aldığı üzere, Mücahid, " وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ""*o gün tartı haktır*[234] ayetini tefsir ederken, tartı kelimesini "adalet" şeklinde tefsir etmiş, "فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ" "*Kimlerin tartıları ağır gelirse*"[235] ayetini tefsir ederken "hasenat" iyi ameller, "وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ" "*Kimlerin de tartıları hafif kalırsa*"[236] ayetini tefsir ederken de (seyyiat) kötü ameller şeklinde tefsir etmiştir. İbn Cerir de kendisinden buna benzer bir nakilde bulunmuştur.

Cumhur ise yukarıda tartı hakkında zikredilen ikinci görüşü benimsemiştir. Hafız İbn Hacer'in kendisinden naklettiği üzere Ebu İshak ez-Zeccac şöyle der: "Ehl-i sünnet mizan'a (terazi) iman etme, kıyamet günü kulların amellerinin tartılacağı, bu terazinin bir dili, iki kefesinin bulunduğunu ve bir kefesinin amellerle diğerini ağır basacağı hususunda görüş birliği etmiştir. Mu'tezile mezhebi ise teraziyi inkar etmiş ve bunun Yüce Allah'ın adaletinden ibaret olduğunu söylemiştir. Böylece Mu'tezile Kitap ve Sünnet'e ters düşmüştür. Allah'u Teala emelleri tartmak için terazileri kuracağını, bundan maksadının kulların amellerini temsili olarak görmeleri ve kendi nefisleri aleyhine şahitler olmaları olduğunu haber vermiştir. İbn Furek der ki:

---

234 7/Araf: 8.

235 7/Araf: 8.

236 7/Araf: 9.

Mu'tezile, arazları tartmak imkansızdır, çünkü arazlar kendi başlarına kayım olmazlar yaklaşımına binaen teraziyi inkar etmiştir. İbn Furek'ın ifadesine göre bazı kelamcilar, İbni Abbas'ın Yüce Allah, arazları cisimlere çevirir ve tartar dediğini rivayet ederler."[237]

"İbn Hacer, zikredilenleri Buhari'nin bölümlerinden birinin son kısmını açıklarken nakleder, bu bölümün adı: Yüce Allah'ın "*Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız*" babıdır. İbn Hacer'in orada naklettiğine göre ademoğlunun emelleri ve sözleri tartılır. İbn Hacer devamla diyor ki: Bazı Selef bilginleri mizanın adalet ve kaza (yargı) olduğu kanaatına varmışlardır. Taberi, İbn Ebi Nüceyh kanalıyla Mücahid'in *"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız*" ayeti hakkında bu bir temsildir, dediğini nakleder. Amelleri tartmak nasıl caiz ise, onu indirmek de öyle caizdir. İbn Hacer Leys b. Ebi Selim vasıtasıyla yine Mücahid'in mevazin, adalettir, dediğini nakleder. Ancak doğru olanı cumhurun kanaatıdır. Ebu'l-Kasım el-Lalekai, Sünnetten Selman'dan naklen şu ifadeyi rivayet eder: "Terazi konur. Onun iki kefesı vardır. Bu kefelerden birine gökler, yeryüzü ve bu ikisi arasındakileri kursa, onları içine alır."[238]

Reşid Rıza, devamla diyor ki: "Vezn" kelimesinin "Mizan" terazi manasında olduğunu söylenen Ehl-i Sünnet alimleri, bu bir tek terazi midir, yoksa her bir şahıs veya her bir amel için ayrı bir terazi mi vardır diye ihtilaf etmişlerdir. İhtilaf, bir de bu teraziyle neyin tartılacağı hususunda meydana gelmiştir. Hatta denilmiştir ki, tartılacak olan ameller değil, şahıslardır. Bir diğer ihtilaf da tartılacak olan şeyin niteliği ve tartılma işleminin kimler için yapılacağı, sadece mü'minler için mi, yoksa hem müminler hem de kafirler için mi yapılacağı konusunda cereyan etmiştir.

---

237 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.VIII, s.285.

238 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.VIII, s.285.

Reşid Rıza, hafifliğin ve ağırlığın niteliği konusunda üç görüş söz konusudur ve bu ihtilafın üç sebebi vardır demektedir.

Birincisi: "Seleften gelen haberlerin ve rivayetlerin birbirinden farklı olması çoğunun sahih olmaması ve itikadi meseleler şöyle dursun ameli hükümlerde bile delil olarak kullanılacak bir nitelikte bulunmaması.

İkincisi: Söz konusu haberlerin ve rivayetlerin anlaşılmasından meydana gelen ihtilaflar.

Üçüncüsü. "Rey, tahayyül/zihninde canladırma ve farklı şeyleri birbirine kıyas etme (kıyas maal-farık)tır. Çünkü Ehl-i Sünnet mezhebine mensup olan Halef, başkalarının yaptığı gibi yapıp, gaybi meselelerde kendi görüşüne başvurmuştur. Mu'tezile mezhebi gayb alemini şehade alemine (dünyaya) kıyas ederek ve amellerini tartmak söz konusu olmayan araz olmaları ve Yüce Allah'ın onları bilmesinin tartılmalarına ihtiyaç bırakmadığı gerekçesiyle tartılmasını kabul etmeyerek hata etmiştir. Ehl-i Sünnet'e mensup olan bazıları ise Mu'tezile'ye gayb alemini şehade alemine kıyas etme ve ahiret haberlerini dünyada bilinen ve alışılagelen esaslara tatbik etme esasına dayalı mezheplerine göre cevap vermişlerdir."[239]

Reşid Rıza, bu konudaki tartışmaların sonucunda Selef alimlerinin görüşünü benimsemiştir. O da şudur: "Ümmetin Selefinin gayb alemine iman konusunda benimsediği esas, bu aleme dair Kitab ve Sünnet'te sabit olan haberler hakkında hiçbir kuşkunun olmadığı, hak ve gerçek olduğudur. Selefe göre bu haberlere inanır, niteliği ve niceliği hakkında görüşümüze dayanarak hüküm vermeyiz. Dolayısıyla ahirette amellerin kesin olarak tartılacağına inanırız. Bunun o aleme uygun imanın, ahlakın ve amellerin tartılacağı bir teraziyle olduğunu tercih ederiz. Ancak o terazinin biçimini ve nasıllığını araştırmadığımız gibi, iki kefesini de araştırmayız."[240]

---

[239] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.VIII, s.286,287.

[240] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.VIII, s.287.

Tabatabai, Mizan meselesiyle ilgili açıklamasında diyor ki "Amellerin tartılmasında kullanılan başka bir kriter vardır ki, ağırlık ona aittir. İyi amel, bu kritere uyar ve onunla tartılır. Tartının ağır gelmesinin anlamı budur. Kötü amel ise bu kritere uymaz, onunla tartılmaz. Tartının hafif kalmasının anlamı da budur. Nitekim aynı durumu, kullandığımız tartı araçlarında da görürüz. Bu araçlarda ağırlık birimi olan bir ölçü bulunur. Mıskal gibi. Bu ölçü terazinin bir kefesine, tartılacak eşya ise öbür kefesine konur. Eğer tartılan eşyanın ağırlığı ölçünün ağırlığına denk gelirse, mesele yok, eşya alınır; denk gelmez ise, alınmaz, bırakılır. Gerçekte tartı, kendisi ile eşyanın ağırlığı belirlenen mıskaldir. Terazi, kantar ve baskül ise, mıskalin tartılan eşyanın ağırlığını belirlemesine yardımcı olan araçlardır. Nitekim zira' veya metre gibi bir uzunluk birimiyle de eşyanın uzunluğu ölçülür. Eğer ölçülen uzunluk, bu birim ile aynı uzunlukta olursa, mesele yok, kabul edilir; aynı uzunlukta olmazsa, bırakılır."[241]

Tabatabai'ye göre "Aynı şekilde, ameller için de bir ölçü birimi vardır, ameller bununla ölçülür. Örneğin namazda kullanılan ölçünün birimi, eksiksiz namazdır ve gerçek namaz odur. İnfakta ve zekatta da aynı durum geçerlidir. Sözün ölçü birimi de batıl içermeyen gerçek sözdür."[242] Bu kural, " **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ**" "*Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkup sakınmak gerekiyorsa, öylece korkup sakının.*"[243] ayetinde olduğu gibi bütün ameller için geçerlidir.

Tabatabai'ye göre, "**وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ**" "*O gün tartı haktır.*"[244] ifadesinden kastedilen anlam şudur: "Amellerin tartılmasında o gün kullanılan ölçü, haktır. Ameller ne kadar hak içeriyorlarsa, o kadar muteber ve değerli olurlar. İyilikler, hakkı içerdikleri için ağırlıkları olur. Buna karşın kötülükler, batıldan başka bir şey olmadıkları için

241 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.VIII, s.11,12.

242 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.VIII, s.11.

243 3/Al-i İmran:102.

244 7/Araf: 8.

ağırlıkları olmaz. Yüce Allah o gün amelleri hak ile tartar. Amellerin içerdikleri hak oranı, onların ölçüsü ve ağırlığı olur."[245]

"وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ"

"Yer, Rabbinin nuru ile parlar, kitap ortaya konur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hak ile hükmedilir ve onlara asla zulmedilmez."[246] "ayetinde işaret edilen hak ile hükmetme işlemi herhalde budur. O gün hüküm vermek için ortaya konacağı bildirilen kitaptan maksat" "هَذَا كِتَابُنَا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ" "*Bu bizim kitabımızdır. Size hakkı söyler."*[247] "ayetinde sözü edilen kitaptır. Söz konusu kitap, hakkı ve ameldeki oranını belirler. Tartı da ağırlığın miktarını ortaya koyar. Buna göre ayetteki (الوزن) tartı, tartmak anlamında değil, tartmaya yarayan ağırlık anlamında kullanılmıştır." " فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ" *"Kimlerin tartıları ağır gelirse"* ve "وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ" "*Kimlerin de tartıları hafif kalırsa"* cümlelerinde tartıların çoğul olarak kullanılmasının sebebi ise şudur: "Bir kişinin o gün çok sayıda tartısı olacaktır. Çünkü ameller değiştikçe, onları tartacak hak da (kriter de) değişecektir. Mesela, namazla ilgili gerçek namazdan ibaret olan hak, zekat, oruç, hac ve diğer ibadetlerle ilgili haktan başkadır. Bu açıktır. Az önceki açıklamadan çıkan sonuç budur."[248]

Bazı müfessirlere göre, ayetteki "الوزن" sözcüğü mübtedadır ve "يومئذٍ" ifadesi bu mübtedanın haberi ve "الحق" kelimesi "الوزن" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre cümlenin manası "Hak tartı, ancak kıyamet günündedir." şeklindedir. Tabatabai'ye göre bunların hepsi, amellerin hak ile tartılması ihtimalini doğruluyor.

---

245 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.VIII, s.11,12.

246 39/Zümer: 69.

247 45/ Casiye: 29.

248 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.VIII, s.11,12.

3.2.3. Cennet ve Cehennem

Reşid Rıza, Bakara suresi 25. Ayetiyle ilgili tefsirinde bu konuyu ele almıştır. Cennet ve cehennemle ilgili açıklamasında nimetler ve azabın hem ruhi hem de cismi olarak olduğunu söylemiştir.

Müellif, cennet ve cehenem kelimeleri ile ilgili tanımlarında diyor ki: " Kur'an-ı Kerim'de Nar/Cehennem kelimesi karşılığında Cennet/Cennat kelimeleri çok geçer. Cennet sözlükte bahçe demektir. Cennat kelimesi ise bu kelimenin çoğuludur. Cennet ve nar kelimelerinden maksat bildiğimiz sözlük anlamları değildir. Bu iki kelimeden asıl kast edilen ahiret hayatındaki ebedilik yurdudur. Cennet iyilerin ve itaat edenlerin yurdu, cehennem günahkarların ve fasıkların kalacakları yerdir. Biz gözümüzle görmediğimiz halde hem cennete hem de cehenneme iman ederiz. Ama bunların nasıl olduklarını araştırmayız. Bu iki ebediyyet yurdu hakkında gelen kesin ifadeli nasların üzerine hiçbir şey eklemeyiz. Çünkü gayb alemi hakkında kıyas işlemez."[249]

Reşid Rıza, cennet nimetlerini ruhi ve cismi olmak üzere ikiye ayrımıştır: "Zorunlu olarak dinden bilinen kesin temel akaid umdelerinden birine göre ahiret nimetleri ruhani ve cismani diye ikiye ayırılmaktadır. Çünkü ahirette beşerin hakikati değişmez, onlar yine ruh ve cesetten meydana gelen insanlar olarak kalırlar. Ama cennet ehlinde ruhani taraf daha ağır olur ve onlarda ruhani nimet, cismani nimetten daha üstündür."[250]

Reşid Rıza sözlerini şöyle sürdürüyor: Cennet ehline verilen en büyük nimetlerden biri Allah'ı görmeleridir. Ancak cehennem ehli Allah'ı göremezler.[251]

Reşid Rıza'ye göre, cennet ve cehennemden oluşan gayb aleminin keyfiyeti, cennet ve cehennemde olanlar gibi gerçekte ayetlerin te'villeri ve açıklamaları,

---

249 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar,* c. I, s.194.

250 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar,* c. IX, s.131.

251 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar,* c. IX, s.131.

Allah'tan başka hiç kimse bilemez. Cehennem ehline azabın nasıl verileceğini, Cennet ehline verilecek nimetlerin nasıl olacağını hiç kimse tam bir vukufiyetle bilemez."[252]

Şu halde ahiretin ateşi dünyada algıladığımız, bildiğimiz ateş gibi değildir; ahiretin ateşi başka bir şeydir. cennetin meyveleri, sütü, balı bizim bu dünyada bildiğimiz cinsten meyve, süt ve bal değildir. Bunlar o aleme uygun olan başka şeylerdir.[253]

Tabatabai ise cennet ve cehennem ile ilgili, Araf suresi 41. ayeti açıklarken cehennem kelimesiyle ilgili diyor ki: "Cehennem, ahiretteki azabın aracı olan ateşin isimlerinden biridir. Bazıları bu kelimenin, çok derin kuyu anlamına gelen (Bi'run cehnam) deyiminden türediğini, bazıları ise Arapça'ya girmiş Farsça bir kelime olduğunu söylerler."[254] Tabatabai, Araf suresi 179. ayetinde " **وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ**" diyor ki: "Ayette geçen (**ذرأنا**) (zer'na) filinin kökü olan(**الذرء**) (zer') yaratma anlamına gelir. Bu ayette cinlerden ve insanlardan birçoğunun yaratılış gayesi olarak cehennem tanıtılıyor." **"إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ"** *"Yalnız Allah'ın rahmetine mazhar olanlar hariç ki, Allah insanları bunun için yarattı."*[255] gibi diğer ayetlerde de "Yaratılanları yaratmanın gayesi olarak rahmeti gösteriyor ki bu rahmet ahirette cennet demektir. Bu ikisi arasında çelişki yoktur. Çünkü gaye, fiilin kemali ve varacağı sonuç itibariyle değişiklik gösterir."[256] Tabatabai devamla diyor ki: "Yüce Allah'ın insanı yaratmadaki bir amacı, insanları rahmet ile kuşatarak onları cennete koymaktır. Bunun yanı sıra kötüler ve hüsrana mahkum olanlar hakkında da başka bir amacı ortaya çıkar. Bu amaç da onları cehenneme koymaktır. Yüce Allah insanları cennete koymak için yarattı. Bu amaç asli ve nihai amaçtır. İkinci amaç ise zorunlu ve bağımlı amaçtır. Yüce

---

252 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.142.

253 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.143.

254 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.IIIV, s.116.

255 11/Hud: 119.

256 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.IIIV, s.339.

Allah'ın iyilerin iyi olmasına ve kötülerin kötü olmasına ilişkin hükmü bu ikinci tür amaca dayanır. Yüce Allah, insanların sonunda iyi mi, kötü mü olacağını bilir ve bunlardan birini ister. Fakat bu istek asli bir istek değil bağımlı bir istektir." İşte *"And olsun ki, biz insanlardan ve cinlerden bir çoğunu cehennem için yarattık."* "Ayeti bu anlama gelen çok sayıdaki b*a*şka ayetler, bu tür ilahi gayeye dayanırlar."[257]

Tabatabai'ye göre "Cennet ve cehennem ebedidir. Ancak bu Allah'ın meşietiyle mümkün olur. Gerçekte O'nun için bir mecburiyet olmadığını, bu durumu O'nun hür irade ve isteği ile olduğunu, varlık alanındaki her şeyin O'nun meşietiyle gerçekleştiğini; cennet ve cehennemin ebedi oluşu da aynı durumdadır; cehennemlikleri konu edinen ayetin sonunda" **"وَيَفْعَلُ اللهُ ما يَشاءُ"** *"Rabbin dilediğini yapandır"* [258], **" يَمْحُوا اللهُ ما يَشاءُ وَيُثْبِتُ"** *"Rabbin hüküm sahibidir."*[259] "buyrulması da bu anlayışı destekler mahiyettedir."[260]

3.3. Hurufu Mukatta'ya Yaklaşımları

Reşid Rıza ve Tabatabai, Bakara ve Araf sureleri'nin ilk ayetlerini açıklarken, Kur'an'da sure başlarında gelen huruf-u mukatta'nın (kesik harfler) ne olduğu, bilinip bilinmeyeceği hususu hakkında bilgi verirler.

Reşid Rıza, Araf Suresi birinci ayette geçen mukatta harflerinin açıklamasında diyor ki: Kur'an'ı dinleyen kimsenin bu sesten sonra kendisine söylenecek olan sözlere dikkatini çekmektir ki onlardan hiçbirini kaçırmasın. Bu harflar, iftitah edatı olan "ela" ve tenbih harfi olan "ha" gibidir. Tuval, Miayin, Mesani ve Mufassal sureler gibi belli

[257] Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.IIIV, s.340.

[258] 14/ İbrahim: 27.

[259] 13/ Rad: 39.

[260] Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.XI, s.39.

surelerin bu şekilde başlamasının sebebi, Peygamberin (s.a.v) bu sureleri Mekke'de müşrikleri İslama davet edip, vahiy ve nübüvveti isbat etmek için okumasıdır. Bakara ve Al-i İmran sureleri hariç kalan surelerin tümü Mekke döneminde inmiştir. Bu iki surede yer alan davet, Ehl-i Kitab'a yönelliktir. Meryem, Ankebut, Rum ve Nuh sureleri hariç Kıtab'ın zikriyle başlamaktadır. Bu sureleden her birinde de nübüvvet ve Kitab'ın isbatına yönelik manalar vardır.

Reşid Rıza bu surelerin içerdiği anlamlardan bahsettiktan sonra devamla diyor ki: "Bazı selef müfessirleri bu harflerin, Yüce Allah'ın isimlerinden ya da O'nun isimlerini ihtiva eden cümlelerden olduğunu ifade etmişlerdir. Bu açıklamadan akla daha yakın olanı, söz konusu harflerin surelerin islmleri olduğudur. Yukardaki zikrettiğimiz hikmetle çelişmez.[261]

Genel olarak Şia, Huruf-u mukattaa'nın değişik anlamların birer remzi olduğuna inanırlar. Örneğin İmam Ca'fer-i Sadık'tan gelen bir rivayete göre Meryem Suresinin başında yer alan كهيعص 'daki Kaf harfı "Allah bizim şiamıza kafidir", Ha harfı "Onlara hidayet verendir", Ya harfı "Allah onların dostudur",Ain harfı "Allah itaatkâr olanları bilendir", Sad harfı "onları yüksek makamlara ulaştırma sözünde sadıktır, anlamındadır.

Tabatabai, Şura suresinin başında Tabresi'den on bir görüş naklederek birinci görüşü tercih etmiştir. Bu görüşe göre bu harfler müteşabihtendir ve bu harflerin te'villerini Allah(c.c.) kendi ilminde saklanmıştır. Tabatabai, bu görüşle ilgili diyor ki: Muhkemlik ve benzeşmelik, ayetlerin sıfatlarıdır. Te'vil ise bilindiği gibi muhkem ve müteşabihten(أعم) daha geniş bir manaya sahiptir. Buna göre Huruf-u mukattaa müteşabiten değildir. Tabatabai'ye göre alimlerin verdiği manalar ise bazıları Peygambere ve Ehl-i Beyte nisbet edilmesine rağmen kesin bir şeye delalet etmez ve ihtimaldan çıkmazlar.[262]

---

[261] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.VIII, s. 262-270.

[262] Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.XXV, s.157.

3.4. Bölüm Değerlendirmesi

Hem Reşid Rıza hem de Tabatabai, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir yöntemini kullanarak **"لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ"** *"O'nun benzeri hiç bir şey yoktur."*[263] ayetinden hareket ederek, Bu ilkeyi kaide ve ayna kılmışlardır. Allah'ın zat, sıfat ve fiilerinde onların esas aldıkları temel, Rabbi yarattıkarına benzetmekten tenzih etmekttir. "Yani Allah yaratılmışların işitmelerine benzemeyen bir işitme ile işiticidir, görme sıfatlarına benzemeyen bir görme ile görücüdür, bilmelerine benzemeyen bir bilme ile bilicidir, merhametlerine benzemeyen bir merhamet ile esirgeyicidir, sevmelerine benzemeyen bir sevme ile sever, yaratılmışların hükümdarlarının tahtlarına oturmalarına benzemeyen bir istiva ile Arş'ın üstündedir, onların hakimiyet ve yönetimlerine benzemeyen bir yönetim ile mahlukatı yönetir."[264] Ancak onlar bazı sıfatlar mecazi olup dil kaideleri ve üslub bunu gerekli kıldığında te'vil edilebileceği kanaatındedirler.[265]

Ahiret ahvaliyle ilgili konuları değerlendirmek gerekirse, genel olarak İslam ümmeti içerisinde ahiret hayatının ebediliği konusunda bir ihtilaf yoktur. ihtilafın sınırlı olarak cehennem konusunda ortaya çıktığı görülür. Cehennem azabı sonsuz ve ebedi değil diyenler, Kur'an'da cehennemle ilgili olarak kullanılan sözcükler içerisinde *"hulud* ve *ebed"* sözcüklerinin bile sonsuzluk anlamında değil, uzun bir süre anlamında olduğunu öne sürmektedirler.

Ehl-i Sünnete göre ahiretin ebediliğini Allah'ın iradesine bağlamalamak, sadece bir imkanı dile getirmek ve Allah'ı bir zorunluluk altında görmemeyi ifade etmek içindir. *"Allah dilediğini dalalete dilediğini hidayete erdirir"* şeklindeki ayetlerde ifade edilen, "Allah'ın gerçekte bir kulu hidayete ve dalalete sokmuş olması değil, bunların

---

263 42/Şura: 11.

264 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, Türkçesi. c.III , s.288.

265 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, Türkçesi. c.III , s.288,289. Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.VII, s.42.

Allah için mümkün olduğunun ve Allah'ın her dilediğini yapabileceğine delalet edilmesidir. Çünkü böyle bir durumun vuku bulması Allah'ın adaletine ve hikmetine aykırı düşer. Ahiretin ebediliği, Allah'ın takdirine bağlı bir ebediliktir. Cennet ve cehennem ile içindekilerin Allah'ın yanında O'na eş bir ebedilikleri söz konusu değildir."[266] Reşid Rıza'ye göre bu iki ebediyyet yurdu hakkında gelen kesin ifadeli nasların üzerine hiçbir şey eklenmez. Çünkü gayb alemi hakkında kıyas işlemez.[267]

Hud 107-108 ve En'am 128. ayetlerdeki "*Rabbinin dilediği müstesna",* "*Allah'ın dilediği müstesna*" ifadeleri hakkında Allame Tabatabai'nin işaret ettiği görüş yapılan yorumlardan en isabetlisidir. "Bu istisnalar, cennet ve cehennemin ebedi olmasının Allah'ın meşietiyle mümkün olduğunu; gerçekte O'nun için bir mecburiyet olmadığını, O'nun hür irade ve isteği ile olduğunu bildirmek üzere zikredilmiştir. Buna göre varlık alanındaki her şey O'nun meşietiyle gerçekleştiği gibi cennet ve cehennemin ebedi oluşu da aynı durumdadır; yoksa cennet ve cehennemin sonsuzluğu vücubu zati ile vacip ve tabii olduğundan, yani Allah'ın hüküm ve tasarrufunu mümkün kılmayacak şekilde bunların tabiatlarından zorunlu olarak kaynaklandığından ötürü değildir. Cenab-ı Allah, böyle bir ifade kullanmakla bildirmek istemiştir ki, dilerse tersini dahi yapmaya kadirdir; O'nu hiçbir kimse hiçbir şeyle sınırlayamaz."[268]

Şia'ya göre "Ahiret hayatında insan, (ruh-ceset) birlikte ayni varlığı ile diriltilecek; cennet, cehennem, kabir azabı ve nimeti, mizan, sırat ve amel defteri gibi ahiret halleri ve olguları birer gerçekliktir. Ancak Tabatabai'ye göre berzah hali madde ile akli mücerred arasında bir konumdadır. Madde ve maddenin gerektirdiği hususlardan uzak bir uyku halidir, oradaki lezzet ve azap akli ve hayalidir ancak, tamamen vehim ve tasavvur olmayıp hariçte bir mevcudiyeti söz konusudur. Kıyametin kopması ile birlikte dünyevi sebep-sonuç

---

[266] Doç.Dr. Cağfer KARADAŞ, *İslam Düşüncesinde Ahiret Hayatı.*Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

[267] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar,* c. I, s.194.

[268] Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an,* c.VII, s.353.

düzeni bitecek, gayb ile şehadet bir olacak, perdeler kalkacak, mü'minlerin bedenleri, ruhları gibi nurani bir mahiyete dönüşecek, kafirler ise kazandıkları dünyevi zulmete terk edileceklerdir."[269] Reşid Rıza ise, cennet nimetlerinin ruhi ve cismi olduğu kanaatindedir. Ancak cennet ehlinde ruhani taraf daha ağır olur ve onlarda ruhani nimet, cismani nimetten daha üstündür.[270]

Cinler meselesine gelince, Reşid Rıza cinler, gizli ve canlı cisimlerin mikroskop vasıtası ile görülebilen "mikroplar"olabileceği kanaatindedir. Ve bu tür cinlerin birçok hastalığa neden olduğunu söylemiştir. Tabatabai ise, cinler, doğaları gereği bizim duyularımızca algılanmayan bilinç ve irade sahibi ve çok garip davranışlar ve oğalanüstü bir hızla gerçekleştirilen hareketleri bulunan varlıklar olduğunu kanaatindedir.

Reşid Rıza ve Tabatabai, insanlar üzerinde cinlerin etkisi ile ligili birbirine yakın görüşlere sahiptirler. Bu mesele hakkında alimlerden gelen farklı görüşleri vardır. Mu'tezile ve bir kısım Ehl-i Sünnet alimlerine göre vesveseden başka cinlerin insanlar üzerinde herhangi bir etkisi söz konusu değildir. Bazı alimlere göre ise sara'nın sebebi cinin çarpmasıdır. Açık nass olmamakla beraber ayetteki teşbihin zahiri bunu göstermektedir.

Reşid Rıza, Bakara surasi 275. ayeti kerimesinin açıklamasında diyor ki: Çağımızın doktorları sara'ya nevrolojik/sinirsel bir hastalık olarak bakar ve onu modern tıbbın ön gördüğü ilaçlarla tedavi ederler. Bu hastalığı psikiyatri tedavisi ile tedavi edenler de olmuştur. Fakat modern tıbbın bu yaklaşımı birer cism-i latif olan cinlerin sara hastalığına meyli olan insanlarla ilişki kurmasının imkansızlığını gösteren kesin bir delil değildir. Dolayısıyla bazı vakalarda bu hastalığın sebeplerinden birinin cinler olduğu düşünülebilir.[271]

---

269 Tabatabai, *er-Resailü't-tevhidiyye,* s. 216-217, 221, 232-242.

270 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar,* c. IX, s.131.

271 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.III, s.81,82.

Tabatabai ise insanlar üzerinde cinlerin etkisi ile ligili " **لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ**" "*Şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar*."[272] ifadesindeki teşbihten hareketle, bazı delirmelerin şeytanın dokunup çarpması sonucunda gerçekleştiğini ima ediyor gibidir. Gerçi ayeti Kerime, her deliliğin şeytan çarpması olduğuna delalet etmiyor; ancak bazı deliliklerin şeytan çarpması sonucunda gerçekleştiklerine de delalet etmiyor değildir. Ayetin işaretlerinde hepsinde olmazsa bile, bazı çarpılma olaylarında cinlerin etkisi vardır.[273]

Tabatabai'ye göre, "deliliğin şeytana nispet edilmesi aracısız değildir. Tersine sinirlerin bozulması ya da beyinde bir hasarın meydana gelmesi gibi doğal sebeplerin arkasında yer alır şeytan. Aynı şekilde kerametler de meleklere nispet edilir."[274]

Reşid Rıza, Arş meselesiyle ilgili Yüce Allah'ın kendi nefsine isnad ettiği yaratıklar hakkında kullanılan bütün sıfatlar ve fiiller konusunda onların esas aldıkları temel kaide -Rabbi yaratıklarına benzetmekten tenzih ederek- bu sıfat ve fiillerin manasının O'nun açısından kamil olduğuna ve bunlarla tasarruf ettiğine inanmaktir. İstivası da bizim hükümdarlığımızdan bildiğimiz manada bir tahta oturma ve idare etme manasında değil, yine kendisine layık olan bir manadadır.

Tabatabai'ye göre ayetler, zahirleri ile arşın dış dünyada somut varlığı olan bir gerçek olduğunu gösterir.[275]

Huruf-u mukattaa'ya gelince, Kur'an-ın bazı surelerinin başında bulunan bu harfler Kur'an-ı Kerim'deki 29 surenin başında bulunur. Harflerden sadece 14 harf yani yarısı kullanılmıştır. Burada kullanılan bütün harfler tekrarlarıyla 78'dir. Kullanılan bu harfler (**ا ح ر س ط ع ق ك ل م ن ه ی**) Bunlardan üç tanesi tek, dört tanesi iki, üç tanesi üç, iki tanesi dört ve iki tanesi de beş harflidir. Aynı zamanda kullanılan bu harfler Arap

272 2/Bakara: 275.

273 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.416.

274 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.III, s.417.

275 Tabatabai, *el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an*, c.VIII, s.156-159.

dilinde en çok kullanılan harflerdir.[276] Alimler, bu harflerin bir anlam taşıyıp taşımadığı meselesiyle ilgili değişik görüşler belirtmişlerdir. Reşid Rıza'ya göre bu harfler, iftitah edatı olan "ela" ve tenbih harfi olan "ha" gibidir. Ona göre akla daha yakın olanı, söz konusu harflerin surelerin isimleri olduğudur.[277]

Genel olarak Şia, Huruf-u mukattaa'nın değişik anlamların birer remzi olduğuna inanırlar. Örneğin: (كهيعص)daki Kaf harfı Allah bizim şiamıza kafidir, Ha harfı Onlara hidayet verendir, Ya harfı Allah onların dostudur, Ain harfı Allah itaatkar olanları bilendir, Sad harfı onları yüksek makamlara ulaştırma sözünde sadıktır.

Tabatabai ise bu harflerin müteşabihten olmadığı kanaatindedir. Ona göre muhkemlik ve benzeşmelik, ayetlerin sıfatlarıdır. Te'vil ise bilindiği gibi muhkem ve müteşabihten(أعم) daha geniş bir manaya sahiptir. Buna göre Huruf-u mukattaa müteşabihten değildir.

---

[276] Mahmud b. Ömer Zemahşeri, *el-Keşşaf an hakaik-i ğavamidi't-tenzil ve uyuni'l-ekavili fi vucuhi't-tenzil*, (Daru'r-Reyyan, Kahire 1987), c.I, s.21.

[277] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, c.VIII, s. 262-270.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinden bir kısmının anlamı açıktır. Bu ayetler, muhkem denilen ayetlerdir. Diğer kısmı ise yoruma açıktır. Bu kısmı ise müteşabih denilen ayetlerdir. Allah (c.c) Al-i İmran suresi 7. ayetinde bu ayrımı yapmıştır. Alimler muhkem ve müteşabih ayetlerin ne olduğu hususunda pek çok görüşleri sürmüştür.

Alimler tarafından ayetlerin farklı şekilde yorumlanmaya çalışılması kaçınılmaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhkem ve müteşabih meselesi üzerinde ortaya çıkan tartışmalar, alimlerin ayetleri farklı şekilde yorumlama biçimlerinden ya da gelmiş rivayetlerdeki sahihlikten ve zayıflıktan kaynaklanmıştır. Bu görüşler arasında ortak olan nokta ise ayetin anlamındaki kapalılıktır. Bu kapalılığın nedeni kullanılan dilin özelliklerinin iyi bilinmemesinden kaynaklanmıştır.

Bu çalışmada biri Sünni diğeri Şii tefsir kategorilerine dahil olan Reşid Rıza ve Tabatabai'nin tefsirleri, muhkem ve müteşabih ile ilişkilendirdikleri ayetleri yorumlama şekilleri yönünden ele alınmıştır. Tabatabai'nin tefsirinde, Şii alimlerin tefsirlerine dayanarak tefsirde bulunduğu zaman zaman sünni alimlerini, bizzat Reşid Rıza'nın tefsirini "el-Menar sahibi" olarak adlandırıp kullandığı ve diğer Sünni tefsirlere de yer verdiği gözlemlenmiştir. Aynı şekilde ağırlıklı olarak Sünni tefsir yöntemi ile eserini oluşturan Reşid Rıza'nın da bazı yerlerde Şii görüşlere yer verdiği tesbit edilmiştir. Anlaşılan odur ki ne Reşid Rıza ne de Tabatabai tefsirlerini yazarken tek bir mezhep tefsiri yönteminden yararlanmamışlardır.

Muhkem ve müteşabih meselesine olan yaklaşım tarzları açısından benzer özellikleri tesbit edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de müteşabihin anlamı ve delaletleri gizli olan ayetlerin muhkem olan kısımlarına başvurduğunda açıklığa kavuşur ve anlamı belirginlik kazanır. Böylece müteşabih olan bir ayet, muhkem olan bir diğer ayetin aracılığıyla muhkemleşir.

Reşid Rıza ve Tabatabai, muhkem ve müteşabih manası hususunda ve alimlerin bu ihtilaflara düşmesinin nedeni olarak öne sürdüğü görüşlerde ortak bir noktada buluştuklarını söyleyebiliriz. Tabatabai, muhkem ve müteşabihin manası hususunda alimlerin, ihtilaflara düşmesinin nedeninin deyimlerin birbirine karıştırılması olduğu kanaatindedir. Özellikle araştırmacıların, te'vil kavramını muhkem ve müteşabih konularıyla karıştırarak gerçekleştirmesi bu ihtilafın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Reşid Rıza ise bazı müfessirlerin, Al-i İmran ayetinde yer alan te'vil kelimesininin ne anlama geldiği noktasında hata etmelerinin bu ihtilafa neden olduğunu söylemiştir. Kur'an-ı Kerim'i kelimelerini terim olarak taşıdıkları anlamlara tefsir etmek, sayılamaycak kadar hataların doğmasına neden olduğunu kanaatindedir.

Reşid Rıza ve Tabatabai kaleme almış oldukları eserlerinde yapılan incelemeler sonucunda her ikisinde de müteşabih ayetlerin anlaşılabileceği ve anlaşılamayacağı ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de anlaşılmaz söz indirmesi ve Kur'an'daki bazı kelimelerin anlamını bilmemelerinin de mümkün olmadığını ve bu hususta aynı kanaatte olduklarını görmekteyiz. Ancak Tabatbai bu konuda daha detaya girmiş ve şöyle demiştir: *"Kendi gaybını kimseye göstermez ancak elçileri içinde izin verdiğinden başka hiçbir kimse, gaybı bilmez".* ayetteki gayb bilgisi istisnası gibi te'vil bilgisi, bizzat ilimde derinleşmiş olanlar istisnadır. Buna göre biz Ku'ran'ın te'vilinin gerçekliğini anlayabiliriz.

Reşid Rıza ve Tabatabai te'vilin manası ile ilgili de aynı görüştedirler. Kur'an-ı Kerim'in bütün ayetlerde te'vil kelimesi az çok birbirlerine yakın anlamlar taşımaktadır. Ayetlerde açık olan şey şudur ki te'vil, lafzi bir anlam taşımıyor. Yusuf suresinde geçen rüyaları anlatmakta kullanılan sözlerin, rüyanın lafzi yorumunu kapsamadığı açıktır. Rüyaların anlamı, yorumla açık olmaktadır. Hem Reşid Rıza hem de Tabatabai, Kur'an-ı Kerim'de geçen te'vil kelimesi, tefsir ya da söz zahirinden başka anlama çevirme anlamlarına gelmediği kanaatindedirler.

Reşid Rıza ve Tabatabai'nin muhkem ve müteşabih meselesine yaklaşım tarzlarında ortak noktalar olduğu gibi farklı düşündükleri durumların da bulunduğu görülmektedir. Reşid Rıza ve Tabatabai'nin ideolojileri noktasındaki ortak noktalarının çok fazla olmasına rağmen Kur'an'da müteşabih ayetlerin bulunmasının hikmetleri konusundaki farklılıkları önem arz etmektir. Bu farklılıkları değerlendirecek olursak, müslümanlar, Kur'an'a yöneltilen, müteşabih ayetlerin içermesi tarzındaki itirazlara cevap verirken bütün mezhep mensuplarının kendi mezhebini haklı görmek ve kendilerine delil bulabilmek için cevap vermişlerdir. Bundan dolayı bu itiraz yapanlara çeşitli ve çok sayıda cevaplar verilmiştir. Tabatabai, verilen cevaplarda sadece üç cevap üzerinde araştırma yapmaya ve hakkında konuşmaya değer bulmuştur. Bu üç cevap ise Muhammed Abduh'un *Tefsiru'l-Menar*'da verdiği cevaplardır.

Reşid Rıza'nın üstadından etkilenmesi sebebiyle zaman zaman Muhammed Abduh'un görüşlerine de yer verdik. Reşid Rıza'nın selefi anlayışa sahip birisi olarak Allah'ın varlığı, sıfatları, ve ahiret gibi ana meselelerde bir bütün olarak klasik anlayış ve görüşlerden ayrılmadığı, ancak bazı konuları vurgulama, altını çizme ve delilleri kullanma konusunda metod farklılığına sahip olduğunu tespit ettik.

Reşid Rıza ve Tabatabai'nin muhkem ve müteşabihe dair açıklamalarda bulunduğu ayetlerde de farklılık gösterdiği yerler olmuştur.

Reşid Rıza ve Tabatabai'nin tefsirlerinde muhkem ve müteşabihe konu olan ayetleri incelediğimizde görmekteyiz ki: İslam alimleri, Allah'u Teala'nın mahluklara benzetmekten münezzeh olduğu noktasında görüş birliği içerindedirler. Ancak ilk dönemde yaşanan ihtilaflar, sıfatları inkar etme ve Allah'a insanı benzetme gibi tehlikelerden dolayı birçok alim te'vili gerekli görmüşlerdir. Bu konudaki Selef alimlerin metodu, yüce Allah'ı tenzih inancıdır. Halefin metodu ise te'vil etme metodudur. Reşid Rıza, yüce Allah'ın, sıfatlarına ve gaybi konularda haberlere olduğu gibi iman ederek ve işin gerçek yüzünü Cenab-ı Allah'a havale etme noktasındaki

selefin metodu üzerineyim demesine rağmen ayetleri anlamada her iki metod üzerine yürüdüğünü görmekteyiz. Tabatabai ise Selef görüşleri eleştirerek daha çok halef metodu ve akıl mezhebine bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Tabatabai, Kur'an'ın ayetlerinin aklı uygulamayı ısrarla özendirdiğini, Kur'an ayetlerini yeterince anlamaya çağırdığını da tekrar ederek tefekkür etmeyi, değerlendirmeyi ve akli delillere başvurmayı teşvik edip mütevatir hadislerde de bu ayetlerle aynı doğrultuda mesajlar verildiği kanaatında olduğunu söyleyebiliriz.

Reşid Rıza ve Tabatabai'nin tefsirlerinin incelenmesi sonucunda her ikisininde her türlü şüphe ve batıllıktan uzak olduğu kanaatini taşadıklarını, gerçek kaynağa dayanarak Kur'an-ı Kerim'i Kur'an'la tefsir etme metodu kullandıklarını görmekteyiz.

Reşid Rıza ve Tabatabai'nin tefsirlerinde muhkem ve müteşabihle ilgili yapmış oldukları değerlendirmeleri incelediğimizde, birinci neslin temsil ettikleri Ehl-i sünnet vel cemaat mezhebine göre bazı sıfatlar mecazidir, dil kaideleri ve üslub bunu gerekli kıldığında te'vil edilir. Ahmet bin Hanbel maiyyet (beraberlik) sıfatını te'vil etttiği gibi onlardan da te'vil ettikleri bulunmuştur. Ancak genel olarak Selef ehli sıfatları te'vil etmezler. Bütün bu bilgilerden anlaşılıyor ki Selef te'vili pek hoş görmemekle beraber kesin bir şekilde yasaklanmış olarak da görmemişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

Abduh, Muhammed, *Tevhid Risalesi (Risaletü't-Tevhid)*, (Tercümesi: Doç. Dr. Sabri Hizmetli, Fecr Yayınları, Ankara, 19986).

APAYDIN, Yasin, *Muhammed Hüseyin Tabatabai'de Varlık Kavramı* , (İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

Bozyel, Resul "M. Reşid Rıza -Dopdolu Bir Yaşamın Tarihi-"_ *Hak Söz Dergisi* (Sayı,33, Aralık 93).

el-Evsi, Ali, *et-Tabatabai Ve Menhecuhu Fi et-Tefsir*, (Birinci baskı, Seher yayın evi, Tahran, İran,1985).

el-Haydery, es-Seyid Kemal el-Haydery, *Usulu't-Tefsir ve't-Te'vil*, (Müeseset el-İmam el-Cevad li'l-Fikri ve's-Sekafe, ikinci baskı 2006).

el-İsfahani, Ragıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an* (Daru'l-Kalem eş-Şamiye, birinci baskı, Dimeşik, Beyrut, h.1412).

el-Meğravi, Muhammed bin Abdurrahman el-Meğravi, *el-Müfessirun Beyne et-Te'vil ve'l-İsbat Fi Ayat es-Sıfat* (Müsseset er-Risale, birinci baskı, h.1420/m.2000).

el-Merakişi, Muhammed Salih, *Tefkiru Reşid Rıza* (Tunus, 1985).

es-Süyuti, Celaleddin es-Süyuti, *ed-Dürrü'l-mensur*, (Beyrut 1983), c.IV, s.477.

et-Tahrani,Ağabuzurg, *Tabakat A'lam eş-Şia*, (Daru'l-İhya et-Turas el-Arabi, birinci baski, Beyrut, Lubnan 2009).

ez-Zehebi, Dr. Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun* (Mektebetü'l-vehbe, Kahira).

ez-Zemahşeri, Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf an hakaik-i ğavamidi't-tenzil ve uyuni'l-ekavili fi vucuhi't-tenzil*, (Daru'r-Reyyan, Kahire 1987), c.I, s.21.

İbn Ebu Hatim, Abdurrahman b. Muhammed, b. İdriser-Razi, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, (Mekke, 1997), c.VI, s.2085, 2087;

İslami İlimler Araştırma Vakfı, *Milletler Arası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, (İlmi neşriyat,birinci baskı, İstanbul:1993).

Karaman, Hayreddin, *Gerçek İslamda Birlik* (İz yayıncılık, İstanbul, 2003).

Kavak, Özgür, *Moderin İslam Hukuk Düşüncesi* (Birinci baskı, 2011).

Mahir, Hüseyin, *Medyasafak Dergisi*, "*Dr. İbrahimi Dinani'nin dilinden Allame Tabatabai-1*" (http://medyasafak.net/haber/2479/dr-ibrahimi-dinaninin-dilinden-allame-tabatabai-1).

MURADOV, ALEKBER, *Elmalılı ve Tabatabai Tefsirlerinde Siyasal İçerikli Ayetler ve Yorumları*, (Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000).

Öztürk, Mustafa Öztürk, *Tefsir Tarihi Araştırmaları*, (Ankara okulu yayınları, Ankara 2005).

Öztürk, Mustafa, "*Reşid Rıza'nın Kur'an ve Yorum Anlayışı Üzerine" Ç.Ü.İ.F.D*, (Cilt 4, Sayı 2, Temmuz, Aralık 2004).

Razi, Fahreddin Razi, *Mefatihü'l-Gayb (et-Tefsiru'l-Kebir)*, (Dar'ul İhya et-Turas el-Arabi, Bayrut, h.1420).

Reşid Rıza, es-Seyyid Muhammed Reşid Rıza, *İslam'da Birlik ve Fıkhi Mezhepler* (Ankara. 1971).

Reşid Rıza, es-Seyyid Muhammed Reşid Rıza, *Menar Tefsiri (Tefsiru'l kur'an-ıl Hakim)* (tercümesi: Mehmet Erdoğan, Ali Rıza Temel, Harun Ünal, Niyazi Beki, Nusret Bolelli. Ekin Yayınları, İstanbul, 2011).

Reşid Rıza, es-Seyyid Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar (Tefsiru'l kur'an-ıl Hakim)* (el-Heya el-Mısriyye el-Amme lil-kitap,1990).

Reşid Rıza, Muhammed, *Vahiy Muhammedi*, terc. Salih Özer (Ankara 1991).

ŞENTÜRK, Mustafa, *Kur'an'ın Sünni ve Şii yorumu –İbn Atıyye ve Tabresi Öreneği*, (insan yayınları, birinci baskı, 2010).

Tababtabai, Muhammed Hüseyin *el-Kur'an'u fi'l-İslam(İslam'da kur'an),* (Tercümesi, Ahmet Erdinç, istanbul 1988).

Tabatabai, Allame Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabai, *el-Mizan Fi Tefsiri'l Kur'an*, (Müesseset el-'Alemi lil-matbuat, Bayrut, Lubnan 1997).

Tabatabai, Allame Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabai, *el-Mizan Fi Tefsiri'l Kur'an*, (Tercümesi: Vahdettin İNCE, kevser yayınları, İstanbul, 2001).

Tabatabai, Allame Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabai, *İslam'da Şia (Şia der İslam)*, (Terc: Kedir Akaras, Abas Kazimi, Kevser yayınları, ikinci baskı, Ağustos, 1999).

Tabatabai, Allame Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabai, *Tevhid Risaleleri (Resaili Tevhidi)*, (Terc: Kenan Çamurcu, İnsan yayınları, birinci baskı, İstanbul, 2010).

ÖZET

Kur'an'ın ayetlerinden bir kısmının manası açıktır(muhkemdir). Diğer kısmı ise yoruma açıktır(müteşabihtir). Allah (c.c) bu ayrımı, Al-i İmran suresi 7. ayette yapmıştır.

Kur'an-ı Kerim'e müteşabih ayetleri içinde bulundurması nedeniyle itiraz etmek mümkün değildir. Müteşabih, anlamı ve delaletleri gizli olan ayetlerin muhkem olan kısımlarına başvurduğunda açıklığa kavuşur ve anlamı belirginlik kazanır. Böylece müteşabih olan bir ayet, muhkem olan bir diğer ayetin aracılığıyla muhkemleşir.

Bu konuda ortaya çıkan tartışmalar, alimlerin ayetleri farklı biçimde yorumlama biçimlerinden ve ayetin anlamındaki kapalılığın nedenini kullanılan dilin özelliklerinin iyi bilinmemesinden kaynaklandığına bağlanmıştır.

Bu çalışmada Sünni ve Şii mezheplerinde ortaya çıkan yenilikçi düşünceler muhkem ve müteşabih olan yaklaşımlarını mukayeseli olarak ele alınmıştır. Sünni ve Şii tefsir kategorilerine dahil olan Reşid Rıza ve Tabatabai'nin tefsirleri, muhkem ve müteşabih ile ilişkilendirdikleri ayetleri yorumlama şekilleri yönünden de ele alınmıştır.

Çeşitli İslami mezheplere mensubu olan Müslüman halkların birbirlerine inanç ve düşüncelerini, temel kaynaklar aracılığıyla tanımalarını sağlamayı ve böylece birbirlerini daha iyi tanıyarak İslami vahdet ve kardeşliğin pekişmesi yönünde Ehl-i sünnet ile Şia'yı yaklaştırmak gibi çok önemli bir amacı gerçekleştirmektedir.

Anahtar kelime: *Reşid Rıza, Muhammed Abduh, Tabatabai, Şia, Sünne, Muhkem, Müteşabih, Te'vil.*

ABSTRACT

Some of the verses of the Holy Qur'an have a clear meaning (Muhkem) while other parts what said similar (mutasabih) are open to interpretation. Allah has made this distinction in (verse 7 of Surah Al-Imran).

It is not possible to object to the Holy Qur'an because it contains verses (similar). Similar verses, the meaning and sign of the hidden parts of the verses that apply to the judiciary becomes clear and the meaning earn clarity. Thus, a similar verse (mutasebih) that is consensual becomes a clear through another verse, which is the the exact verse (Muhkem).

The debates that emerged on this subject were attributed to the ways in which scholars interpret the verses differently, and the reason for the closeness in the meaning of the verse stems from the lack of knowledge of the characteristics of the language used.

In this study, aspects of Sunni and Shiite sects are discussed by comparing the emerging and innovative approaches of the Sunni and Shiite sects. The Rashid Reza and Tabatabai interpertation, which are included in the Sunni and Shiite commentary categories, are also discussed in terms of their interpretation of the verses they associate with clear (muhkem) and similar (mutashabih) verses.

It accomplishes a very important aim of enabling Muslim peoples from various Islamic sects and circles to recognize each other's beliefs and thoughts through basic sources, and to bring them closer to Sunni and Shiite affliate in order to better understand each other and reinforce Islamic welfare and brotherhood.

Key words: *Rashid Reza, Muhammad Abduh, Tabatabai, Sunni, Shiite, Muhkem, Muteshabih, Te'vil.*